

Η Ομορφιά Του Βουνού

Αναμνήσεις από τον Τζ. Κρισναμούρτι
Φρίντριχ Γκρόχε

Σχόλια σχετικά με προηγούμενες εκδόσεις:

Εδώ ξεδιπλώνεται ένα ελκυστικό και οικείο πορτρέτο του Κρίσνατζι *, που θα είναι πολύ χρήσιμο κι ενδιαφέρον για όσους δεν είχαν το προνόμιο να τον γνωρίσουν. Και για κείνους που τον γνώρισαν, δίνει μικρά στιγμιότυπα που χρησιμεύουν για να θυμίζουν τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά αυτού του εξαιρετικού ανθρώπου που μας έδωσε αυτές τις ανεκτίμητες διδασκαλίες.

Στιούαρτ Χόλροϊντ (Stuart Holroyd), συγγραφέας του
«Krishnamurti – The Man, the Mystery and the Message»
(Κρισναμούρτι, Ο άνθρωπος, το μυστήριο και το μήνυμα)

Μου άρεσαν πάρα πολύ οι αναμνήσεις σας κι αισθάνομαι πως πραγματικά μεταφέρατε εκείνο το οικείο κι αγαπησιάρικο αίσθημα για τη ζωή και την τέχνη της ζωής που δημιουργούσε αυτό που σήμαινε να βρίσκεσαι με τον Κ.

Δρ Ντέιβιντ Σέινπεργκ (Dr. David Shainberg),
οι συζητήσεις του με τον Κρισναμούρτι
και τον Ντέιβιντ Μπομ (David Bohm) είναι
διαθέσιμες σε DVD και στο βιβλίο
«The Transformation of Man» (Η Μεταμόρφωση του
Ανθρώπου)

Μου άρεσαν πολύ οι όμορφες φωτογραφίες σας – σύνθεση ευαίσθητη και με βαθιά σκέψη. Βρήκα κι εγώ τον Κρισναμούρτι, όπως το θέτετε, «στην πραγματικότητα ένα πολύ ντροπαλό άτομο». Ίσως υπάρχει ένας λειτουργικός σύνδεσμος μεταξύ αυτού του χαρακτηριστικού και της ελευθερίας από την αυτοδέσμευση.

Δρ Άλαν Γ. Άντερσον (Dr. Allan W. Anderson)
οι διάλογοί του με τον Κρισναμούρτι είναι
διαθέσιμοι σε DVD και στο βιβλίο
«A Wholly Different Way of Living»
(Ένας εντελώς διαφορετικός τρόπος ζωής)

Είναι πραγματικά ένα πολύ ιδιαίτερο βιβλίο, που συγκεντρώνει τόσες πολλές διαφορετικές πτυχές του Κ, τόσο προσωπικές όσο και φιλοσοφικές και τόσο διακριτικές - σαν μια υπέροχη βόλτα μέσα σε μεταβαλλόμενα τοπία. Είναι ένα λεπτό κατόρθωμα να πηγαίνεις τόσο βαθιά, ενώ φαίνεται να επιπλέεις στην επιφάνεια των πραγμάτων.

Τζίνη Άλαδεφ (Gini Alhadeff), δημοσιογράφος
και συγγραφέας στη Νέα Υόρκη

Εξώφυλλο: Το διάσημο Μάτερχορν, ένα από τα πολλά βουνά που ανέβηκα, όπως φαίνεται από το Ρίφελαπ, πάνω από το Ζέρματ στην Ελβετία.

Η Ομορφιά Του Βουνού · Αναμνήσεις από τον Τζ. Κρισναμούρτι

Αφιερώνουμε την πρώτη Ελληνική έκδοση του Η Ομορφιά του Βουνού στη μνήμη του αγαπημένου μας φίλου Μάικλ Κρόνεν, που έφυγε από τη ζωή ενώ η μετάφραση βρισκόταν σε εξέλιξη.

Βιβλιοθήκη Κρισναμούρτι

Εκτιμώ τις ενδιαφέρουσες και απλές, σαφείς περιγραφές, με τις οποίες μεταφέρετε κάποιες συγκινητικές και πιο προσωπικές πτυχές της ζωής του Κρισναμούρτι: το χιούμορ του, τη δειλία του με τους ξένους, την προθυμία του να πλύνει τα πιάτα, την απόλαυση των σπορ, το έντονο ενδιαφέρον του που περιελάμβανε κάθε πτυχή της ζωής – την ταχύτητα και τον μηχανισμό ενός λεωφορείου αεροδρομίου καθώς και την απεραντοσύνη των βουνών – και κυρίως τη συνεχή δήλωσή του ότι ήταν «κανένας». Και φυσικά μεταφέρετε ότι ζούσε πραγματικά τη διδασκαλία. . . . Στην πραγματικότητα η ζωή του δεν είναι τόσο απομακρυσμένη και απρόσιτη για τον απλό άνθρωπο όσο θα φανταζόταν κανείς. Οι αναμνήσεις σας ρίχνουν λίγο φως σ' ένα κομμάτι του Κρισναμούρτι που δεν γνώριζα πριν.

Μαίρη-Ανν Ρίτζγουι (Mary-Ann Ridgway), πρώην μαθήτριά του Μπρόκγουντ και πρώην διευθύντρια του μικρού σχολείου Ίνγουντς (Inwoods) στο Μπρόκγουντ

Το βιβλίο σας, εκτός από τις εξαιρετικές φωτογραφίες του, δίνει στον αναγνώστη μερικές υπέροχες ματιές σε μια πλευρά του Κρισναμούρτι που δεν γνωρίζουμε διαβάζοντας απλώς τα βιβλία του ή παρακολουθώντας βιντεοσκοπημένες ομιλίες του. Όσοι από εμάς τον γνωρίσαμε κυρίως μόνο μ' αυτόν τον τρόπο (τον άκουσα να μιλάει μόνο μια φορά στο Όακ Γκρόουβ) εμπλουτίζομαστε από βιογραφίες κι αναμνήσεις όπως οι δικές σας. Μ' αρέσουν ιδιαίτερα τα χαρακτηριστικά της φυσικότητας, του πάθους και του χιούμορ του Κ, που ξεπροβάλλουν τόσο έντονα στην αφήγησή σας. Και λέγοντας αυτό, ν' αναφέρω ακόμα ότι για μένα το πιο δυνατό γνώρισμα του βιβλίου σας, αν και σαφώς γεμάτο ζεστασιά, θαυμασμό και γνήσια αγάπη, είναι ότι δεν αμαυρώνεται από

---

* Σημ.τ.μετ. : Οι Trustees σε έναν μη κερδοσκοπικό οργανισμό – όπως είναι όλα τα Ιδρύματα Κρισναμούρτι – είναι τα άτομα που μοιράζονται την τελική ευθύνη για τη διοίκηση του οργανισμού και την καθοδήγηση του τρόπου διαχείρισης και λειτουργίας του. Προτιμήσαμε να αφήσουμε τον όρο στα αγγλικά γιατί οι νόμοι κάθε κράτους έχουν δικούς τους όρους, οπότε οι όροι που δίνονται στην Ελληνική μετάφραση «διαχειριστής ή επίτροπος» θα μπορούσαν να αποπροσανατολίσουν.

συναισθηματισμούς και ηρωολατρεία. Πολύ συχνά, όσα γράφονται από κείνους που βρίσκονται κοντά σε ένα σημαντικό πρόσωπο, αποκαλύπτουν μια γοητεία για τον δάσκαλο, παρά για τη διδασκαλία του. Αποκαλύπτουν ότι έλκονται απ' τη φλόγα κι όχι απ' αυτό που η φλόγα φωτίζει. Αντίθετα, η γραφή κι οι φωτογραφίες σας μας δείχνουν τον εαυτό μας και τον κόσμο. Και κάθε ανέκδοτο περιέχει τη διδασκαλία του Κ εγγενώς ενσωματωμένες μέσα του. Αυτό υπονομεύει με επιτυχία την ικανότητα του βιβλίου να συμβάλει στην ανάπτυξη μιας λατρείας της προσωπικότητας (μια τόσο εύκολη παγίδα). Κι ο αναγνώστης αποκτά πρόσβαση (μέσω του προσωπικού, γιατί αυτό είναι ουσιώδες) σε αυτό που διαπερνά κάθε πρόσωπο ή προσωπικότητα.

*Dr. Hillary Rodrigues, καθηγήτρια Θρησκευτικών Σπουδών
στο Πανεπιστήμιο του Lethbridge στον Καναδά
και συγγραφέας τού βιβλίου
«Krishnamurti's Insight» (Η διορατικότητα του Κρισναμούρτι)*

Διαβάζοντας την «Ομορφιά του Βουνού» νιώθω έντονα τη ζεστασιά και τη στοργή του Κρισναμούρτι με όλη την επείγουσα ανάγκη για αλλαγή που χρειάζεται ο τρόπος που ζει κανείς. . . . Σας ευχαριστώ γι' άλλη μια φορά που βγάλατε αυτό το βιβλίο, ένα από τα πιο κομψά δώρα, για να παρουσιάσετε τον Κρισναμούρτι και να ξυπνήσετε την ανάγκη για έρευνα στους αναγνώστες.

*Μουράλι Ν. Σαμπασάνκαραν (Murali N. Sambasankaran)
Κέντρο Μελέτης Κρισναμούρτι,
Σχολείο Βάλει (Valley), Μπανγκαλόρ (Bangalore)*

Η Ομορφιά του Βουνού

Αναμνήσεις από τον Τζ. Κρισμαούρτι

Φρίντριχ Γκρόχε

Περιέχει τα ακόλουθα αποσπάσματα από τον Κρισμαούρτι:

- «Να μιλήσω για τη διδασκαλία σας;»
- «Το Μπρόγκουντ σήμερα και στο μέλλον»
- «Η πρόθεση των σχολείων»
- «Ο ήλιος που έδνε είχε μεταμορφώσει τα πάντα»
- «Σχέση με τη φύση»
- «Αμεροληψία και κατανόηση»
- «Μια ιδέα που συντέθηκε από τη σκέψη»
- «Εκπαίδευση για τα πολύ μικρά παιδιά»
- «Ένας εξαιρετικός χώρος στο νου»
- «Είναι η γη μας, όχι η δική σας ή η δική μου»
- «Ο πυρήνας της διδασκαλίας του Κ»
- «Τα κέντρα μελέτης»
- «Το σημειωματάριο του Κρισμαούρτι – Μια κριτική βιβλίου»
- «Η διαμόρφωση του ανθρώπου»

© 1991 και 2022 Φρίντριχ Γκρόχε Δέκατη έκδοση

1η Ελληνική έκδοση (από τη 10η αγγλική έκδοση) 2024

Μετάφραση: Ανθή Ανδρεοπούλου

Διόρθωση: Ελένη Σκόνδρα, Μαρία Πιλάβιου, Μιχάλης Σακελλαρίου, Μαρία Ρετινά

© για την ελληνική γλώσσα: Βιβλιοθήκη Κρισναμούρτι – Μαρία Πιλάβιου

Επιμέλεια: Βιβλιοθήκη Κρισναμούρτι – Μαρία Πιλάβιου – Ανθή Ανδρεοπούλου

Δημοχάρους 47, Αθήνα 11521

Τηλ.: 003 0 2106432605

info@klibrary.gr www.klibrary.gr

Οι φωτογραφίες είναι του Φρίντριχ Γκρόχε, εκτός αν αναφέρεται διαφορετικά

www.fgrohephotos.com – www.friedrichgrohe.com – fgrohe1@gmail.com

Σχεδιασμός: BRANDT MediaDesign – Euskirchen – Γερμανία

Εκτύπωση στην Ινδία από την Pragati Offset Pvt Ltd, Hyderabad

Όλα τα αποσπάσματα του Κρισναμούρτι είναι © Krishnamurti Foundation Trust Ltd, εκτός από εκείνα του *On Living and Dying*, τα οποία είναι © Krishnamurti Foundation Trust Ltd και Krishnamurti Foundation of America.

ISBN 978-1-7393553-2-6

ΙΔΡΥΜΑΤΑ ΚΡΙΣΝΑΜΟΥΡΤΙ

Krishnamurti Foundation Trust Ltd (KFT)

Κεντρικό Ίδρυμα Κρισναμούρτι

Brockwood Park, Bramdean, Hampshire SO24 0LQ,

Αγγλία Τηλ: [44] (0)1962 771 525

info@kfoundation.org – www.kfoundation.org

Krishnamurti Foundation of America (KFA)

Ίδρυμα Κρισναμούρτι Αμερικής

P.O. Box 1560, Όχαιϊ, California 93024, ΗΠΑ Τηλ: [1] (805) 646 2726

kfa@kfa.org – www.kfa.org

Krishnamurti Foundation India (KFI)

Ίδρυμα Κρισναμούρτι Ινδίας

Vasanta Vihar, 124 Greenways Road, RA Puram, Chennai 600 028,

Ινδία Τηλ: [91] 44 2 493 7803

info@kfionline.org – www.kfionline.org

Fundación Krishnamurti Latinoamericana

Ίδρυμα Κρισναμούρτι Λατινικής Αμερικής

Turó de la Penya 30, 08440 Cardedeu, Ισπανία fkl@fkla.org – www.fkla.org

Πρόσθετοι δικτυακοί τόποι

www.jkrishnamurti.org – www.kinfonet.org

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	ix
Αγαπητέ αναγνώστη	xi
Κ: «Να μιλήσω για τη διδασκαλία σας;»	xii
Εισαγωγή	xiv
Κ: «Το Μπρόγκουντ σήμερα και στο μέλλον»	xvii
Πρώτες συναντήσεις με τον Κρισμαμούρτι	1
Επίσκεψη στο Μπουσιγιόν	14
Όχαι	19
Κ: «Η πρόθεση των σχολείων»	21
Μπρόγκουντ Παρκ	30
Κ: «Ο ήλιος που έδνε είχε μεταμορφώσει τα πάντα»	40
Κ: «Σχέση με τη φύση»	42
Ζάανεν, Σένριντ και Ρουζμόν	51
Τελευταία ταξίδια στην Ινδία	61
Κ: «Αμεροληψία και κατανόηση»	61
Κ: «Μια ιδέα που συντέθηκε από τη σκέψη»	65
Κ: «Εκπαίδευση για τα πολύ μικρά παιδιά»	79
Επιστροφή στο Όχαι	83
Κ: «Ένας εξαιρετικός χώρος στο νου»	87
Υστερόγραφο	90
Κ: «Είναι η γη μας, όχι η δική σας ή η δική μου»	93
Παράρτημα 1 – Κ: “Ο πυρήνας της διδασκαλίας του Κ”	96
Παράρτημα 2 – Κ: “Τα κέντρα μελέτης”	98
Παράρτημα 3 – Κ: “Το σημειωματάριο του Κ – Μια κριτική βιβλίου”	102
Ευρετήριο ονομάτων	109
Βιβλία γραμμένα από τον Κρισμαμούρτι	110
Μερικές άλλες “αναμνήσεις από τον Κρισμαμούρτι”	111
Κ: «Η διαμόρφωση του ανθρώπου»	115

α ήθελα να ευχαριστήσω το Krishnamurti Foundation Trust Ltd και το Krishnamurti Foundation of America για την άδεια δημοσίευσης υλικού από και για τον Κρισναμούρτι.

Μια προηγούμενη εκδοχή του κεφαλαίου «Τελευταίο ταξίδι στην Ινδία» γράφτηκε ως συμβολή στο βιβλίο της Μαίρη Λάτιενς (Mary Lutyens) «*The Open Door*» (ΗΚλειστή Πόρτα). Εμφανίστηκε επίσης στο βιβλίο της Έβελιν Μπλάου (Evelyne Blau) «*Krishnamurti: 100 Years*» (Κρισναμούρτι: 100 Χρόνια).

Πολλοί φίλοι βοήθησαν με πολλούς τρόπους σ' αυτό το έργο αγάπης και τους ευχαριστώ όλους. Είμαι ιδιαίτερα ευγνώμων στους ακόλουθους για τη συμβολή και τη βοήθειά τους. Στον Μάικλ Κρόνεν, που μετέφρασε το μεγαλύτερο μέρος του πρωτότυπου γερμανικού χειρόγραφου στα αγγλικά και που, λόγω της μακρόχρονης γνωριμίας του με τον Κρισναμούρτι, ήταν πολύ χρήσιμος στην επεξεργασία των ιδεών για το βιβλίο. Στην αείμνηστη Μαίρη Καντόγκαν (Mary Cadogan) και στην αείμνηστη Μαίρη Λάτιενς (Mary Lutyens). Στον Νικ Σορτ (Nick Short), που επιμελήθηκε την πρώτη έκδοση, στην Κλόντια Χερ (Claudia Herr), που επιμελήθηκε τις επόμενες εκδόσεις και στον Γιούργκεν Μπράντ (Jürgen Brandt), που συνεργάστηκε με τον σχεδιαστή και τους τυπογράφους για τις επιτυχημένες εκδόσεις.

Αγαπητέ Αναγνώστη

Αυτό το βιβλίο προέκυψε επειδή ο Κρισναμούρτι ρώτησε κάποιους ανθρώπους που δούλευαν μαζί του, τους Trustees των Ιδρυμάτων για παράδειγμα, αν θα μπορούσαμε να μεταφέρουμε το άρωμα του πώς ήταν να βρίσκεσαι κοντά του. Ταυτόχρονα, δεν ήθελε να μας απασχολεί η προσωπικότητά του, αλλά να χρησιμοποιήσουμε την ενέργειά μας για να ανακαλύψουμε τον εαυτό μας. Εδώ περιλαμβάνονται επίσης σχόλια και αποσπάσματα του Κρισναμούρτι που δεν βρίσκονται γενικά αλλού, ιδίως τα “Το Μπρόγκουντ σήμερα και στο μέλλον” και “Η πρόθεση των σχολείων”, δύο τοποθετήσεις που με έκαναν να θέλω να υποστηρίξω αυτό το ριζοσπαστικό είδος εκπαίδευσης. Ίσως να είναι ενδιαφέρουσες ή και χρήσιμες για τους αναγνώστες και η δημοσίευσή τους σ’ ένα βιβλίο ήταν ένα ακόμη κίνητρο για μένα να γράψω.

Ένας φίλος με ρώτησε κάποτε τι με είχε συγκινήσει περισσότερο στη διδασκαλία. Μετά από κάποια σκέψη συνειδητοποίησα ότι ήταν κάτι που είχε πει ο Κρισναμούρτι στη διάρκεια μιας δημόσιας ομιλίας κι επίσης σε μια απ’ τις συζητήσεις του με τον Ντέιβιντ Μπομ (David Bohm)¹ που περιλαμβάνονται στο βιβλίο «*Το τέλος του χρόνου*». Αυτό ήταν που είχε πει: *Η αγάπη δεν έχει αιτία*. Όταν τώρα με ρωτούν πώς ήταν ο Κρισναμούρτι ως άνθρωπος, η πρώτη μου απάντηση είναι ότι ήταν γεμάτος αγάπη και στοργή. Είναι σαφές για μένα ότι ζούσε αυτό για το οποίο μιλούσε. Ήταν απίστευτα προσεκτικός και διακριτικός και φυσικά ριζικά ενορατικός. Αλλά είμαι προσεκτικός μήπως τον μειώσω, γι’ αυτό και συμπεριλαμβάνω εδώ σχεδόν όλα όσα

---

1 Ο Ντέιβιντ Μπομ ήταν ένας από τους σημαντικότερους θεωρητικούς φυσικούς τού 20ού αιώνα. Ενδιαφερόταν έντονα για τη φιλοσοφία και τη νευροψυχολογία και υπάρχουν πολλοί καταγεγραμμένοι διάλογοι ανάμεσα σ’ αυτόν και τον Κρισναμούρτι. Το 1968 έγινε ένα από τα ιδρυτικά μέλη του Krishnamurti Foundation Trust Ltd (KFT) και του Σχολείου Μπρόγκουντ Παρκ (Brockwood Park) στην Αγγλία. Πέθανε το 1992.

Θέα του Ρουμπλί, Βινταμανέτ
στο Ρουζμόν στην Ελβετία

θυμάμαι, ώστε να μπορεί κανείς να έχει μια γενική εντύπωση χωρίς (ελπίζω) να την περιορίζω.

Το παρακάτω απόσπασμα από το βιβλίο «Ερωτήσεις και απαντήσεις» οδήγησε στον τίτλο «*Η Ομορφιά τού Βουνού*». Αρχίζει με μια ερώτηση που θα μπορούσα να φανταστώ τον εαυτό μου να κάνει στον Κρισμαμούρτι.

Να μιλήσω για τη διδασκαλία σας;

Ερώτηση: Έχω καταλάβει τα πράγματα που συζητήσαμε στη διάρκεια αυτών των συναντήσεων, έστω και μόνο διανοητικά. Αισθάνομαι ότι είναι αληθινά με μια βαθιά έννοια. Τώρα, όταν επιστρέψω στη χώρα μου, μπορώ μήπως να μιλήσω για τη διδασκαλία σας σε φίλους; Ή επειδή είμαι ακόμα ένας άνθρωπος κατακερματισμένος, θα δημιουργήσω απλώς περισσότερη σύγχυση και κακοδαιμονία μιλώντας γι' αυτήν;

Κρισμαμούρτι: Όλα τα θρησκευτικά κηρύγματα των ιερέων, των γκουρού, διαδίδονται από κατακερματισμένους ανθρώπους. Παρόλο που λένε, «Στεκόμαστε ψηλά», εξακολουθούν να είναι κατακερματισμένοι άνθρωποι.

Και ο ερωτών λέει: «Αυτά που είπατε τα έχω κάπως καταλάβει, εν μέρει, όχι εντελώς. Δεν είμαι άνθρωπος μεταμορφωμένος. Καταλαβαίνω, και θέλω να πω στους άλλους τι έχω καταλάβει. Δεν λέω ότι έχω καταλάβει το όλον, έχω καταλάβει ένα μέρος. Ξέρω ότι είναι κατακερματισμένο, ξέρω ότι δεν είναι πλήρες, δεν ερμηνεύω τη διδασκαλία απλώς σας ενημερώνω τι έχω καταλάβει». Λοιπόν, τι κακό έχει αυτό; Αλλά αν πείτε: «Έχω κατανοήσει το σύνολο πλήρως και σας το λέω», τότε γίνεστε αυθεντία, ο ερμηνευτής, ένα τέτοιο άτομο είναι επικίνδυνο, διαφθείρει τους άλλους ανθρώπους. Αλλά αν έχω δει κάτι που είναι αληθινό, δεν εξαπατώμαι απ' αυτό. Είναι αληθινό και σ' αυτό υπάρχει μια ορισμένη στοργή, αγάπη, συμπόνια, το νιώθω πολύ έντονα. Τότε φυσικά δεν μπορώ να μην πάω στους άλλους, θα ήταν ανόητο να πω ότι δεν θα το κάνω. Αλλά προειδοποιώ τους φίλους μου, λέω: «Κοιτάξτε, προσέξτε, μη με ανεβάζετε σε βάθρο». Ο ομιλητής δεν βρίσκεται σε βάθρο. Αυτό το βάθρο, αυτή η εξέδρα που κάθεται, είναι μόνο για ευκολία, δεν του δίνει καμία απολύτως εξουσία. Αλλά έτσι όπως είναι ο κόσμος, οι άνθρωποι είναι δεμένοι με τούτο ή με κείνο – με μια πεποίθηση, μ' ένα πρόσωπο, με μια ιδέα, μια ψευδαίσθηση, μ' ένα δόγμα – έτσι είναι διεφθαρμένοι. Κι οι διεφθαρμένοι μιλούν. Και εμείς, όντας επίσης κάπως διεφθαρμένοι, ακολουθούμε το πλήθος.

Βλέποντας την ομορφιά αυτών των λόφων, το ποτάμι, την εξαιρετική γαλήνη ενός δροσερού πρωινού, το σχήμα των βουνών, των κοιλάδων, τις σκιές, το ότι είναι σε ισορροπία, βλέποντάς τα όλα αυτά, δεν θα γράψετε στον φίλο σας λέγοντας: «Έλα εδώ, κοίταξέ το αυτό»; Δεν νοιάζεστε για τον εαυτό σας παρά μόνο για την ομορφιά του βουνού.

Ερωτήσεις και απαντήσεις, σελ. 63 – 64

3η συνάντηση ερωτήσεων και απαντήσεων, Ζάανεν, Ιούλιος 1980

© 1982 Krishnamurti Foundation Trust Ltd.

Μέσα απ' αυτές τις αναμνήσεις θα ήθελα να μοιραστώ με τους φίλους μου και με όποιον άλλον μπορεί να ενδιαφέρεται, την ομορφιά του βουνού.

*Φρίντριχ Γκρόχε,
Ρουζμόν, Ελβετία*

Για ένα διάστημα πάνω από εβδομήντα χρόνια ο Κρισναμούρτι (Κ) έκανε χιλιάδες δημόσιες ομιλίες και συζητήσεις σε πολλές χώρες, αλλά ποτέ δεν μίλησε με πολλά λόγια. Είχε την ιδιοφυΐα να παρατηρεί και να ερευνά, μόνος του, από πρώτο χέρι, την ανθρώπινη συνείδηση. Ο λόγος του ήταν ακριβής και σαφής κι η εμφάνισή του λεπτή και προσεγμένη. Ήταν μάλλον συγκρατημένος ή, όπως ο ίδιος καμιά φορά σημείωνε, κάπως ντροπαλός. Ωστόσο, έδινε όλη του την προσοχή σε όποιον του απευθυνόταν, ενδιαφερόταν για όλες τις πτυχές και τις λεπτομέρειες. Η αγάπη του για τη ζωή σήμαινε ότι ο καθένας μπορούσε να τον πλησιάσει.

Από το 1983, όταν γνώρισα για πρώτη φορά τον Κ, ήμουν σε τακτική επαφή μαζί του. Τον συνόδευα σε πολλούς απ' τους περιπάτους του και ταξίδεψα μαζί του στο τελευταίο του ταξίδι στην Ινδία. Συναντιόμαστε στο Μπρόκγουντ Παρκ στην Αγγλία, στο Ζάανεν στην Ελβετία και στο Όχαιϊ στην Καλιφόρνια. Στο Μπρόκγουντ κανόνισε να μου παραχωρήσουν ένα δωμάτιο στη δυτική πτέρυγα, στο τμήμα εκείνο του σχολικού συγκροτήματος όπου, απ' την ίδρυση του Μπρόκγουντ το 1969, ζούσε κι ο ίδιος για τρεις έως τέσσερις μήνες κάθε χρόνο.

Το πρώτο μισό τής δεκαετίας του 1980 ο Κ εργάστηκε αδιάκοπα για τη δημιουργία ενός Κέντρου Μελέτης Ενηλίκων στο Μπρόκγουντ. Το 1983 έγραψε ένα κείμενο με τίτλο «Το Μπρόκγουντ σήμερα και στο μέλλον» σχετικά με τη σημασία του Μπρόκγουντ και το ρόλο τού ΚFT στη φροντίδα του. Το 1984 η Μαίρη Καντόγκαν (Mary Cadogan)² μου έδωσε ένα αντί-

---

2 Η Μαίρη Καντόγκαν εργαζόταν για το BBC όταν, το 1958, άρχισε τη μακρόχρονη συνεργασία της με τον Κ. Έχει συγγράψει πολλά βιβλία και το 2009 έλαβε τον τίτλο της επίτιμου διδάκτορα του Πανεπιστημίου του Λάνκαστερ, εν μέρει για το έργο της με τον Κ. Υπήρξε Trustee του ΚFT από την αρχή και μέχρι το θάνατό της το 2014 σε ηλικία 86 ετών.

Ανθισμένα δέντρα, με τον πύργο νερού πίσω τους, στο Μπρόκγουντ Παρκ

γραφο. Στα μάτια μου το Μπρόκγουντ ήταν, κι εξακολουθεί να παραμένει, το επίκεντρο της κληρονομιάς του Κ. Έτσι, συγκινημένος ακόμα περισσότερο απ' όσα είχε πει, προσφέρθηκα να βοηθήσω στη χρηματοδότηση του Κέντρου Μελέτης. Αυτό επέτρεψε στο ΚFT να προχωρήσει το έργο. Ο Κ μου είπε αργότερα: «Ποτέ μη χαρίζεις το κεφάλαιό σου». Του απάντησα: «Χάθηκε ένα μέρος, αλλά έχουν απομείνει αρκετά για να ζήσουμε».

Ο Κ συμμετείχε στην επιλογή του χώρου και του αρχιτέκτονα και διάλεξε ακόμα και μερικά απ' τα υλικά που θα χρησιμοποιούνταν. Το πιο σημαντικό είναι ότι έγραψε αρκετά κείμενα σχετικά με την πρόθεση του χώρου, το τι θα έπρεπε να συμβαίνει εκεί και την ατμόσφαιρά του. Μεταξύ άλλων, είπε: «Πρέπει να σχεδιάζετε πενήντα χρόνια μπροστά.» Ένα από τα πιο αξιοσημείωτα κείμενα σχετικά με το θέμα αυτό εμφανίζεται ως Παράρτημα 2 στη σελίδα 98.

Περίπου είκοσι αρχιτέκτονες υπέβαλαν σχέδια και πρόγραμμα για το έργο κι ήταν έξι που θεωρήθηκαν εξαιρετικοί. Τελικά επιλέχθηκε ο Κιθ Κρίτσλοου (Keith Critchlow), καθηγητής ιερής αρχιτεκτονικής και ιερής γεωμετρίας στο Royal College of Art του Λονδίνου. Έδωσε μια ομιλία στο Μπρόκγουντ και την παρακολουθήσαμε μαζί με τον Κ. Τη βρήκα αρκετά αφηρημένη κι είπα στον Κ ότι δεν είχα καταλάβει και πολλά. Το ίδιο κι εκείνος είπε, αλλά πρόσθεσε πως ένοιωσε ότι ο Κρίτσλοου προσπαθούσε να βρει τη ρίζα της αρχιτεκτονικής.

Η κατασκευή άρχισε λίγους μήνες μετά τον θάνατο του Κ και ολοκληρώθηκε στα τέλη τού 1987. Στον Κ δεν είχε αρέσει ιδιαίτερα ο όρος «Κέντρο Μελέτης Ενηλίκων», ελπίζοντας να βρεθεί ένα καλύτερο όνομα. Τελικά, παρέμεινε απλά ως «Κέντρο Μελέτης» (επίσημα, “The Krishnamurti Centre, Brockwood Park” – Το Κέντρο Κρισμαμούρτι στο Μπρόκγουντ Παρκ) και πιο καθημερινά, το Κέντρο).

Κατά κάποιο τρόπο, το κείμενο «Το Μπρόκγουντ σήμερα και στο μέλλον» αφορά όλα τα Ιδρύματα, που φροντίζουν για όλες τους τις δραστηριότητες.

Το Μπρόκγουντ σήμερα και στο μέλλον

Δεκατέσσερα χρόνια τώρα το Μπρόκγουντ είναι σχολείο. Ξεκίνησε με πολλές δυσκολίες, έλλειψη χρημάτων και ούτω καθεξής κι όλοι μας βοηθήσαμε να δημιουργήσουμε αυτό που είναι σήμερα. Κάθε χρόνο γινόντουσαν συγκεντρώσεις, σεμινάρια κι όλες οι άλλες δραστηριότητες με ηχογραφήσεις και βιντεοσκοπήσεις. Έχουμε φτάσει σ' ένα σημείο τώρα όχι μόνο να αξιολογήσουμε τα έργα μας, αλλά και να κάνουμε το Μπρόκγουντ κάτι **παραπάνω** από ένα σχολείο. Είναι το μοναδικό κέντρο στην Ευρώπη που εκπροσωπεί τη Διδασκαλία, που είναι ουσιαστικά θρησκευτική. Αν και τα τελευταία είκοσι δύο χρόνια συναντιόμαστε και στο Ζάανεν για ένα μήνα ή και περισσότερο, στο Μπρόκγουντ είναι το μέρος όπου ο Κ δίνει πιο πολύ χρόνο και ενέργεια. Το σχολείο έχει πολύ καλή φήμη κι η κυρία Ντόροθι Σίμονς (Dorothy Simmons) έχει βάλει όλη της ενέργεια και το πάθος της γι' αυτό. Όλοι μας έχουμε βοηθήσει στην δημιουργία αυτού του σχολείου παρά τις μεγάλες δυσκολίες, τόσο οικονομικές όσο και ψυχολογικές.

Τώρα, το Μπρόκγουντ πρέπει να είναι κάτι πολύ περισσότερο από ένα σχολείο. Πρέπει να είναι ένα κέντρο για όσους ενδιαφέρονται βαθιά για τις Διδασκαλίες, ένα μέρος όπου μπορούν να μείνουν και να μελετήσουν. Παλιότερα το ashrama – που σημαίνει ησυχαστήριο, retreat* – ήταν ένα μέρος όπου οι άνθρωποι έρχονταν για να συγκεντρώσουν τις ενέργειές τους, να μείνουν και να εξερευνήσουν βαθύτερες θρησκευτικές πτυχές τής ζωής. Οι σύγχρονοι τόποι αυτού του είδους έχουν γενικά κάποιου είδους ηγέτη, γκουρού, ηγούμενο ή πατριάρχη που καθοδηγεί, ερμηνεύει και κυριαρχεί. Το Μπρόκγουντ δεν πρέπει να έχει κανέναν τέτοιο ηγέτη ή γκουρού, γιατί η ίδια η διδασκαλία είναι η έκφραση εκείνης της αλήθειας, που οι σοβαροί άνθρωποι

---

* Σημ.μετ. Η λέξη Retreat (προφέρεται ριτρίτ) έχει τόσο καθιερωθεί στη γλώσσα μας, και μάλιστα γραμμένη στα αγγλικά, που δε θεώρησα σκόπιμο να μεταφραστεί, καθώς όλες οι μεταφράσεις της στα Ελληνικά παραπέμπουν σε κάτι άλλο από αυτό που σημαίνει στη γλώσσα στ' αγγλικά (πράξη απομάκρυνσης ή απόσυρσης.) Στα ελληνικά οι μεταφράσεις της είναι καταφύγιο (μεταφορικά) και ησυχαστήριο ή απόδραση, όταν πρόκειται για διαλογισμό, λέξεις πολύ φορτωμένες για θρησκευτικούς σκοπούς και χώρους.

πρέπει ν' ανακαλύψουν από μόνοι τους. Η προσωπική λατρεία δεν έχει καμία θέση σ' αυτό. Πρέπει να το τονίσουμε αυτό το γεγονός.

Πολύ δυστυχώς, το μυαλό μας είναι τόσο εξαρτημένο και περιορισμένο απ' την κουλτούρα, την παράδοση και την εκπαίδευση, ώστε οι ενέργειές μας να είναι φυλακισμένες.

Πέφτουμε σε μια παρηγορητική και συνηθισμένη ρουτίνα κι έτσι γινόμαστε ψυχολογικά ανίκανοι. Και για να το αντιμετωπίσουμε αυτό ξοδεύουμε όλη μας την ενέργεια σε υλιστικά ενδιαφέροντα κι εγωκεντρικές δραστηριότητες. Το Μπρόκγουντ δεν πρέπει να υποκύψει σ' αυτή την πεπατημένη παράδοση. Το Μπρόκγουντ είναι ένα μέρος για μάθηση, για την εκμάθηση της τέχνης τής αμφισβήτησης, της τέχνης τής εξερεύνησης. Είναι ένας τόπος που πρέπει να απαιτεί την αφύπνιση της νοημοσύνης, που έρχεται με τη συμπόνια και την αγάπη.

Δεν πρέπει να γίνει μια κλειστή κοινότητα. Γενικά, μια κοινότητα υπονοεί κάτι ξεχωριστό, δογματικό και κλειστό για ιδεαλιστικούς και ουτοπικούς σκοπούς. Το Μπρόκγουντ πρέπει να είναι ένας τόπος ακεραιότητας, βαθιάς ειλικρίνειας και αφύπνισης της νοημοσύνης μέσα στη σύγχυση, στις συγκρούσεις και στις καταστροφές που συμβαίνουν αυτή τη στιγμή στον κόσμο. Κι αυτό σε καμιά περίπτωση δεν εξαρτάται από έναν άνθρωπο ή ομάδα ανθρώπων, αλλά από την επίγνωση, την προσοχή και τη στοργή όλων των ανθρώπων που βρίσκονται εκεί. Όλα αυτά εξαρτώνται από τους ανθρώπους που ζουν στο Μπρόκγουντ κι απ' τους Trustees του Ιδρύματος Κρισναμούρτι. Είναι δική τους ευθύνη να το πραγματοποιήσουν αυτό.

Έτσι, ο καθένας πρέπει να συμβάλει. Αυτό ισχύει όχι μόνο για το Μπρόκγουντ αλλά και για όλα τα άλλα Ιδρύματα Κρισναμούρτι. Μου φαίνεται πως ίσως κανείς τα χάνει όλα αυτά απ' το βλέμμα του, αναλώνεται σε διάφορες απαιτητικές δραστηριότητες, μπλέκει σε συγκεκριμένες πρακτικές έτσι ώστε δεν έχει ούτε τον χρόνο ούτε την άνεση να ασχοληθεί βαθιά με τη Διδασκαλία. Αν δεν υπάρχει αυτό το ενδιαφέρον, τα Ιδρύματα δεν έχουν καμία απολύτως σημασία. Μπορεί κανείς να μιλάει ατέλειωτα για το τι είναι η διδασκαλία, να εξηγεί, να ερμηνεύει, να συγκρίνει και ν' αξιολογεί, αλλά όλα αυτά γίνονται πολύ επιφανειακά και πραγματικά χωρίς νόημα, αν κανείς δεν ζει πραγματικά τη Διδασκαλία.

Θα συνεχίσει να είναι ευθύνη των Trustees να αποφασίσουν ποια μορφή θα πρέπει να πάρει το Μπρόκγουντ στο μέλλον, αλλά πάντα το Μπρόκγουντ πρέπει να είναι ένα μέρος όπου μπορεί να ανθίσει η ακεραιότητα. Το Μπρόκγουντ είναι ένας πανέμορφος τόπος με υπέροχα παλιά δέντρα πλαισιωμένα από χωράφια, λιβάδια, άλση και την ησυχία τής εξοχής. Πρέπει πάντα να διατηρείται έτσι, γιατί η ομορφιά είναι ακεραιότητα, καλοσύνη και αλήθεια.

Τζ. Κρισναμούρτι
© 1983 Krishnamurti Foundation Trust Ltd.

Πρώτες συναντήσεις με τον Κρισναμούρτι

Ήταν το 1980 που πρώτη φορά διάβασα βιβλίο του Κ «*The Impossible Question*» (Η Αδύνατη Ερώτηση). Δεν μπορούσα να το αφήσω απ' τα χέρια μου. Ήταν σαν αποκάλυψη. Μόνο αργότερα συνειδητοποίησα ότι τα βιβλία του δεν μπορεί κανείς να τα διαβάσει όπως ένα μυθιστόρημα. Κι υπήρχε ένα πράγμα παράξενο. Ενώ φαινόταν να λέει το αντίθετο από ό,τι είχα μάθει και βιώσει, φαινόταν επίσης, με απλή, ξεκάθαρη και συγκλονιστική γλώσσα, να λέει αυτό που πάντα αόριστα αισθανόμουν. Ο Κ πρότεινε στο βιβλίο του να κάνουμε «αδύνατες ερωτήσεις» κι η αδύνατη ερώτηση, που εκείνος έκανε, ήταν: «Μπορεί η θλίψη να τελειώσει;»

Κάποια απ' τα σημαντικότερα λόγια του, απ' την ομιλία του το 1929 στο Όμμεν τής Ολλανδίας διαλύοντας το Τάγμα του Αστέρα της Ανατολής, είναι η εξής:

Πιστεύω ότι η αλήθεια είναι μια χώρα χωρίς κανένα δρόμο προς αυτήν ...
... με απασχολεί μόνο ένα ουσιώδες πράγμα: να ελευθερώσω τον άνθρωπο.
Επιθυμώ να τον ελευθερώσω απ' όλα τα κλουβιά, απ' όλους τους φόβους
κι όχι να ιδρύσω θρησκείες, νέες αιρέσεις, ούτε να καθιερώσω νέες θεωρίες
και νέες φιλοσοφίες.

Αυτή είναι η μόνη δήλωσή του στην οποία θυμάμαι να αναφέρεται συγκεκριμένα. Κανονικά δεν αναφερόταν στα παλιά ούτε παρέθετε λόγια άλλων.

Λίγο αργότερα, κάποιος μου είπε ότι κάθε χρόνο ο Κ έδινε μια σειρά δημοσίων ομιλιών στο Ζάανεν της Ελβετίας. Καθώς ήμουν αρκετά ικανοποιημένος με τη μελέτη των βιβλίων του, δεν είχα καμιά επιθυμία να τις παρακολουθήσω. Έχασα επίσης το ενδιαφέρον μου ή ίσως απλώς κατάλαβα τη σωστή θέση τής φιλοσοφίας, της ψυχολογίας, της λογοτεχνίας, της θρησκείας – και της τέχνης, που με είχε κάποτε γοητεύσει – γιατί

ξαφνικά ένιωσα ότι “αυτό είναι!”. Η σημασία τής κατανόησης του εαυτού ήταν πλέον τόσο προφανής που τα βιβλία των άλλων μου φαίνονταν περιττά.

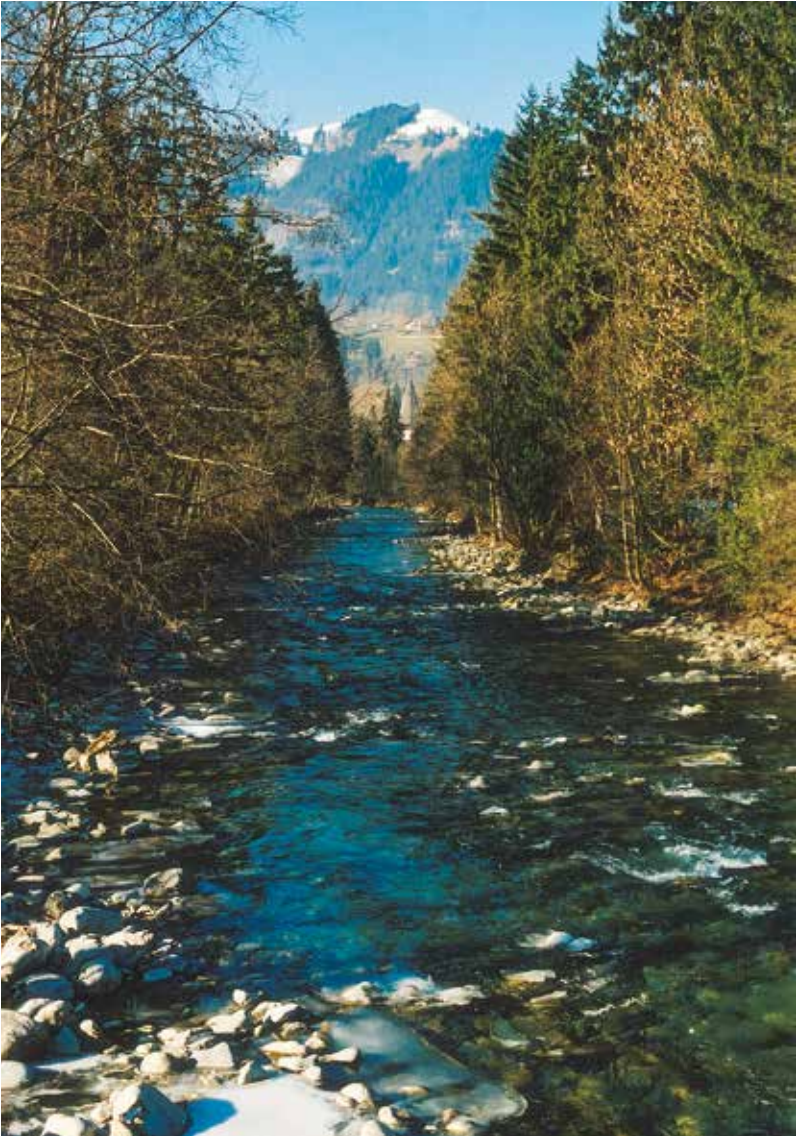
Αυτή ήταν μια εποχή μεγάλης αλλαγής για μένα. Εκτός των άλλων, ήμουν έτοιμος να αποσυρθώ από την επιχειρηματική ζωή. Παλιότερα δεν είχα πολύ χρόνο για να αντιμετωπίσω ουσιώδη ερωτήματα, τώρα όμως ξαφνικά ο Κ μου αποσαφήνισε πόσο σημαντικό ήταν να ασχολείται κανείς με κεντρικά θέματα, όπως ο θάνατος και η αγάπη, η ευχαρίστηση και ο πόνος, η ελευθερία, η επιθυμία και ο φόβος. Όσο περισσότερο εξερευνούσα τη διδασκαλία, όλο και πιο συναρπαστική μου γινόταν.

Παρακολούθησα τις δημόσιες ομιλίες στο Ζάανεν για πρώτη φορά το 1981. Πήγαινα ως εκεί συνήθως με τα πόδια απ’ τον κεντρικό δρόμο, όλη τη διαδρομή απ’ το διαμέρισμά μου στο γειτονικό χωριό Ρουζμόν (Rougemont). Μου έπαιρνε μιάμιση ώρα. Είναι λίγο περισσότερο απ’ ό,τι να πάρεις το μονοπάτι στο ποτάμι κι έφτανα ακριβώς στην ώρα μου. Άλλοι περίμεναν στην ουρά όλη νύχτα για να έχουν την πρώτη επιλογή στις θέσεις, μόλις άνοιγε η γιγαντιαία σκηνή. Οι καλύτερες θέσεις ήταν συνήθως ο χώρος στο πάτωμα ακριβώς μπροστά απ’ την εξέδρα όπου θα μιλούσε ο Κ, εκεί κάθε τετραγωνικό μέτρο είχε μεγάλη αξία. Στην Καλιφόρνια και στην Ινδία, η κατάσταση ήταν γενικά λίγο πιο χαλαρή. Ήμουν ευτυχής που άκουγα τον Κ, ενώ καθόμουν στα σκαλοπάτια ακριβώς μέσα απ’ την πλαϊνή είσοδο της σκηνής, η οποία ήταν πάντα γεμάτη, 3.000 άτομα περίπου. Στα σκαλιά δεν χρειαζόταν να καθίσω ανάμεσα στο πλήθος κι απολαμβάνοντας το φρέσκο αεράκι προστατευόμουν απ’ τη ζέστη μέσα κι έξω απ’ τη σκηνή.

Μετά την ομιλία μπορούσε κανείς ν’ αγοράσει βιβλία του Κ μεταφρασμένα σε διάφορες γλώσσες και με χαρά γέμισα το σακίδιό μου. Ήταν το πρώτο καλοκαίρι που έκανε τόση ζέστη και γυρίζοντας πίσω στο χωριό μου, στο Ρουζμόν, σταματούσα στη διαδρομή να δροσιστώ στα κρύα νερά του ποταμού Γκρισμπαχ/Ποταμός Φένιλς (Grieschbach/Fenils River).

Ήταν εξουθενωτικό να ακούω τον Κ. Εξέπεμπε τόση ενέργεια που ένιωθα ότι δεν μπορούσα απλώς να καθίσω ακριβώς μπροστά του. Μιλούσε απλά και καθαρά με λίγες χειρονομίες και χωρίς ρητορική. Ενώ άκουγα, ξεχνούσα το φαγητό, το νερό και τη ζέστη. Μετά ένιωθα ανάλαφρος και συνεπαρ-

Η θέα προς το Ζάανε, με το Ροντομόν (Rodomont) στο βάθος, από τη γέφυρα πάνω από τον ποταμό Ζάανε, την οποία πολλοί άνθρωποι διέσχιζαν πηγαίνοντας με τα πόδια προς τις δημόσιες συνομιλίες.

μένος. Αργότερα άκουσα τον Κ να ρωτάει τον κόσμο τι τους συμβαίνει αφότου έχουν παρακολουθήσει τις ομιλίες. Εκείνοι δεν μπορούσαν να απαντήσουν, οπότε ο Κ μίλησε γι' αυτούς: «Γίνεστε πιο ευαίσθητοι». Ακόμα δυσκολεύομαι να καταλάβω πόσο αυτή η φράση του Κ είναι ακριβής: «Η συντριπτική πλειοψηφία δεν ενδιαφέρεται για όσα λέμε». Και όμως, είναι αλήθεια.

Κατά τη διάρκεια μιας ομιλίας, παρατήρησα έναν ενθουσιώδη νεαρό να περπατάει ανάμεσα στις σειρές των ανθρώπων. Ήρθε κατά μήκος της μακριάς πλευράς της σκηνής εκεί που βρισκόμουν εγώ, προχώρησε και κλώτσησε κάτι ηλεκτρικούς ανεμιστήρες. Καθώς με πλησίαζε, μού 'κανε νόημα να φύγω απ' το δρόμο του κι έσκυψα, περιμένοντας καμιά κλωτσιά, αν και δεν έγινε τίποτα. Μουρμουρίζοντας βρισιές, συνέχισε να περπατάει προς τον Κ, ενώ στο δρόμο του, τίναξε περιφρονητικά ένα γυναικείο κολιέ απ' όπου κρεμόταν το πορτρέτο του γκουρού Ραζνίς (Rajneesh), γνωστού και με το όνομα Όσο (Osho). Προχωρώντας προς την εξέδρα, άρπαξε το μικρόφωνο μπροστά απ' τον Κ κι άρχισε, στα γερμανικά, ν' απευθύνεται στον Κ και στο πλήθος. «Οι οπαδοί του Ραζνίς πρέπει να φύγουν, δεν τους θέλουμε εδώ». Απευθυνόμενος στον ίδιο τον Κ, ρώτησε: «Δεν έχω δίκιο, κύριε Κρισναμούρτι; Κι εσείς αυτό δεν πιστεύετε;» Ο άνδρας έμοιαζε φοβερά ταραγμένος, ακόμη κι επικίνδυνος. Κάποιοι απ' τους ανθρώπους στην πρώτη σειρά είχαν πεταχτεί όρθιοι κι ένας τεράστιος άντρας, που φαινόταν παλαιστής, ήταν έτοιμος να πέσει πάνω του. Ξέσπασε μια ατμόσφαιρα βίας κι επακολούθησε αναστάτωση. Ακριβώς τότε όμως επενέβη ο Κ: «Μην τον αγγίζετε!» Αυτό προφανώς άρεσε στον εισβολέα που επανέλαβε κι αυτός: «Μην τον αγγίζεις, μην τον αγγίζεις». Ο Κ τού έγενεψε με το κεφάλι, ο άνδρας τελικά ηρέμησε, μουρμούρισε μερικές ακόμα λέξεις κι έφυγε απ' τη σκηνή. Ο Κ συνέχισε να μιλάει σαν να μην είχε συμβεί τίποτα.

Μια άλλη φορά, μετά από μια συζήτηση στο Ζάανεν, καθώς ο Κ περπατούσε στο δρόμο προς το αυτοκίνητο που τον περίμενε, ένας ψηλός άνδρας που έκανε τζόκινγκ ήρθε δίπλα του, δείχνοντας μάλλον ενοχλημένος ή σαν να ήθελε να ενοχλήσει τον Κ. Ο Κ σήκωσε απότομα το κεφάλι του κι είχα την εντύπωση ότι το βλέμμα τού Κ χτυπούσε τον άνδρα. Ο άντρας απομακρύνθηκε.

Το 2011 έδωσα ένα βιβλίο τού Κ σε μια γνωστή μου απ' το Γκστάαντ (Gstaad) κι αυτή δέχτηκε το δώρο με πολύ σκεπτικισμό. Μόνο τότε κατάλαβα ότι οι κάτοικοι στο Ζάανεν και γύρω απ' αυτό μπορεί να είχαν διαμορφώσει γνώμη για τον Κρισμαμούρτι επηρεασμένοι απ' την εμφάνιση κάποιων απ' όσους έρχονταν στις δημόσιες ομιλίες. Αυτή η γνωστή μου ήταν είκοσι χρονών όταν ο Κ έδωσε τις τελευταίες του ομιλίες στο Ζάανεν, το 1985, και το μόνο που θυμόταν απ' τα γεγονότα ήταν οι μεγάλες συγκεντρώσεις και κάποιοι άνθρωποι να κυκλοφορούν με πορτοκαλί ρούχα – μαθητές σταλμένοι από τον Ραζνίς – ο οποίος ισχυριζόταν πως το μήνυμά του ήταν το ίδιο με του Κ. Φυσικά, όταν ο Κ έμαθε για τη σύγκριση που έκανε ο Ραζνίς αναφώνησε: «*Συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο!*» Αλλά η νεαρή μου φίλη δεν θα το γνώριζε αυτό. Αντίθετα, τα πορτοκαλί τα ρούχα μερικών, που πήγαιναν από πόρτα σε πόρτα και μοιράζανε φυλλάδια του Ραζνίς, οδήγησαν την ίδια, πιθανότατα κι άλλους, να υποψιαστούν ότι άτομα κάποιας αίρεσης ή λατρείας έκαναν συναντήσεις στο Ζάανεν, μια ιδέα που θα τρομοκρατούσε όχι μόνο τον Κ αλλά και τους περισσότερους απ' όσους παρακολουθούσαν τις ομιλίες του.

Ο Κ μιλούσε συχνά για τον παραλογισμό του να έχει κανείς γκουρού. Αυτό ωστόσο δεν εμπόδιζε αρκετούς γκουρού να του ζητήσουν να γίνει ο ηγέτης τους, κάτι που φυσικά ο Κ αρνήθηκε. Αργότερα όμως, όταν κάποιος ήρθε κι επέμενε κάθετα και επανειλημμένα να γίνει ο γκουρού του, ο Κ στο τέλος του είπε: «*Εντάξει, είμαι ο γκουρού σου, αλλά πρέπει να υπακούς τον γκουρού σου*». Αφού ο άνθρωπος δέχτηκε, ο Κ συνέχισε: «*Σου λέω ότι δεν πρέπει ποτέ να έχεις γκουρού*». «*Μα αυτό είναι αδύνατον*», είπε ο άνθρωπος. Σ' αυτό ο Κ απάντησε: «*Τότε δεν είμαι ο γκουρού σου*». Κάποτε μου είπε: *Si on faisait un peu de cirque, on pourrait gagner beaucoup d'argent*. (Αν κάναμε και λιγάκι τον τρελό, θα μπορούσαμε να βγάλουμε πολλά λεφτά).

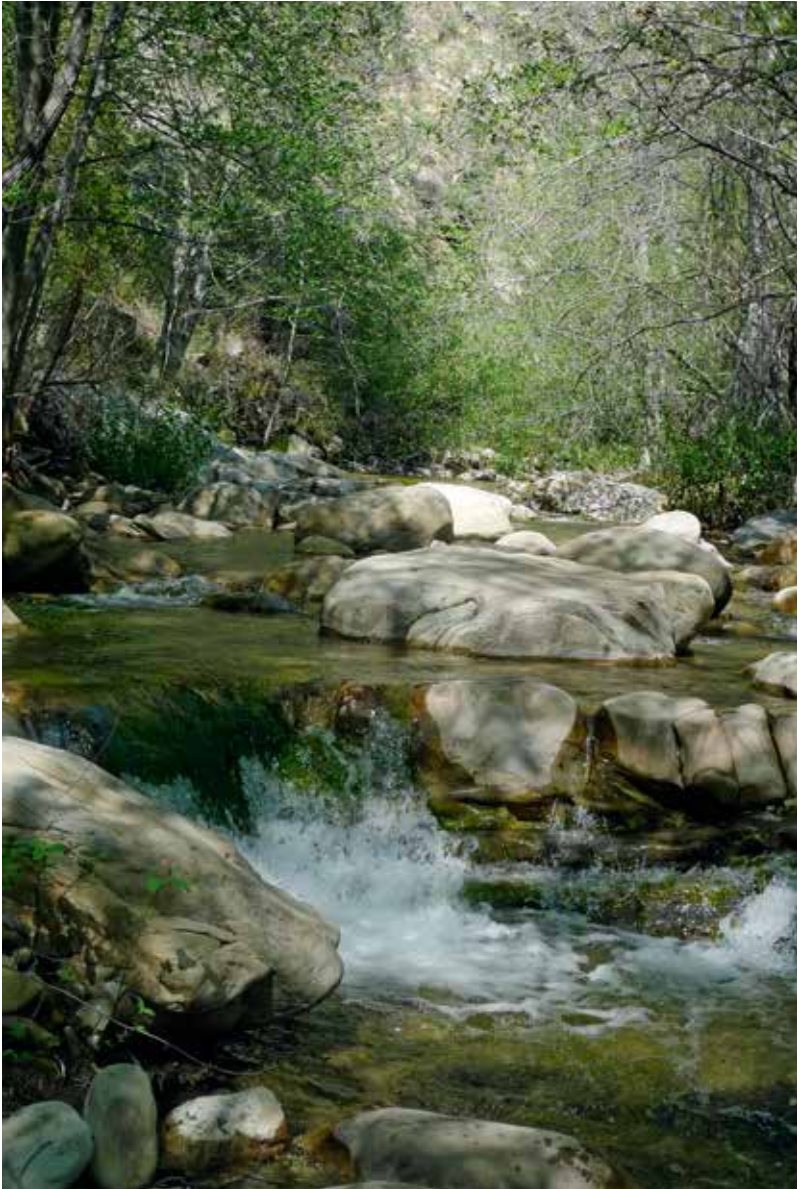
Έγινε κι άλλη μια αναταραχή, στη διάρκεια μιας απ' τις δημόσιες ομιλίες του στο Όχαϊ, όταν μια κοπέλα πήδηξε στην εξέδρα όπου καθόταν ο Κ. Εκείνος ξαφνιάστηκε, αλλά συνήλθε αμέσως και της είπε ότι αν ήταν πρόθυμη να μείνει ήσυχη, δεν θα τον πείραζε να καθίσει δίπλα του. Πράγματι το κορίτσι έμεινε σιωπηλό και μόνο που και που γύριζε το κεφάλι της δεξιά κι αριστερά κι έκανε μορφασμούς. Στο τέλος της ομιλίας ο Κ έσκυψε προς το μέρος της και της είπε: «*Τελείωσε*».

Όταν παρακολούθησα για πρώτη φορά τις ομιλίες στο Ζάανεν, δεν είχα ακόμη επαφή με τα Ιδρύματα και τα Σχολεία. Είχα διαβάσει ένα κείμενο σ' ένα άλλο βιβλίο του Κ, το «Η Εκπαίδευση και η Σημασία της Ζωής» (*Education and the Significance of Life*), που ουσιαστικά έλεγε: «Αν είστε δυσσαρεστημένοι με τα υπάρχοντα σχολεία, γιατί δεν ξεκινάτε τα δικά σας;» Αυτό ακουγόταν απόλυτα λογικό και μου έδωσε την ιδέα να ξεκινήσω ένα σχολείο στην Ελβετία, όπου είχαν δραστηριοποιηθεί εκπαιδευτικοί όπως ο Πιαζέ (Piaget), ο Πεσταλότζι (Pestalozzi) και ο Ρουσό (Rousseau). Χάρη στην Επιτροπή Κρισναμούρτι στη Γενεύη, που με ενημέρωσε ότι μια δασκάλα τού Μπρόκγουντ θα γυρνούσε στην πατρίδα της την Ελβετία το καλοκαίρι, μπόρεσα να έρθω σε επαφή με την Ζιζέλ Μπαλέ (Giselle Balleys³). Λίγο αργότερα, αυτή κι εγώ, μαζί με αρκετούς φίλους της, που επίσης ενδιαφέρονταν για το έργο, αρχίσαμε να αναζητούμε το κατάλληλο κτίριο για σχολείο. Βρήκαμε ένα πολύ γοητευτικό στο Σαντολέν (Chandolin), στο Βαλέ (Valais). Ήταν ένα παλιό, καλοδιατηρημένο ξενοδοχείο, σε όμορφη τοποθεσία με μακρινή θέα στο Μάτερχορν (Matterhorn) και αρκετά μεγάλο για να φιλοξενήσει πενήντα με εξήντα μαθητές.

Στη διάρκεια των ομιλιών στο Ζάανεν το 1983, ο Κ άκουσε για το σχέδιο αυτό από τη Ζιζέλ και ζήτησε να με συναντήσει. Είπε: «Θέλω να τον γνωρίσω αυτόν τον άνθρωπο». Τουλάχιστον έτσι το θυμάμαι. Ωστόσο, το καλοκαίρι του 2015, κατά τη διάρκεια της Συνάντησης στο Μίρεν, η Ζιζέλ μου είπε τα εξής: Αφού είχα επικοινωνήσει μαζί της για την ίδρυση του σχολείου στην Ελβετία, ήρθε να με δει στο Μπουσιγιόν (Bouchillon). Όταν πλησίασε στο σπίτι μου, με βρήκε να δουλεύω στον μικρό κήπο που είχα φτιάξει. Φορούσα μια πράσινη ποδιά κηπουρικής. Εκείνη τη στιγμή η Ζιζέλ πολύ αμφέβαλλε αν ήμουν ο άνθρωπος που θα χρηματοδοτούσε το σχολείο. Είπε αργότερα στον

---

3 Η Ζιζέλ Μπαλέ δίδασκε γαλλικά για πολλά χρόνια στο σχολείο του Μπρόκγουντ Παρκ. Μετά το θάνατο του Κ άρχισε να οργανώνει συγκεντρώσεις στο Ζάανεν, οι οποίες συνεχίζονται ακόμα κάθε χρόνο, τώρα στο Μίρεν (Mürren) της Ελβετίας. Έχει επιβλέψει τις γαλλικές δραστηριότητες της Επιτροπής Κρισναμούρτι στην Ελβετία και έχει διατελέσει Trustee του ΚΦΤ.

Στο Ματίλιχα Κάνιον (Matilija Canyon), στο Όχαι

Κ γι' αυτή της την εντύπωση. Και τότε εκείνος τη ρώτησε: «Θες να μιλήσω εγώ σ' αυτόν τον κύριο;»

Μετά από συνεννοήσεις τηλεφώνησα στο Σαλέ Τάνεγκ (Chalet Tannegg) στο κοντινό Γκστάντ, όπου έμενε ο Κ και συμφωνήσαμε να συναντηθούμε εκεί την 1η Αυγούστου. Επειδή ήξερα ότι ο Κ πρόσεχε ιδιαίτερα την εμφάνισή του, πήγα φρεσκοξυρισμένος και καλοντυμένος. Ωστόσο, μιας και τ' απογεύματα ήταν αρκετά ζεστά, είχα ζητήσει τη συνάντησή το πρωί. Όταν έφτασα ο Κ φορούσε ακόμα μια απλή φόρμα και μου ζήτησε συγγνώμη για την εμφάνισή του. Από τότε ακόμα είδα ότι έμπαινε σ' ένα δωμάτιο ήσυχα και απαλά, σχεδόν χωρίς κανείς να τον προσέξει.

Είχα φέρει δύο μεγάλες ανθοδέσμες, μία για τη Μαίρη Ζίμπαλιστ (Mary Zimbalist)⁴ και μία για τον Κ. Αργότερα άκουσα ότι δεν του άρεσαν τα κομμένα λουλούδια, οπότε την επόμενη χρονιά, όταν έμενε στο Σένριντ (Schönried), έστειλα μια σύνθεση από ζωντανά φυτά. Αυτά τα εκτίμησε.

Στον Κ άρεσε να μιλάει γαλλικά και στη διάρκεια αυτής της συνάντησης, αλλά και των επομένων, μιλούσαμε οι δυο μας γαλλικά. (Προσφωνούσαμε πάντα ο ένας τον άλλον με τον επίσημο τρόπο, χρησιμοποιώντας το vous – εσείς, δηλαδή στον πληθυντικό. Αργότερα μου είπε ότι του πήρε πολύ καιρό να tutoyer – να χρησιμοποιεί δηλ τον ενικό- να μιλήσει σε οικογενειακούς τόνους με κάποιον και του είπα ότι το ίδιο συνέβαινε και σε μένα. Στα απομνημονεύματά της η Μαίρη Ζίμπαλιστ, λέει ότι ο Κ χρειάστηκε επτά χρόνια για να αντικαταστήσει το «Κυρία Ζίμπαλιστ» με «Μαρία»). Με τον στοργικό του τρόπο, με ρώτησε για τη ζωή μου. Γελάσαμε και μιλήσαμε για ορειβασία – ήμουν ενθουσιώδης αλπινιστής – και για διάφορα άλλα

---

4 Η Μαίρη Ζίμπαλιστ άκουσε για πρώτη φορά για τον Κ το 1944 και ξεκίνησε τη συνεργασία της μαζί του το 1965. Για 21 χρόνια ήταν η προσωπική του γραμματέας και ταξιδιωτική του συνοδός. Υπήρξε ιδρυτικό μέλος του KFT και του Krishnamurti Foundation of America (KFA), που ιδρύθηκε στην Καλιφόρνια το 1969. Πέθανε το 2008 σε ηλικία 93 ετών. Συνεντεύξεις μαζί της είναι ελεύθερα διαθέσιμες στο inthepresenceofk.org, και έγραψε το βιβλίο «*In the Presence of Krishnamurti: Mary's Unfinished Book*» (Με την παρουσία του Κρισναμούρτι: Το ημιτελές βιβλίο της Μαίρης).

Ο Κρισμαμούρτι μετά από μια δημόσια ομιλία στο Μπρόκγουντ Παρκ στις αρχές του 1980

© Vibeke Hovgaard

πράγματα. Δείχνοντας το πανόραμα έξω είπα: «Έχω σκαρφαλώσει όλες τις κορυφές που βλέπουμε». Εκείνος με τη σειρά του έδειξε τα δάση και τους λόφους και είπε: «Κι εγώ έχω περάσει απ' όλα τα μονοπάτια.» Όταν παρατήρησα ότι τα βουνά ήταν πραγματικά πολύ πιο όμορφα από κάτω παρά από πάνω, απάντησε με ένα θερμό, «Ναι!»

Με ρώτησε αν ανέβαινα ένα βουνό κάθετα ή σε ζιγκ-ζαγκ, όταν έκανα σκι. Εντυπωσιάστηκε όταν του είπα πως μερικές φορές ανέβαινα κάθετα. Ανέφερε ότι θα του άρεσε να κάνει σκι όταν ήταν νέος, αλλά δεν του το επέτρεψαν ποτέ, γιατί το θεωρούσαν πολύ επικίνδυνο γι' αυτόν. Ωστόσο, έκανε άλλα είδη αθλητισμού. Στα νιάτα του έπαιζε τένις, ήταν άριστος παίκτης του γκολφ, έκανε πεζοπορία, ποδήλατο και κολύμπι. Στην μετέπειτα ζωή του έκανε καθημερινά γρήγορους περιπάτους. Και σ' όλη του τη ζωή έκανε γιόγκα. Τον τελευταίο μήνα της ζωής του, ο μάγειράς του στην Ινδία, ο Παραμεσβαράν (Parameswaran), χαιρόταν κάθε φορά που έβλεπε τον Κ να κάνει ασκήσεις γιόγκα, καθώς αυτό επιβεβαίωνε ότι είχε ανακτήσει κάποια

δύναμη. Του ανέφερα επίσης ότι συχνά πήγαινα με το ποδήλατο στο γραφείο μου, στα εργοστάσιά μας. Είχα την ελπίδα ότι κάποιοι απ' τους υπαλλήλους θ' ακολουθούσαν το παράδειγμά μου, αυτό όμως δε συνέβη ποτέ. Ο Κ απλά κούνησε το κεφάλι του.

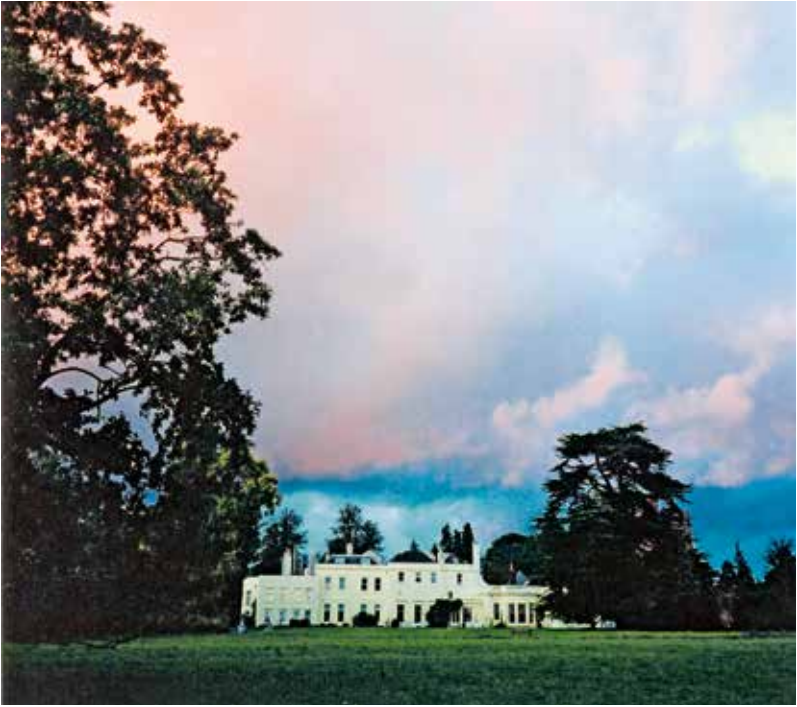
Ως νεαρός, ο Κ είχε επισκεφθεί το Νταβός με κάποιους Ολλανδούς φίλους του και στο Αντελμπόντεν (Adelboden) έζησε για κάποιο διάστημα σε μια ορεινή καλύβα. Μου είπε ότι συνήθιζε να σπάει τον πάγο στο ηγγάδι κάθε πρωί για να πλυθεί, μέχρι που έπαθε βρογχίτιδα. Μου είπε ακόμα ότι στην Καλιφόρνια είχε μείνει κάποτε μόνος του σε μια καλύβα. Είχε εκεί ένα γραμμόφωνο μ' έναν μόνο δίσκο, την Ενάτη Συμφωνία του Μπετόβεν. Την έπαιζε κάθε μέρα, μέχρι που ήξερε κάθε νότα απ' έξω. Είχε την τάση να είναι πολύ δεκτικός στη μουσική και του άρεσαν ιδιαίτερα ο Μπαχ, ο Μπετόβεν, ο Μότσαρτ και άλλοι κλασικοί συνθέτες, καθώς και οι σανσκριτικοί ψαλμοί κι η ινδική κλασική μουσική. Τον ρώτησα μια φορά αν του άρεσε ο Σοπέν, σκεπτόμενος ότι ίσως ήταν πολύ ρομαντικός, αλλά μου απάντησε ότι του άρεσε. Ενώ ο Κ έμενε στην καλύβα στην Καλιφόρνια, ήρθαν κάποιοι και ζήτησαν να δουν τον άγιο που υποτίθεται ότι ζούσε εκεί. Τους είπε ότι ο άγιος μόλις είχε φύγει. Ο Κ είχε μεγάλη αίσθηση του χιούμορ, όπως διαπίστωσα σε πολλές περιπτώσεις.⁵

Όταν μιλούσαμε για το σχολείο, που κάποιοι από εμάς θα ήθελαν και στην Ελβετία, ο Κ γινόταν κατηγορηματικός: «Ξέρετε πόσο δύσκολο είναι να ξεκινήσεις ένα σχολείο; Και πάντα χρειάζονται χρήματα». «Λοιπόν, ελπίζω να μην πετάω τα χρήματά μου από το παράθυρο», απάντησα. Ο Κ γέλασε από καρδιάς και πρόσθεσε: «Πριν από το Μπρόκγουντ, είχαν προσπαθήσει να ιδρύσουν σχολείο στην Ελβετία, στις Κάτω Χώρες, στη Γαλλία, στην Αυστρία και στην Ιταλία, αλλά κάθε φορά ήταν ανεπιτυχείς». Ακόμα και μετά το θάνατο του Κ, υπήρξαν προσπάθειες από άλλους να ιδρύσουν σχολεία στη Γερμανία και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες – κανένα νέο σχολείο δεν έχει ακόμη

---

5 Για παράδειγμα, στο Παράρτημα 3, στη σελ. 102, υπάρχει μια βιβλιοκριτική, διασκεδαστική και βαθυστόχαστη, πάνω στο «Σημειωματάριο» του Κρισναμούρτι. Η κριτική γράφτηκε από τον ίδιο τον Κ.

Το Σχολείο του Μπρόκγουντ Παρκ

υλοποιηθεί. Μερικοί από τους εμπλεκόμενους λένε ότι αυτό συμβαίνει επειδή καθένας έχει τη δική του ιδέα για το πώς πρέπει να είναι τα πράγματα και τελικά οι άνθρωποι δεν μπορούν να συνεργαστούν. Επιπλέον, όσο περνάει ο καιρός τέτοια εγχειρήματα γίνονται όλο και πιο ακριβά. Ωστόσο, έχουν δημιουργηθεί τέσσερα επιτυχημένα νέα σχολεία στην Ινδία.

Το ερώτημα του πώς μπορούμε – χρησιμοποιώντας σωστά τα χρήματά μου – να πετύχουμε κάτι καλό, απασχολούσε το μυαλό μου γι' αρκετό καιρό. Είχε γίνει σαφές ότι οι κοινωνικές και οικολογικές οργανώσεις έχουν αρκετά περιορισμένες ικανότητες για να επιφέρουν θεμελιώδεις αλλαγές – τα πολιτικά ή οικονομικά μέτρα είναι απίθανο να αποτρέψουν την καταστροφή της φύσης από την ανθρωπότητα. Η μόνη δυνατότητα είναι μια βαθιά αλλαγή

στον ανθρώπινο ψυχισμό μαζί με το σωστό είδος εκπαίδευσης – η πρόθεση των διαφόρων Σχολείων Κ. Έτσι, όταν ρώτησα τον Κ αν πίστευε ότι τα χρήματα θα μπορούσαν να κάνουν κάτι καλό, η απλή απάντησή του με εντυπωσίασε: «*Κάποιος μας έδωσε κάποτε χρήματα και μ' αυτά αγοράσαμε το Μπρόκγουντ Παρκ*».

Παρόλο που ο Κ με είχε προειδοποιήσει για το σχέδιο του σχολείου και μου είχε ξεκαθαρίσει ότι, επειδή είχε αρκετά στο κεφάλι του με τα υπάρχοντα Σχολεία, το «Κρισναμούρτι» δεν θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως όνομα για οποιοδήποτε νέο σχολείο, συνεχίσαμε τα σχέδιά μας⁶. Ήταν δύσκολο να βρούμε δασκάλους για το νέο σχέδιο και δεν υπήρχαν σχεδόν καθόλου υποψήφιοι μαθητές, αλλά επισκεφτήκαμε το Μπρόκγουντ για να δείξουμε στον Κ τι είχαμε καταφέρει μέχρι τώρα. Κατά τη διάρκεια του γεύματος προσπάθησα να του δείξω μερικές φωτογραφίες του Σαντολέν, αλλά δεν ενδιαφερόταν να τις δει. Τότε ξαφνικά στράφηκε προς την Ζιζέλ και τη ρώτησε, δείχνοντάς με: «*Αυτός είναι το χρήμα. Θα χιτίζατε ένα σχολείο ακόμα και χωρίς αυτόν;*» Η Ζιζέλ απάντησε: «*Δεν είναι μόνο τα χρήματα*». Και ο Κ είπε: «*Το ξέρω. Το ξέρω*». Και μετά γύρισε προς εμένα και με ρώτησε: «*Έχετε τους σωστούς δασκάλους, τους σωστούς μαθητές και τους σωστούς γονείς;*» Τότε ξεκαθάρισε η ματιά μου. Τίποτα τέτοιο δεν είχαμε και δεν είχε κανένα νόημα να ξεκινήσουμε καινούργιο σχολείο. Υπήρχαν ήδη τα Σχολεία των Ιδρυμάτων Κρισναμούρτι στην Αγγλία, την Ινδία και τις ΗΠΑ. Αυτά ο Κ τα επισκεπτόταν τακτικά, επενδύοντας πολύ χρόνο και ενέργεια. Μού ήταν ξεκάθαρο ότι ήταν πολύ πιο σημαντικό να βοηθήσω τα υπάρχοντα Σχολεία στις οικονομικές ή άλλες δυσκολίες τους απ' το να ξεκινήσω ένα καινούργιο.

Εκτός απ' το να δίνει δημόσιες ομιλίες σε χιλιάδες ανθρώπους, ο Κ μιλούσε τακτικά με τους μαθητές, τους καθηγητές και το προσωπικό των Σχολείων

---

6 Λίγο αργότερα γέλασα πολύ όταν άκουσα απ' τον Μαρκ Λι (Mark Lee) να λέει ότι κάποτε, όταν ο Κ είδε μια νέα πινακίδα στο Σχολείο Οακ Γκρόουβ, στην οποία το όνομά του εμφανιζόταν σε περίοπτη θέση, αναφώνησε: «*Το όνομα Κρισναμούρτι είναι πολύ μακρύ και ξένο. Αν ήμουνα παιδί, πώς θα 'λεγα στη γιαγιά μου σε ποιο σχολείο πάω;*»

και των Ιδρυμάτων, προσωπικά ή σε ομάδες. Είχε μια εξαιρετική ικανότητα να λύνει πρακτικά προβλήματα, προσέχοντας πολύ όλες τις λεπτομέρειες. Ήξερε ακριβώς πού βρισκόταν η πραγματική αιτία ενός προβλήματος. Του είπα κάποτε ότι θα γινόταν εξαιρετικός μάνατζερ, αν είχε επιλέξει την επιχειρηματική καριέρα. Γέλασε.

Αυτή η συζήτηση έγινε αφού τον είχα γνωρίσει λίγο καλύτερα. Αλλά ήδη απ' τις πρώτες συναντήσεις μας, έδειξε πως ήταν ένας ευέλικτος, ανοιχτόμυαλος άνθρωπος με πολύ χιούμορ, ένας άνθρωπος με σεμνότητα και γνήσια καλοσύνη. Μ' ενδιέφερε πολύ το πώς ζούσε στην καθημερινότητά του ένας άνθρωπος με τόσο ακατανίκητη βαθιά εσωτερική επίγνωση της ζωής, τι είδους άνθρωπος ήταν. Δεν είχε ανησυχίες και λαχτάρεις; Δεν ήταν ποτέ θυμωμένος, ανήσυχος ή επιθετικός; Κανείς δε φανταζόταν πώς ένας άνθρωπος χωρίς εγωισμό, όπως εκείνος, θα μπορούσε να ζήσει μέσα σ' αυτόν τον κόσμο. Η Μαίρη Ζίμπαλιστ μου είπε κάποτε ότι ο Κ ζούσε μια πολύ απλή ζωή. Απ' όσα ήξερα γι' αυτόν, αυτό μου φάνηκε ακριβές.

Η Μαίρη Λάτιενς ⁷ στις βιογραφίες της για τον Κ προσέγγισε το ευρύτερο ερώτημα ποιος ήταν ο Κ. Ενώ ο Κ συχνά τόνιζε ότι το ποιος ήταν είναι ασήμαντο – αυτό που είναι πολύ πιο σημαντικό είναι το ποιος είσαι εσύ – μίλησε και γι' αυτό πολύ έμφαση ⁸.

---

7 Η Μαίρη Λάτιενς ήταν μικρό παιδί όταν συνάντησε για πρώτη φορά τον Κ, αμέσως μετά την άφιξή του στην Αγγλία. Η μητέρα της, Λαίδη Έμιλι Λάτιενς (Lady Emily Lutyens) (σύζυγος του αρχιτέκτονα Σερ Έντουιν Λάτιενς – Sir Edwin Lutyens) ήταν πολύ κοντά στον Κ για πολλά χρόνια. Ο Κ ζήτησε από τη Μαίρη να γράψει τη βιογραφία του, η οποία οδήγησε στα βιβλία «Τα χρόνια της αφύπνισης», «Τα χρόνια της ολοκλήρωσης», «Η ανοιχτή πόρτα» και «Η ζωή και ο θάνατος του Κρισναμούρτι». Αφού διάβασε την πρώτη έκδοση του «Η Ομορφιά του Βουνού», σχολίασε ότι ένιωθε τον Κ ζωντανό μέσα σ' αυτό. Πέθανε το 1999 σε ηλικία 90 ετών.

8 Για περισσότερα σχετικά με το θέμα, δείτε το «Σημειωματάριο» του Κρισναμούρτι, το «Ημερολόγιο» του Κρισναμούρτι, τις βιογραφίες της Μαίρη Λάτιενς και τα άλλα βιβλία που αναφέρονται στη σελίδα 110–111.

Επίσκεψη στο Μπουσιγιόν

Τον Αύγουστο του 1984, στο δρόμο απ' το Ζάανεν προς το αεροδρόμιο της Γενεύης, ο Κ με επισκέφθηκε στο Μπουσιγιόν, το χωριό δίπλα στη λίμνη της Γενεύης, όπου ζούσα. Συναντηθήκαμε στην όμορφη αυλή του κοντινού Κάστρου του Αλαμάν (Château d'Allaman), με τα υπέροχα δέντρα του. Ο Κ μπήκε στο αυτοκίνητό μου, ενώ η Μαίρη Ζίμπαλιστ κι ο Δρ Τ.Κ. Παρτσούρ (Dr. T. K. Parchure)⁹ που τον συνόδευαν, ακολούθησαν με το δικό τους. Στη διαδρομή προς το Μπουσιγιόν, περάσαμε μέσα από ένα δάσος που ήταν ο χώρος μιας ρωμαϊκής νεκρόπολης. Κάποια στιγμή, είχα την αίσθηση ότι δεν καθόταν κανείς δίπλα μου. Ενώ ένιωθα ότι μπορεί να τον ενοχλούσα, ήθελα επίσης και να τον ελέγχω. Έτσι τον ρώτησα αν γνώριζε την περιοχή. Απάντησε αμέσως, αλλά είχα την αίσθηση ότι είχε επιστρέψει από κάποιο μακρινό μέρος για ν' απαντήσει.

Αρκετοί άνθρωποι μου είπαν αργότερα ότι είχαν παρόμοιες εμπειρίες με τον Κ. Κάθε φορά που δήλωνε «Δεν είμαι κανένας», μου θύμιζε αυτό το περιστατικό. Ο Δρ Παρτσούρ μου είπε ότι ο Κ ήταν στο σπίτι του σε δύο διαστάσεις: στην καθημερινή μας ύπαρξη και σε μια εντελώς διαφορετική διάσταση.

Σε πολλές περιπτώσεις ο Κ σημείωνε ότι δεν είχε σχεδόν καθόλου αναμνήσεις απ' το παρελθόν. Το γεγονός ότι δεν κουβαλούσε το βάρος των αναμνήσεων του έδινε τεράστια ενέργεια. Στο Ρίσι Βάλεϊ στην Ινδία συναντήσαμε

---

⁹ Ο Δρ Τ. Κ. Παρτσούρ ήταν ο γιατρός που συνόδευε τον Κ στα ταξίδια του στην Ινδία από το 1973 και μετά για να φροντίζει την υγεία του Κ. Τα επόμενα χρόνια φρόντισε επίσης τον Κ στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ και ήταν παρών στο θάνατο του Κ στο Όχαϊ το 1986. Μια από τις πρώτες προσπάθειές μου, για να βοηθήσω τα Ιδρύματα, ήταν να υποστηρίξω τον Δρ Παρτσούρ στη δημιουργία χώρου για τα αρχεία στο Όχαϊ. Πέθανε το 2021 σε ηλικία 91 ετών.

κάποτε έναν ηλικιωμένο που επέμενε ότι γνώριζε τον Κ από καιρό. Ο Κ δεν τον θυμόταν και μετά μου είπε: «*Tout le monde connaît le singe, mais le singe ne connaît personne*». (Όλοι γνωρίζουν τη μαϊμού, αλλά η μαϊμού δεν γνωρίζει κανέναν).

Αφού φτάσαμε στο Μπουσιγιόν κατεβήκαμε στη λίμνη. Ο Κ σταμάτησε στο μονοπάτι κάτω απ' τα δέντρα, αφουγκράστηκε κι είπε μια μόνο λέξη: «*Silence*» (Σιωπή). Ένωσα ότι δεν αναφερόταν μόνο στην εξωτερική σιωπή. Υπήρχε ένα σπασμένο κλαδί στο μονοπάτι, το έβαλε προσεκτικά στην άκρη. Έριξε μια ματιά στο σύστημα άρδευσης και διέκρινε αμέσως πώς λειτουργούσε. Μπροστά απ' το σπίτι αναγνώρισε το δέντρο παζλ-μαϊμού (*Araucaria araucana*), αν κι είναι αρκετά εξωτικό κι έδειξε στη Μαίρη τις ιδιαίτερα όμορφες σκούρες βιολετί-μπλε πετούνιες που καλλιεργούσα κι άνθιζαν στο μπαλκόνι μου. Στην όχθη της λίμνης μου είπε πως το 1920 αυτός κι ο αδελφός του είχαν περάσει τις διακοπές τους στην απέναντι πλευρά

Η Λίμνη της Γενεύης, στο Μπουσιγιόν της Ελβετίας. Κάποτε, αφού επέστρεψα από μια επίσκεψη στο Μπουσιγιόν, ο Κ με ρώτησε: «Πώς ήταν»; Όταν άρχισα να απαντώ: «Η λίμνη ήταν ...», συμπλήρωσε την πρόταση πιο γρήγορα από ότι μπόρεσα να σκεφτώ: «... comme un miroir» (... σαν καθρέφτης).

της λίμνης, στο Αμφιόν (Amphion), μεταξύ Τονόν και Εβιάν (Thonon και Evian). Εκεί, το Hôtel des Princes ήταν άβολο κι είχε πολύ λίγο ζεστό νερό για να ζεσταθούν ύστερα από το κρύο μπάνιο στη λίμνη. Υπέθετε ότι αυτή ήταν η αιτία τής φυματίωσης του αδελφού του, που οδήγησε στον πρόωρο θάνατό του στο Όχαϊ το 1925.

Ένα χρόνο αργότερα, πηγαίνοντας στο Ζάανεν, ο Κ σταμάτησε για γεύμα στο Μπουσιγιόν. Καθώς μπήκε στην τραπεζαρία, αναφώνησε «Χα!» και για μια στιγμή κάλυψε τα μάτια του με το ένα χέρι. Εκείνη την εποχή υπήρχαν κρεμασμένοι στον τοίχο αρκετοί πίνακες με έντονα χρώματα. Μερικοί απ' αυτούς απεικόνιζαν ημίγυμνες γυναίκες. Στη διάρκεια του γεύματος εξέταζε προσεκτικά αυτόν που κρεμόταν μπροστά του. Κάθε φορά που ο Κ κοιτούσε κάτι, το έκανε έντονα και για πολλή ώρα. Μου διηγήθηκε πώς, πριν από τον πόλεμο στο Παρίσι, του έδειξαν τον πίνακα του Πικάσο “Γκουέρνικα”. Αφού τον κοίταξε για αρκετή ώρα, ρώτησε: «Τι είναι όλα αυτά»; Ο Γκόγια ήταν ένας καλλιτέχνης που ο Κ εκτιμούσε, ίσως μεταξύ άλλων και λόγω του ισχυρισμού του Γκόγια ότι εξακολουθούσε να μαθαίνει σε μεγάλη ηλικία. Θεωρούσε όμως ότι οι σύγχρονοι καλλιτέχνες απλώς αύξαιναν τη γενική σύγχυση και το διχασμό εκφράζοντας το χάος, την επιθετικότητα και τον κατακερματισμό. Όταν στη συνέχεια επέστρεψα στο Μπρόκγουντ, η Ντόροθι Σίμονς (Dorothy Simmons)¹⁰ ανέφερε ότι ο Κ είχε μιλήσει με ενθουσιασμό για την επίσκεψή του στο σπίτι του Μπουσιγιόν.

Ενώ βρισκόμουν στο Μπρόκγουντ, προσκλήθηκα να παρακολουθήσω τις συναντήσεις τού Κ με το προσωπικό και τους μαθητές. Σχεδόν όλοι έδειχναν τρομερά σοβαροί όταν ο Κ έμπαινε στην αίθουσα. Στη συνέχεια εκείνος καθόταν απέναντι απ' τους συγκεντρωμένους και στην αρχή κοιτούσε ένα προς

---

10 Η Ντόροθι Σίμονς ήταν αναγνωρισμένη γλύπτρια και εκπαιδευτικός πριν βοηθήσει στη δημιουργία του Σχολείου Μπρόκγουντ Παρκ το 1969, μαζί με τον σύζυγό της, Μονταγιού (Montague). Υπήρξε η πρώτη διευθύντρια και Trustee του σχολείου μέχρι το θάνατό της το 1989. Είχε και εξακολουθεί να έχει μεγάλη εκτίμηση από πολλούς πρώην μαθητές και μέλη του προσωπικού. Ο Κ μου είπε κάποτε ότι μπόρεσαν να ιδρύσουν το Σχολείο στο Μπρόκγουντ λόγω του φιλελεύθερου σχολικού συστήματος στην Αγγλία και επειδή είχαν βρει το κατάλληλο άτομο να το διευθύνει.

Από το Μπουσιγιόν, Ελβετία, η θέα πάνω από τη Λίμνη της Γενεύης προς το Αμφιόν

Το Hôtel des Princes στο Αμφιόν, στη Γαλλία, σήμερα, όπου ο Κ έμεινε το 1920

ένα κάθε άτομο. Ήμουν απέραντα χαρούμενος για την πρόσκληση κι έτσι του χάρισα ένα μεγάλο χαμόγελο όταν με κοίταξε. Μου έστειλε κι εκείνος ένα ακτινοβόλο χαμόγελο με τρόπο που κανείς ως τότε δεν μου 'χε χαμογελάσει. Ο κόσμος μπροστά γύρισε για να δει τι συνέβαινε!

Μια ανταλλαγή απόψεων σε μια απ' αυτές τις συζητήσεις (στις 16 Οκτωβρίου 1983) τη θυμάμαι καλά, γιατί είχαμε γελάσει πολύ. Ένα απ' τα αγόρια ισχυριζόταν πως καταλάβαινε ότι είχε ειπωθεί για τη νοημοσύνη, αλλά, παρ' όλα αυτά, δεν αισθανόταν ότι γινόταν πιο έξυπνος. Απογοητευμένος, ρώτησε μια άλλη μαθήτριά τι σήμαινε για εκείνη η νοημοσύνη. Εκείνη απέφυγε την ερώτηση, δείχνοντας τον Κ και λέγοντας απλώς ότι πιστεύει αυτά που λέει, κάτι που έκανε τον κόσμο να βάλει τα γέλια. Ο Κ συνέχισε: «Ας πάρουμε κάτι άλλο, ίσως αυτό να το εξηγήσει». Η κοπέλα παρενέβη: «Αλλά αν δεν μπορεί να το δει αυτό, θα μπορέσει να δει τίποτα; Αν δεν μπορεί να το δει αυτό ως νοημοσύνη, τι μπορεί να δει;» Ο Κ γελώντας είπε στο αγόρι: «Σε προσβάλλει!» Το είπε με τόσο γενναιόδωρο τρόπο που όλοι το διασκέδασαν πολύ.

Η Σουπράμπα Σεσάν (Suprabha Seshan)¹¹, μια παλιά φίλη, θυμάται ότι όταν ήταν φοιτήτρια στο Μπρόκγουντ, ο Κ κάποτε τη ρώτησε: «Γιατί θέλεις να πας στο πανεπιστήμιο; Τι γίνεται μ' αυτήν εδώ τη γη, δεν βρίσκονται όλα εδώ πέρα;» Κάποια άλλη στιγμή, της είπε: «Πέταξε τα όλα, αμφισβήτησε τα πάντα, αμφισβήτησε τον ομιλητή, ρώτα βαθιά μέσα σου, Ποια είναι η ρίζα της διαμόρφωσής σου, Πώς ανατράφηκες, Τι σου συνέβη όταν ήσουν πολύ νέα; Πώς σε μεγάλωσαν οι γονείς κι οι δάσκαλοί σου;» Όταν αργότερα του είπε ότι θα πήγαινε στο πανεπιστήμιο, τη ρώτησε: «Πιστεύεις ότι θα είσαι πιο έξυπνη μετά απ' αυτό;»

---

11 Η Σουπράμπα Σεσάν είναι «κηπουρός οικοσυστήματος», οικολόγος, εκπαιδευτικός και συγγραφέας, που για πολλά χρόνια βοήθησε στη λειτουργία του διεθνούς φήμης βοτανικού καταφυγίου Γκουρούκουλα (Gurukula) στην Κεράλα (Kerala) της Ινδίας, το οποίο κέρδισε το βραβείο Γουίτλεϊ (Whitley) το 2006. Ήταν μαθήτριά του Σχολείου Ρίσι Βάλεϊ, του Σχολείου Βάλεϊ στην Ινδία και του Σχολείου του Μπρόκγουντ Παρκ.

Τον Μάιο του 1984 πήγα στο Όχαιϊ για τις δημόσιες ομιλίες. Μερικές φορές υποστηρίζεται ότι το Όχαιϊ (γράφεται Οχαι και προφέρεται O-high) σημαίνει “φωλιά” και πράγματι ένα σπάνιο αίσθημα ειρήνης διαπερνά ολόκληρη την κοιλάδα. Φτάνοντας απ’ την πόλη Βεντούρα (Ventura) σε τυλίγει αμέσως αυτό το αίσθημα, ιδιαίτερα στο σούρουπο ή σε μια από κείνες τις υπέροχες φεγγαρόφωτες νύχτες. Το όνομα “Όχαιϊ” προέρχεται από τη λέξη “Awha’y” που σημαίνει “φεγγάρι” στη γλώσσα των Τσούμας (Chumash, σ.τ.μ. ιθαγενής αμερικανικός λαός των κεντρικών και νότιων παράκτιων περιοχών της Καλιφόρνιας).

Ο Κ ερχόταν συχνά εδώ και πέρασε ένα μεγάλο μέρος της ζωής του στο Όχαιϊ κι ήταν εκεί που το 1925 ο θάνατος βρήκε τον αδελφό του αλλά και το 1986 τον ίδιο τον Κ.

Όποτε ο Κ έμενε στο σπίτι του, προσκαλούσε σε γεύμα φίλους κι άλλους ενδιαφέροντες ανθρώπους με τους οποίους ήθελε να κουβεντιάσει.¹² Αυτή ήταν μια συνήθεια και στο Ζάανεν, στο Μαντράς (σημερινό Τσενάι), στο Ρίσι Βάλεϊ, στο Ράτζχατ, στο Βαρανάσι, στον Γάγγη και στο Όχαιϊ. Στο Μπρόκγουντ υπήρχαν λιγότεροι καλεσμένοι, επειδή γευμάτιζε στην τραπέζα με τους μαθητές και το προσωπικό. Ο σεφ του Όχαιϊ ήταν ο Μάικλ

---

12 Ο Ασίτ Τσαντμάλ, ανιψιός τής Πούπουλ Τζάγιακαρ (βλ. υποσημείωση 32 στη σελ. 56), που γνώριζε τον Κ από παιδί, έγραψε στην αρχή του βιβλίου του «Χίλιοι Έθλιοι», ότι ο Κ του είπε κάποτε: «Μακάρι να μπορούσες να ταξιδέψεις μαζί μου και να γνωρίσεις την ποιικιλία των ανθρώπων που βλέπω. Γιατρούς, συγγραφείς, επιστήμονες, καλλιτέχνες, κάποιους από τους λεγόμενους θρησκευόμενους ανθρώπους, φιλοσόφους, παντρεμένους άντρες και γυναίκες, μητέρες και υπαλλήλους, γραφειοκράτες και τ’ αφεντικά τους.» Ο Ασίτ πέθανε το 2019.

Κρόνεν (Michael Krohnen)¹³, που είχε μάθει να μαγειρεύει από τον Άλαν Χούκερ (Alan Hooker)¹⁴. Εκτός απ' την προετοιμασία των γευμάτων, το άτυπο καθήκον του Μάικλ την ώρα του μεσημεριανού, ήταν να ενημερώνει τον Κ για τα νέα του κόσμου. Του είχε ταιριάξει πολύ του Μάικλ αυτή η δουλειά, γιατί εκτός των άλλων είχε δυνατή φωνή, που βόλευε εξαιρετικά μιας κι ο Κ είχε ελαφρά κουφαθεί τα τελευταία χρόνια. Μια φορά, ο Κ μου είπε γελώντας: «Πρώτα τα δόντια, μετά τα αυτιά, μετά τα μάτια και μετά κάτω απ' τη γη.» Μια άλλη φορά, στη διάρκεια μιας δημόσιας ομιλίας, ανέφερε μια ιταλική παροιμία: «Όλοι πρέπει να πεθάνουν, ίσως κι εγώ.»

Στο Όχαϊ, όταν έφτανε η ώρα για το μεσημεριανό γεύμα, πήγαινε πρώτα στην κουζίνα. Κρυφοκοίταζε στις κατσαρόλες κι αντάλλαζε μερικές κουβέντες με τον Μάικλ. Από κει έμπαινε ύστερα στην τραπεζαρία. Ο Μάικλ κι εγώ υπολογίσαμε κάποτε πόσες φορές είχε περάσει ο Κ την πόρτα της κουζίνας και μετρήσαμε περίπου χίλιες στο διάστημα που ο Μάικλ ήταν σεφ.

Ο Μάικλ με προσκαλούσε να τον ακολουθήσω όταν υποδεχόταν τον Κ στην κουζίνα και πιάναμε κι οι τρεις μας την κουβέντα. Μια μέρα – ήταν η εποχή που περνούσα δυσκολίες στο γάμο μου – αποφάσισα να ζητήσω βοήθεια απ' τον Κ. Αλλά όχι φωναχτά. Απλώς σκεφτόμουν: «Σας παρακαλώ, βοηθήστε με!». Αυτή τη φορά όμως ο Κ με αγνόησε εντελώς. Σκέφτηκα ότι ίσως δεν έλαβε το μήνυμά μου, όμως αναρωτήθηκα κιόλας μήπως η αδιαφορία του ήταν σκόπιμη. Τώρα βέβαια που το ξανασκέφτομαι, συνειδητοποιώ ότι κάθε φορά που προσπαθούσα να βάλω τον εαυτό μου στο προσκήνιο με

---

13 Ο Μάικλ Κρόνεν, με καταγωγή από τη Γερμανία, εργάστηκε ως σεφ στο Σχολείο Όουκ Γκρόουβ και σε διάφορες θέσεις για το ΚΦΑ. Ήταν ο μάγειρας του Κ στο Όχαϊ για πολλά χρόνια κι είναι ο συγγραφέας του βιβλίου «Τα Χρονικά της Κουζίνας: 1001 γεύματα με τον Τζ. Κρισναμούρτι». Τώρα διευθύνει τη Βιβλιοθήκη Κρισναμούρτι στο Πάιν Κότατζ, στο σπίτι του Κ στο Όχαϊ.

14 Ο Άλαν Χούκερ ήταν ο ιδρυτής του διάσημου εστιατορίου Ράντς Χάους (Ranch House) στο Όχαϊ. Η σχέση του με τον Κ ξεκίνησε το 1949 και έγινε Trustee του ΚΦΑ μέχρι το 1989. Μετά από πρόταση του Κ, έγραψε ένα βιβλίο, που, όπως λέγεται, ήταν το πρώτο βιβλίο μαγειρικής για χορτοφάγους στις ΗΠΑ. Έγινε μπεστ-σέλερ κι εξακολουθεί να τυπώνεται. Πέθανε το 1993 σε ηλικία 90 ετών. Η σύζυγός του, Έλεν Χούκερ, πέθανε αρκετά χρόνια αργότερα.

αγνοούσε. Γινόταν σχεδόν ουδέτερος, σχεδόν απών. Δεν μπορούσε κανείς να τον προσεγγίσει. Ήταν ένα καλό μάθημα για να μη ζητάω βοήθεια.

Αν και μερικές φορές είχανε μέχρι και είκοσι καλεσμένους στο γεύμα, ο Κ ήταν στην πραγματικότητα μάλλον ντροπαλός. Μια φορά, που είχε μαζευτεί πολύς κόσμος, τον άκουσα να ρωτάει: «Ποιοι είναι όλοι αυτοί οι άνθρωποι;» Πλησίαζε το πλήθος αθέατος, βγαίνοντας σεμνά πίσω από ένα παραβάν και προσκαλώντας τους καλεσμένους με το «*Madame est servie.*» (Η κυρία σερβίρεται)

Το μεσημεριανό γεύμα στο Όχαϊ ήταν μπουφές σελφ-σέρβις κι ο καθένας έπαιρνε τα πιάτα του στην κουζίνα να τα πλύνει. Ο Κ σερβιριζόταν τελευταίος κι ύστερα μετέφερε στην κουζίνα όχι μόνο τα πιάτα του αλλά συχνά και μερικές κατασρόλες, κάποτε τις μεγαλύτερες.

Σ' ένα απ' αυτά τα γεύματα ο Κ ανέφερε ένα κείμενο για το Σχολείο Όουκ Γκρόουβ (Oak Grove School), που είχε γράψει το 1975 κι αργότερα αναθέωρησε μαζί με το προσωπικό τού σχολείου. Ήθελε να το μοιράσουνε στη διάρκεια των δημόσιων ομιλιών. Ωστόσο, το Ίδρυμα δεν διέθετε καλό φωτοτυπικό μηχάνημα και φαινότανε δύσκολο να εκτυπωθεί έγκαιρα το κείμενο. Αντέδρασα άμεσα κι έκανα δωρεά στο Ίδρυμα ένα φωτοτυπικό μηχάνημα υψηλής ποιότητας κι έτσι μοιράσαμε το κείμενο «Η Πρόθεση του Σχολείου του Όουκ Γκρόουβ». Αργότερα πήρε τον τίτλο “Η πρόθεση των σχολείων”, δεδομένου ότι αφορά όλα τα σχολεία.

Η πρόθεση των σχολείων

Γίνεται όλο και πιο σημαντικό σ' έναν κόσμο, που είναι καταστροφικός και εκφυλιστικός, να υπάρχει ένα μέρος, μια όαση, όπου μπορεί κανείς να μάθει έναν τρόπο ζωής ακέραιο, υγιή και ευφυή. Η εκπαίδευση στον σύγχρονο κόσμο έχει ασχοληθεί με την καλλιέργεια όχι της ευφυΐας, αλλά του μυαλού, της μνήμης και των δεξιοτήτων της. Σ' αυτή τη διαδικασία ελάχιστα συμβαίνουν πέρα από τη μετάδοση πληροφοριών απ' το δάσκαλο στο μαθητή, απ' τον ηγέτη στον οπαδό, οδηγώντας σ' έναν επιφανειακό και μηχανικό τρόπο ζωής. Σε αυτή τη διαδικασία δημιουργείται ελάχιστη ανθρώπινη σχέση.

Σίγουρα το σχολείο είναι τόπος όπου μαθαίνει κανείς για την ολότητα, την πληρότητα της ζωής. Η ακαδημαϊκή αριστεία είναι απολύτως απαραίτητη, αλλά ένα σχολείο περιλαμβάνει πολύ περισσότερα απ' αυτό. Είναι τόπος όπου, τόσο ο δάσκαλος όσο κι ο μαθητής, εξερευνούν όχι μόνο τον εξωτερικό κόσμο, τον κόσμο τής γνώσης, αλλά και τη δική τους σκέψη, τη δική τους συμπεριφορά. Μέσα απ' αυτή την εξερεύνηση αρχίζουν ν' ανακαλύπτουν την προσωπική τους κατάσταση και πώς αυτή διαστρεβλώνει τη σκέψη τους. Αυτή η διαμόρφωση είναι το εγώ τους, που σ' αυτό το εγώ δίνεται τεράστια και τρομερή σημασία. Η απελευθέρωση από τη διαμόρφωση και τη δυστυχία που αυτή κουβαλάει, αρχίζει μ' αυτή την επίγνωση. Μόνο μέσα σε τέτοια ελευθερία μπορεί να πραγματοποιηθεί αληθινή μάθηση. Σ' αυτό το σχολείο ευθύνη τού δασκάλου είναι να συνεχίζει διαρκώς και προσεκτικά να εξερευνά μαζί με τον μαθητή τις συνέπειες και τις επιπτώσεις αυτής της διαμόρφωσης κι έτσι να καταφέρουν να την οδηγήσουν σ' ένα τέλος.

Το σχολείο είναι ένα μέρος όπου μαθαίνει κανείς τη σημασία τής γνώσης και τους περιορισμούς της. Είναι τόπος όπου μαθαίνει κανείς να παρατηρεί τον κόσμο όχι από κάποια συγκεκριμένη οπτική γωνία ή συμπέρασμα. Μαθαίνει να βλέπει το σύνολο των προσπαθειών του ανθρώπου, την αναζήτησή του για ομορφιά, την αναζήτησή του για την αλήθεια και για έναν τρόπο ζωής χωρίς συγκρούσεις. Η σύγκρουση είναι η ίδια η ουσία της βίας. Μέχρι τώρα η εκπαίδευση δεν έδινε σημασία σ' αυτό, αλλά σ' αυτό το σχολείο η πρόθεσή μας είναι να κατανοήσουμε την πραγματικότητα και τη δράση της χωρίς προκαθορισμένα ιδανικά, χωρίς προκαταλήψεις, θεωρίες ή πεποιθήσεις, που δημιουργούν αντιφατική στάση απέναντι στην ύπαρξη.

Το σχολείο νοιάζεται κι ασχολείται με την ελευθερία και την τάξη. Ελευθερία δεν είναι να εκφράζει κανείς την όποια επιθυμία ή επιλογή ή τις ιδιοτελείες του. Αυτό οδηγεί αναπόφευκτα σε αταξία. Η ελευθερία επιλογής δεν είναι ελευθερία, αν και μπορεί να φαίνεται έτσι. Ούτε η τάξη είναι συμμόρφωση ή μίμηση. Η τάξη μπορεί να επέλθει μόνο με την ενόραση, δηλαδή τη βαθιά στιγμιαία κατανόηση ότι η πράξη επιλογής είναι η ίδια η άρνηση της ελευθερίας.

Η Πιπεριά μπροστά από το Πάιν Κότατζ (Pine Cottage) το σπίτι του Κ στο Όχαϊ. Πριν από μερικά χρόνια το δέντρο έπεσε, αλλά απ' τον τεράστιο κορμό που απέμεινε φύτρωσαν νέοι βλαστοί κι είναι πάλι ζωηρό και όμορφο.

Στο σχολείο μαθαίνει κανείς τη σημασία της σχέσης που δεν βασίζεται στην προσκόλληση και στην περιουσία. Εδώ είναι που μπορεί κανείς να μάθει για την κίνηση της σκέψης, την αγάπη και τον θάνατο, γιατί όλα αυτά είναι η ζωή μας. Απ' τα πολύ παλιά χρόνια, ο άνθρωπος αναζητούσε κάτι πέρα απ' τον υλιστικό κόσμο, κάτι απροσμέτρητο, κάτι ιερό. Ετούτη είναι η πρόθεση αυτού του σχολείου, να διερευνήσει αυτή τη δυνατότητα.

Όλη αυτή η κίνηση της έρευνας προς τη γνώση, προς τον εαυτό μας, προς τη δυνατότητα για κάτι πέρα απ' τη γνώση, οδηγεί φυσικά σε μια ψυχολογική επανάσταση. Απ' αυτήν προκύπτει αναπόφευκτα μια εντελώς διαφορετική τάξη στις ανθρώπινες σχέσεις, που είναι η κοινωνία. Η ευφής κατανόηση όλων αυτών μπορεί να επιφέρει μια βαθιά αλλαγή στη συνείδηση της ανθρωπότητας.

Τ. Κρισναμούρτι
© 1981 KrishnamurtiFoundation Trust Ltd.

Στη διάρκεια αυτής της εποχής, όπως κι άλλοτε, ο Κ πραγματοποίησε αρκετούς διαλόγους στο Σχολείο Όουκ Γκρόουβ (Oak Grove) και στο Πάιν Κότατζ (Pine Cottage) – που ήταν το σπίτι του στο Όχαι από το 1922 μέχρι το θάνατό του – με δασκάλους, Trustees και καμιά φορά και με γονείς. Στη διάρκεια μιας απ’ αυτές τις συζητήσεις στο Πάιν Κότατζ, ο Κ ρώτησε τον Ντέιβιντ Μούντι (David Moody)¹⁵ : «Εμπιστεύεστε τον κ. Γκρόχε;» Ο Ντέιβιντ απάντησε: «Δεν τον γνωρίζω». Ο Καπάντησε: «Βλέπετε! Βλέπετε!» Ο Ιβάν Μπέρκοβιτς (Ivan Berkovics)¹⁶ μου υπενθύμισε ότι ο Κ έσκυψε τότε προς το μέρος μου και μου είπε: «Δεν είναι προσωπικό.» Ο Κ πάντα τόνιζε ότι η πραγματική εμπιστοσύνη δεν εξαρτάται από τη γνώση που έχει κανείς για κάποιον άλλον. Η Μαίρη Καντόγκαν μου είπε κάποτε ότι ο Κ της είχε πει: «Μπορείς να εμπιστευτείς τον κ. Γκρόχε». Παρομοίως, δεν πιστεύω ότι η στάση μου απέναντι στη διδασκαλία θα ‘ταν διαφορετική αν δεν είχα ποτέ γνωρίσει τον Κ προσωπικά.

Καθώς τα γράφω όλα αυτά, συνειδητοποιώ ότι το αίσθημα που έχω για τον Κ ήταν ένα αίσθημα απόλυτης εμπιστοσύνης και παραμένει έτσι – κι αυτός είναι εξάλλου ο λόγος για τον οποίο ήθελα να υποστηρίξω το έργο. Νομίζω ότι ο Κ το καταλάβαινε αυτό. Κάποτε με ρώτησε: «Γιατί μας τα δίνετε όλα αυτά τα χρήματα;» Δεν ήξερα τι να του απαντήσω, οπότε απάντησε εκείνος για μένα, σηκώνοντας ψηλά τα χέρια του: «*Ça vient tout seul!*» (Έρχεται

---

15 Ο Ντέιβιντ Μούντι ήταν ο πρώτος δάσκαλος του Σχολείου Όουκ Γκρόουβ. Αργότερα ήταν ο διευθυντής εκπαίδευσης και στη συνέχεια ο διευθυντής του σχολείου. Ήταν συν-συγγραφέας τού βιβλίου «Χαρτογράφηση Γνώσεων Βιολογίας» και συγγραφέας των βιβλίων «*The Unconditioned Mind – J. Krishnamurti and the Oak Grove*» (Ο Αδιαμόρφωτος Νους – Ο Τζ. Κρισμαμούρτι και το Όουκ Γκρόουβ) (βλ. σημ. 50, σελ. 78), «*An Uncommon Collaboration: Krishnamurti*» (Μια ασυνήθιστη συνεργασία: Κρισμαμούρτι) και «*Krishnamurti in America: New Perspectives on the Man and his Message*» (Ο Κρισμαμούρτι στην Αμερική: Νέα Προοπτική για τον άνθρωπο και το μήνυμά του)

16 Ο Ιβάν Μπέρκοβιτς διδασκε στο Σχολείο Wolf Lake (ένα σχολείο Κ στη Βικτώρια, Β.Κ., Καναδάς, που λειτουργήσε για λίγα χρόνια στα τέλη της δεκαετίας του 1970/αρχές της δεκαετίας του 1980 και τώρα λέγεται Swanwick Centre) και στο Σχολείο Όουκ Γκρόουβ στο Όχαι. Εργάστηκε επίσης για το ΚΦΑ. Διευθύνει το Lindley House, έναν ξενώνα δίπλα στο Krishnamurti Retreat.

από μόνο του!) Είναι επίσης κι αυτό που είπε, σύμφωνα με φίλους, μια φορά που έτυχε να με δει: «Θέλει να βοηθήσει.»

Μέχρι την άνοιξη του επόμενου χρόνου, το 1985, είχα αγοράσει ένα σπίτι στο Όχαϊ. Είχα κοιτάξει για πρώτη φορά το λεγόμενο Ινστιτούτο Ράντιξ (Radix Institute), πάνω από το Όουκ Γκρόουβ στην κορυφή της οδού Μπέζαντ (Besant Road) (εκεί όπου βρίσκεται τώρα το Όχαϊ Retreat*). Μίλησα στον Κ γι' αυτό, ανέφερα ότι η ατμόσφαιρα δεν ήταν καλή κι αυτός άμεσα απάντησε: «Ας μείνουμε λιγάκι εκεί». Κατέληξα να αγοράσω ένα άλλο σπίτι, στο Country Club Drive. Στη διάρκεια της ανακαίνισης, έμεινα σχεδόν δύο εβδομάδες στο Άρια Βιχάρα (Arya Vihara), όπου και γευματίζαμε. Εκεί είχαν μείνει η Άνι Μπέζαντ (Annie Besant)¹⁷ και ο Άλντους Χάξλεϊ (Aldous Huxley)¹⁸ κι εκεί είχε πεθάνει ο αδελφός του Κ, ο Νίτια (Nitya). Πρόκειται για ένα μεγάλο αλλά απλό και πολύ καλά διατηρημένο σπίτι που περιβάλλεται από λουλούδια, ανθισμένους θάμνους και υπέροχα μεγάλα δέντρα, με έξοχη ατμόσφαιρα. Αφού λειτούργησε για πολλά χρόνια μετά το θάνατο του Κ ως Βιβλιοθήκη Κρισναμούρτι, τώρα βρίσκεται εκεί το Κρισναμούρτι Retreat*. Η Βιβλιοθήκη και το Κέντρο Επισκεπτών Κρισναμούρτι βρίσκεται στο διπλανό Πάιν Κότατζ.

---

17 Η Άνι Μπέζαντ (1847–1933) ήταν πρόεδρος της Θεοσοφικής Εταιρείας από το 1907 έως το 1933. Υιοθέτησε τον Κ και τον αδελφό του Νιτυανάντα, τον Νίτια, το 1909. Διάσημη και εξαιρετική δημόσια ομιλήτρια, δραστηριοποιήθηκε στα πρώτα γυναικεία κινήματα και επίσης στο κίνημα για την ανεξαρτησία της Ινδίας. Παρέμεινε στενά συνδεδεμένη με τον Κ μέχρι το θάνατό της και πάντα έχαιρε μεγάλο σεβασμού από αυτόν.

18 Ο Άλντους Χάξλεϊ, ο γνωστός συγγραφέας – Ο Θυμαστός Καινούργιος Κόσμος, Νησί, Οι Πύλες της Αντίληψης, Κίτρινο Κρόουμ, μεταξύ άλλων – συνάντησε τον Κ στην Καλιφόρνια το 1938. Ενθάρρυνε τον Κ στο συγγραφικό του έργο και έγραψε την εισαγωγή στο βιβλίο του Κ «Ελευθερία, η Αρχή και το Τέλος». Παρέμειναν στενοί φίλοι μέχρι τον θάνατο του Χάξλεϊ.

* Σημ.μετ. Η λέξη Retreat (προφέρεται ριτρίτ) έχει τόσο καθιερωθεί στη γλώσσα μας, και μάλιστα γραμμένη στα αγγλικά, που δε θεωρήσα σκόπιμο να μεταφραστεί, καθώς όλες οι μεταφράσεις της παραπέμπουν σε κάτι άλλο από αυτό που σημαίνει στη γλώσσα της (πράξη απομάκρυνσης ή απόσυρσης.) Στα ελληνικά οι μεταφράσεις της είναι καταφύγιο (μεταφορικά) και ησυχαστήριο ή απόδραση, εκδρομή όταν πρόκειται για διαλογισμό, λέξεις πολύ φορτωμένες για θρησκευτικούς σκοπούς και χρώους.

Όταν ο Κ ήρθε να επισκεφθεί το σπίτι στο Country Club Drive, θαύμαζε περισσότερο τα δέντρα. Δεν είχε πια την καλύτερη δυνατή υγεία, αλλά εξακολουθούσε να είναι πολύ δραστήριος. Κάποια στιγμή, που στεκόμαστε έξω, του ανέφερα ένα αίσθημα, που κι άλλοι άνθρωποι είχαν βιώσει, ότι υπήρχε ένα φάντασμα στο σπίτι, ειδικά στον ξενώνα κι επίσης γύρω απ' το τζάκι στο σαλόνι. Ρώτησα τον Κ αν μπορούσε να κάνει κάτι γι' αυτό. Ζήτησε να περιμένουμε έξω. Σε μια από τις επόμενες ημέρες με ρώτησε με σεμνό και φιλικό τρόπο: «*Αισθάνθηκες κάτι;*» Στην αρχή δεν ήξερα τι εννοούσε, αλλά μετά κατάλαβα: «*Α, εννοείτε το φάντασμα. Ω, ναι, είναι υτέροχο. Τέτοια ειρήνη, τέτοια τρομερή ησυχία. Αναρωτιέμαι όμως μήπως κι είναι απλώς φαντασία*». Ο Κ άρπαξε το χέρι μου με τη συνηθισμένη του ένταση και είπε: «*Κι εγώ το ίδιο*».

Το σπίτι είχε ένα ξεχωριστό μικρό διαμέρισμα. Μια μέρα ο Κ ρώτησε αν μπορούσαμε να φιλοξενήσουμε εκεί τον Μπιλ Κουίν (Bill Quinn)¹⁹, έναν φίλο του Ιδρύματος. Όταν συμφωνήσαμε, ο Κ πήδηξε χαρούμενος στον αέρα. Του άρεσε πολύ να επισκέπτεται τους Λίλιφελτς (Lilliefelts)²⁰ στο σπίτι τους στην Γκραντ Άβενιου (Grand Avenue). Σε μια τέτοια επίσκεψη, μίλησε για το σώμα του λέγοντας ότι θα έπρεπε να είχε πεθάνει εδώ και καιρό. Δείχνοντας προς τον ουρανό, είπε: «*Κάτι έκαναν εκεί πάνω*».

---

19 Τη δεκαετία του 1940 ο Μπιλ Κουίν πέρασε ένα χρόνο στο Άρια Βιχάρα, φροντίζοντας τους χώρους. Την ίδια εποχή ο Κ έμενε στο Πάιν Κότατζ και συχνά δούλευαν μαζί στον κήπο και φρόντιζαν την αγελάδα, τα κοτόπουλα και τις μέλισσες. Ο Μπιλ ήταν αργότερα ένας από τους ιδρυτές του Ινστιτούτου Έσαλεν (Esalen) στο Μπιγκ Σουρ (Big Sur) της Καλιφόρνιας και εργάστηκε στο πρώτο Ευρετήριο Θεμάτων Κρισιναμούρτι, που έγινε το τρίτομο Ευρετήριο του ΚΦΤ με όλες τις ηχογραφημένες και βιντεοσκοπημένες ταινίες. Έζησε τα τελευταία χρόνια της ζωής του στο σπίτι μου στο Όχαι και πέθανε το 1998.

20 Η Έρνα και ο Θίο Λίλιφελτ (Erna and Theo Lilifelt) γνώριζαν τον Κ από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 και ήταν οι ιδρυτικοί Trustees του ΚΦΤ. Η Έρνα έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ανάκτηση των περιουσιακών στοιχείων του ΚΦΑ από τον Ρατζαγοπάλ (Rajagopal), μακροχρόνιο διοργανωτή των ομιλιών και των εκδόσεων του Κ, του οποίου η κόρη, Ράντα Σλος (Radha Sloss), έγραψε στη συνέχεια ένα συκοφαντικό βιβλίο για τον Κ. Ο Θίο πέθανε το 1998 και η Έρνα το 2002 – ήταν κι οι δύο πάνω από 90 ετών.

Μια φορά ήμουνα στο Πάιν Κότατζ με τον Κ, τη Μαίρη, τους Λίλιφελτς και τον Μαρκ Λι (Mark Lee)²¹ Την προηγούμενη μέρα ο Κ είχε πάει στο Λος Άντζελες με τη Μαίρη. Στην κουβέντα μας ο Κ είπε: «Ήμασταν τόσο κουρασμένοι που πήγαμε για ύπνο στις 9 η ώρα». Ακολούθησε σιωπή στη διάρκεια της οποίας το ανείπωτο ερώτημα πρέπει να έγινε σαφές στον Κ, γιατί στη συνέχεια πρόσθεσε σκασμένος στα γέλια: «Όχι μαζί βέβαια».

Άλλη μια φορά ο Κ μου είπε ότι στα νεανικά του χρόνια είχε πάει σ' ένα πάρτι στο Χόλυγουντ. Κάποια στιγμή μια κυρία τον κάλεσε να χορέψουν. Με τον χαρούμενο και ελαφρώς αμήχανο τρόπο του, είπε ότι η κυρία ήταν τόσο τεράστια που δεν μπορούσε να την αγκαλιάσει.

Σε ένα από τα γεύματα με τον Κ στο Άρια Βιχάρα, κάποιοι απ' την παρέα, ήταν κι η Ράντα Μπουρνιέ (Radha Burnier)²² εκεί, συζητούσαμε για τη ρύπανση, για τη σπατάλη χαρτιού, που καθρεφτίζεται στις κυριακάτικες εφημερίδες, μεγάλες σαν βιβλία, και για τη φρίκη των σφαγείων. Αφού ο Κ άκουσε με προσοχή όσα κουβεντιάζαμε, είπε: «Ναι, όλα αυτά είναι τρομερά. Αλλά είναι δευτερεύοντα». Και με μεγάλη έμφαση πρόσθεσε: «Γιατί ο άνθρωπος σκοτώνει τον άνθρωπο»;

Σ' ένα άλλο γεύμα, είπα στον Κ ότι είχα επιτρέψει σε έναν φίλο ψυχίατρο από τη Λωζάνη να χρησιμοποιήσει το σπίτι μου στο Μπουσιγιόν για μια σύσκεψη με άλλους ψυχιάτρους. Εξέτασε το πρόγραμμα με μεγάλη προσοχή, όπως έκανε με οτιδήποτε έπεφτε στην αντίληψή του. Το σχόλιό του:

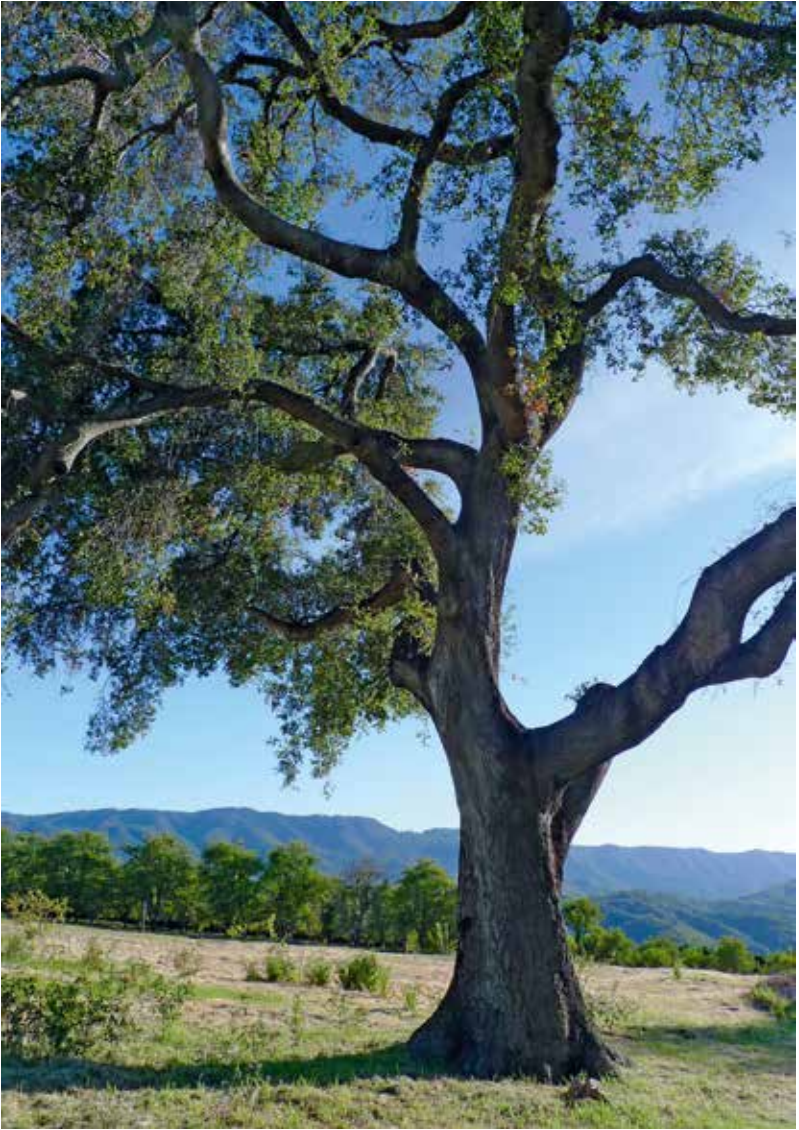
21 Ο Μαρκ Λι ήταν διευθυντής του Γυμνασίου στο Ρίσι Βάλεϊ (Rishi Valley) και αργότερα ο πρώτος διευθυντής του Σχολείου Όουκ Γκρόουβ. Είναι συνταξιούχος εκτελεστικός διευθυντής του ΚΦΑ και συνεχίζει να είναι Trustee. Είναι συγγραφέας των βιβλίων: «*Knocking at the Open Door – My Years with J. Krishnamurti*» (Χτυπώντας την Ανοιχτή Πόρτα) και «*J. Krishnamurti and World Teacher – The Life and Teachings of J. Krishnamurti*» (Τζ. Κρισναμούρτι και Παγκόσμιος Διδάσκαλος – Η ζωή και η διδασκαλία του Τζ. Κρισναμούρτι.)

22 Η Ράντα Μπουρνιέ γνώρισε τον Κ όταν ήταν πολύ νέα και παρέμειναν θερμοί φίλοι μέχρι το τέλος της ζωής του Κ. Ήταν πρόεδρος της Θεοσοφικής Εταιρείας από το 1980 μέχρι το θάνατό της, σε ηλικία 90 ετών, το 2013. Ήταν επίσης Trustee του Ιδρύματος Krishnamurti Foundation India (KFI), το οποίο ιδρύθηκε το 1970.

«Τίποτα άλλο παρά λόγια. Τίποτα για τη δική τους ζωή». Παρόμοια, μερικές φορές παρατηρούσε ότι η σύγχρονη φιλοσοφία, στο μεγαλύτερο μέρος της, ασχολούνταν απλώς με ... «περισσότερη συζήτηση για τη συζήτηση και περισσότερες λέξεις για τις λέξεις και βιβλία γραμμένα για βιβλία, γραμμένα από κάποιον άλλον».

Με γέλια διηγήθηκε ο Κ την ιστορία της συνάντησής του με έναν πολυεκατομμυριούχο στην Ουάσιγκτον. Ήταν το 1985 που Κ έδινε διήμερες ομιλίες στο Κέντρο Κένεντι (Kennedy Center). Αμέσως μόλις κάθισε, ο άνδρας δήλωσε: «Πιστεύω στον Ιησού Χριστό». Ο Κ απάντησε ρωτώντας: «Γιατί πιστεύετε»; Και τον έμπλεξε σε μια συζήτηση σχετικά με τους λόγους που κρύβονται πίσω απ' την αναζήτηση ασφάλειας σε μια πίστη. Το πρόσωπο του άνδρα γινόταν όλο και πιο σκληρό, όπως ο τοίχος από τούβλα πίσω του.

Στην Ουάσιγκτον, την πρωτεύουσα της υπερδύναμης, ο Κ δήλωσε δημοσίως: «Η εξουσία είναι άσχημο πράγμα ... σε οποιαδήποτε μορφή». Στην Ινδία μου σχολίασε ότι δεν του άρεσε η ατμόσφαιρα στο Δελχί, γιατί ήταν έδρα της δύναμης, της εξουσίας.

Η βελανιδιά κοντά στο «Κρισμαμούρτι Retreat» (Άρια Βιχάρα) στο Όχαϊ, Καλιφόρνια, κάτω από την οποία ο Κ έγραψε το βιβλίο «Η Εκπαίδευση και η Σημασία της Ζωής» στις αρχές της δεκαετίας του '50.

Μπρόγκουντ Παρκ

Στις αρχές Ιουνίου 1984 ο Κ, η Μαίρη Ζίμπαλιστ κι εγώ πετάξαμε απ' το Λος Άντζελες στο Λονδίνο για να πάμε στο Μπρόγκουντ. Ο Μαρκ Λι που μας πήγαινε στο αεροδρόμιο, αναγκάστηκε να οδηγήσει τέρμα γκάζι μόλις καταλάβαμε ότι είχαμε διαβάσει λάθος την ώρα αναχώρησης. Ύστερα ανακαλύψαμε ότι η πτήση μας είχε καθυστερήσει.

Λόγω της προχωρημένης ηλικίας του Κ, και μετά από επιμονή των Ιδρυμάτων, ταξίδευε στην πρώτη θέση. Είχα προσπαθήσει να κλείσω κι εγώ πρώτη θέση αλλά, επειδή δεν υπήρχαν άλλα διαθέσιμα καθίσματα, πέταγα με business. Στο αεροδρόμιο ο Κ είπε: «Θα κάνουμε κάτι για το εισιτήριό σου». Δεν κατάλαβα τι εννοούσε και μετά το ξέχασα. Όταν ήρθε η ώρα, ο Κ κι η Μαίρη έκαναν check in και στη συνέχεια προχώρησαν, αφήνοντας κι εμένα να κάνω το δικό μου check in. Μόλις το πέρασα και τους ακολούθησα, ένας απ' το προσωπικό ήρθε τρέχοντας πίσω μου με καινούργιο εισιτήριο – ήταν ένα κάθισμα στην πρώτη θέση ακριβώς πίσω από τον Κ και δε χρειάστηκε να πληρώσω κάτι παραπάνω.

Μόλις φτάσαμε στο Λονδίνο, μία από τις αποσκευές του Κ δεν εμφανίστηκε. Εντυπωσιάστηκα από το πόσο υπομονετικά περίμενε μέχρι να μην υπάρχουν άλλες αποσκευές και να σταματήσει ο μάντας μεταφοράς – ανέφερε τη απώλεια χωρίς να κάνει φασαρία και τελικά η τσάντα του εντοπίστηκε και του την στείλανε.

Άλλο ένα παράδειγμα της έντονης αδιαφορίας του για την αναμονή ήταν μια μέρα που καθόμασταν μέσα σ' ένα αυτοκίνητο κοντά στη δυτική πτέρυγα του Μπρόγκουντ, περιμένοντας να πάμε μαζί στο αεροδρόμιο. Έπρεπε να περιμένουμε αρκετή ώρα τη Μαίρη Ζίμπαλιστ. Θα περίμενε κανείς ότι ο Κ θα 'ταν νευρικός στην προοπτική ενός τόσο μεγάλου ταξιδιού. Αλλά εκείνος καθόταν και περίμενε με απόλυτη ψυχραιμία και μάλιστα ήταν χαρούμενος, αν κι ήταν μεγάλη η αναμονή. Λίγο καιρό αργότερα η Μαίρη μου είπε ότι ο Κ έφευγε πάντα πολύ νωρίς για τα αεροδρόμια. Μια φορά του είπα: «Όσο πιο

γρήγορα πάμε, τόσο λιγότερο χρόνο έχουμε». Η μόνη του απάντηση ήταν: «Περισσότερο, περισσότερο, περισσότερο!».

Από τα τέλη της δεκαετίας του '60 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '70, μόλις το Μπρόκγουντ δημιουργήθηκε ως σχολείο, ο Κ είχε το ακόλουθο τακτικό πρόγραμμα για τα ταξίδια του. Μετά τις δημόσιες ομιλίες στο Όχαϊ και μερικές φορές σε πόλεις των ΗΠΑ – όπως το Λος Άντζελες, το Σαν Φρανσίσκο, Νέα Υόρκη, την Ουάσιγκτον, το Λος Άλαμος – πήγαινε στο Μπρόκγουντ, γύρω στα μέσα Μαΐου, όπου ήταν πάντα γεμάτος ενέργεια και δούλευε με πάθος με τους μαθητές και κυρίως με το προσωπικό για το τι έπρεπε να γίνει στο Σχολείο. Στα τέλη Ιουνίου, μόλις τέλειωνε η σχολική χρονιά, έφευγε για τις δημόσιες ομιλίες στο Ζάανεν και επέστρεφε στο Μπρόκγουντ για δημόσιες ομιλίες εκεί τον Σεπτέμβριο. Μετά πήγαινε στην Ινδία αρχές Νοεμβρίου, επισκεπτόμενος όλα τα Σχολεία και δίνοντας δημόσιες ομιλίες στο Μαντράς, στη Βομβάη (σήμερα Μουμπάι) και στο Ρατζχάτ. Έφευγε από την Ινδία τον Φεβρουάριο για να πάει στο Όχαϊ, κάνοντας μια στάση στο Μπρόκγουντ για λίγες ημέρες. Στη συνέχεια, ο κύκλος θ' άρχιζε και πάλι. Το 1984, στη διάρκεια της σύντομης παραμονής του στο Μπρόκγουντ, έκανε πολύ κρύο, με ασυνήθιστο πάγο και χιόνι. Παρόλα αυτά, πήγε τη συνηθισμένη του βόλτα, αν και στο γυρισμό είχε μελανιάσει απ' το κρύο. Του ανέφερα ότι τις περισσότερες φορές έφτανε σε ένα μέρος την εποχή της άνοιξης, έτσι ώστε να ζει σε μια αιώνια άνοιξη.²³ Χαμογέλασε με αυτό.

Καθώς πετούσαμε πάνω από την έρημο της Καλιφόρνιας, είχε ένα υπέροχο ηλιοβασίλεμα από κάτω. Τα βουνά έλαμπαν σ' όλα τα χρώματα και τις αποχρώσεις απ' το πιο βαθύ μοβ ως το πιο ντελικάτο ροζ. Βλέπαμε τις ευθείες γραμμές των δρόμων και των σιδηροδρομικών γραμμών που διέσχιζαν την έρημο. Όταν φτάσαμε στην Αγγλία, ο Κ φώναξε με ενθουσιασμό: «Κοιτάζτε το, απλά κοιτάζτε. Όλο αυτό το πράσινο!».

Στο Μπρόκγουντ έμεινα στη δυτική πτέρυγα σ' ένα μικρό δωμάτιο με μπαλκόνι. Όταν ο Κ μού έδειξε για πρώτη φορά το δωμάτιο, είπε: «Ορίστε, εδώ είστε στο σπίτι σας». Έφτανε κανείς στο μπαλκόνι τουωματίου σκαρ-

---

23 Για παράδειγμα, στο Ρίσι Βάλει η άνοιξη έρχεται τον Δεκέμβριο, ενώ στα ψηλά βουνά του Ζάανεν η άνοιξη έρχεται τον Ιούνιο.

φαλώνοντας απ' το παράθυρο. Αφού καθάρισα στο μπαλκόνι τη βρωμιά γενεών, μια έκφραση με την οποία συμφώνησε και ο Κ, κι αφού τυλίχτηκα στο παλτό μου κι αρκετές κουβέρτες, έκανα εκεί ασκήσεις γιόγκα τα πρωινά, έστω κι αν ήταν ακόμα σκοτάδι. Ο Κ βρήκε το όλο θέμα αρκετά συναρπαστικό κι έριξε μια καλή ματιά στο μπαλκόνι. Κάποιος κάποτε τράβηξε μια φωτογραφία με τα πόδια μου να προεξέχουν πάνω από το κιγκλίδωμα, την ώρα που εγώ έκανα την “στάση στο κεφάλι”.

Ο Κ έκανε γιόγκα σε όλη του τη ζωή. Τόνιζε ότι ήταν καλή για το σώμα, αλλά ότι δεν είχε καμία σχέση με την πνευματική φώτιση. Είπε επίσης ότι η γιόγκα ήταν αρκετά διαφορετική σε παλαιότερες εποχές, καθώς ήταν μόνο για λίγους.

Μερικές φορές, όταν ο Κ μου έδειχνε ασκήσεις γιόγκα, αναρωτιόμουν ποια ήταν η ψυχική του κατάσταση στη διάρκεια των ασκήσεων. Υπήρχε μια ατμόσφαιρα έντασης που είναι δύσκολο να περιγραφεί. Φαινόταν σαν να απουσίαζε ολόκληρη η προσωπικότητά του, αλλά ταυτόχρονα ένιωθε κανείς μια τεράστια παρουσία.

Ακριβώς στις 7 π.μ. κάναμε τις ασκήσεις γιόγκα και διάφορες ακόμα ασκήσεις αναπνοής, των ματιών, του αυχένα και των ώμων, τελειώνοντας με τζόκινγκ και άλματα επί τόπου.²⁴ Ο Κ εξακολουθούσε να τα κάνει όλα αυτά σε ηλικία 89 ετών. Ήταν τόσο δυναμικός και νέος στην όλη του στάση κι η ενέργειά του είχε τόσο την ενέργεια νέου ανθρώπου, που δεν είχα καμιά συναίσθηση της ηλικίας του. Του πρότεινα να κάνουμε κι άλλες ασκήσεις γιόγκα το βράδυ, χωρίς να σκεφτώ ποτέ ότι μπορεί να κουραστεί. Οι ασκήσεις αναπνοής από μόνες τους διαρκούσαν περίπου μισή ώρα κι όταν ο Κ μου είπε για πρώτη φορά ότι θα μου τις μάθαινε, μετά πρόσθεσε: «*Κι ύστερα μπορείς να περπατήσεις*». Ήμουν ήδη συνηθισμένος σε μεγάλες πεζοπορίες, καθώς και στην ορειβασία και στο αλπικό σκι. Στη διάρκεια του τελευταίου καλοκαιριού με τον Κ στο Ρουζμόν, ξεκινούσα νωρίς το πρωί, κυρίως για να αποφύγω τη ζέστη της ημέρας. Όταν επέστρεφα για το μεσημεριανό γεύμα, ο

---

24 Η όρασή του ήταν τόσο καλή που δεν χρειάστηκε ποτέ γυαλιά. Αργότερα γράψαμε όλες τις ασκήσεις, ώστε να μπορώ να τις κάνω μόνος μου.

Άνοιξη στο Κέντρο Κρισναμούρτι στο Μπρόκγουντ Παρκ, γεμάτο νάρκισσους

Κ με ρωτούσε: «*Combien d'heures?*» (Πόσες ώρες;) Του απαντούσα τρεις, τέσσερις ή πέντε ώρες. Πάντα εντυπωσιαζόταν και τελικά κατέληγε: «Θέλει να συνεχίσει να περπατάει μέχρι το τέλος της ζωής του».

Ένα πρωί, μετά τις ασκήσεις μας γιόγκα, ο Κ ανέβασε τις περσίδες στο δωμάτιό του, ανοίγοντας μπροστά μας τη θαυμάσια θέα προς τα βοσκοτόπια και τους μακρινούς λόφους. Δείχνοντας αυτή την ομορφιά, μου είπε στα λατινικά: *Benedictus est qui venit in nomine domini*. Μου ζήτησε να το μεταφράσω, πράγμα που έκανα ως εξής: “Ευλογημένος είναι αυτός που έρχεται στο όνομα του Θεού”. Όταν πρόφερα τη λέξη “Θεός”, την απέρριψε με μια χειρονομία. Ο Κ επεσήμαινε συχνά ότι ο Θεός, ειδικά όταν του δίνεται ανθρώπινη μορφή, είναι επινόηση του ανθρώπινου μυαλού.

Ένα άλλο πρωί φτάνοντας για τη γιόγκα το δωμάτιο του Κ ήταν ακόμα στο σκοτάδι κι εκείνος στο κρεβάτι. Όταν άνοιξα την πόρτα, ξύπνησε αμέσως

και ειπε: «Σήμερα θα μείνω στο κρεβάτι όλη την ημέρα». Του απάντησα: «Καληνύχτα» και γέλασε. Είχε πάει στο Λονδίνο την προηγούμενη μέρα κι η πόλη πάντα τον εξαντλούσε. Μια φορά, μετά την επιστροφή του απ' το Λονδίνο, με συνάντησε στις σκάλες και αναρωτηθήκαμε κι οι δύο γιατί να πηγαίνει κανείς σ' ένα τέτοιο μέρος. Είπε ότι ήταν μια ανακούφιση που ξέφυγε πάλι από κει, όπως ακριβώς ένιωθα κι εγώ. Αλλά στα απομνημονεύματα της Μαίρης Ζίμπαλιστ είναι σαφές ότι στη δεκαετία του 1970 ο Κ ταξίδευε συχνά στο Λονδίνο απ' το Μπρόκγουντ, περισσότερο από μια φορά την εβδομάδα μάλιστα. Τέτοια ταξίδια θα ήταν τότε πιο ήρεμα. Θα ήταν εύκολο να βρεις θέση να παρκάρεις αν πήγαινες με αυτοκίνητο και θα είχε λιγότερο συνωστισμό όταν πήγαινες με το τρένο. Κι όπου κι αν βρισκόταν, του άρεσε να πηγαίνει στον κινηματογράφο.

Ένα από τα πράγματα που με εξέπληξαν στον Κ ήταν η φυσική χαρά που είχε στη σωματική επαφή, στο κράτημα του χεριού, στην αγκαλιά, σ' ένα μικρό άγγιγμα με τη θεραπευτική του δύναμη. Για μένα, η αγκαλιά δεν ήταν φυσικός τρόπος να χαιρετάς κάποιον ή να τον αποχαιρετάς. Είχα συνηθίσει περισσότερο τον γαλλικό ή τον ελβετικό τρόπο, να φιλάς τα μάγουλα. Δεν είδα ποτέ τον Κ να φιλάει. Εκείνος αγκάλιαζε κι εγώ δεν ήξερα πώς να το κάνω αυτό σωστά με αποτέλεσμα κάποιες φορές να μπλέκουμε. Τελικά το έμαθα στο Ρατζχάτ, βλέποντας με τι ευκολία χαιρετούσε ο Κ τον Μάικλ Κρόνεν. Ξαφνιάστηκε που τον είδε εκεί και σήκωσε τα χέρια του ψηλά στον αέρα κι αγκαλιαστήκανε πανεύκολα – κι ο Μάικλ ήταν αρκετά πιο ψηλός και φαρδύς απ' τον Κ. Όπως φαίνεται στη φωτογραφία στο οπισθόφυλλο, ο Κ κι εγώ είχαμε σχεδόν το ίδιο σουλούπι, μόνο που τα χέρια και τα πόδια του ήταν μακρύτερα.

Θυμάμαι την έκπληξή μου όταν, ενώ μου έδειχνε τις ασκήσεις αναπνοής, ο Κ μου ζήτησε να βάλω το χέρι μου στην κοιλιά του για να νιώσω την κίνηση των εισπνοών και των εκπνοών του. Ένιωθα ότι οι πνεύμονές του μπορούσαν να γεμίσουν ολόκληρη την κοιλιά του, τόσο βαθιά κι ελεύθερη ήταν η αναπνοή του.

Στο Μπρόκγουντ ο Κ επέμενε πάντα να ξεπλένει μόνος του τα πιάτα του ύστερα απ' το φαγητό κι αν κάποιος προσφερόταν να τον βοηθήσει, απαντούσε: «Είναι η δουλειά μου». Επέμενε επίσης να καθαρίζει μόνος του

τα παπούτσια του. Μια φορά τον είδα να γυαλίζει με μεγάλο ενθουσιασμό το κάγκελο της δυτικής πτέρυγας. «*Στην Ινδία δεν θα μου επέτρεπαν ποτέ να το κάνω αυτό*». Εκεί ήταν υποχρεωμένος να αφήνει τους υπηρέτες να τον εξυπηρετούν. Παρ' όλα αυτά, για πολλά χρόνια στο Ρίσι Βάλει είχε ένα πολύ μικρό δωμάτιο, που, όπως έλεγε, δεν τον πείραζε καθόλου. «*Απλώς κοιτούσα έξω από το παράθυρο*», αστειευόταν. Για το Τάνεγκ (Tannegg), το νοικιασμένο σαλέ στο Γκστάαντ, εκεί όπου τον πρωτογνώρισα, μου είπε ότι αυτός κι η Μαίρη Ζίμπαλιστ δεν πήγαιναν πια στο Γκστάαντ, επειδή είχε γίνει «*trop mondain*» (πολύ κοσμικό).

Ο Ραμάν (Raman) μου έχει πει ότι, στη διάρκεια ενός διαλόγου με δασκάλους κι επισκέπτες στο Ρίσι Βάλει, ο Κ έκανε μια ερώτηση με αποτέλεσμα μια μακρά σιωπή από όλους. Κοιτάζοντας γύρω του, είπε τελικά: «*Πού έχουν πάει τώρα όλα τα διανοούμενα πουλιά*»; Στη συνέχεια έπιασε το βλέμμα του Ραμάν και πρόσθεσε: «*Μην ασχολείστε με τον Ραμάν κι εμένα, εμείς είμαστε απλώς οι μάγειρες*».

Τον γοήτευαν τα τεχνικά πράγματα. Στα νεανικά του χρόνια μπορούσε να επισκευάζει αυτοκίνητα και συχνά αναφέρουν ότι αποσυναρμολογούσε ένα ρολόι και το συναρμολογούσε ξανά. Γνωρίζοντας ότι του άρεσαν τέτοια πράγματα και ότι χρησιμοποιούσε ηλεκτρική ξυριστική μηχανή, του έδωσα κάποτε ένα νέο είδος ξυριστικής μηχανής Braun, πολύ μικρή. Την άρπαξε και έτρεξε μακριά με ενθουσιασμό. Όταν στο Όχαϊ ο Κ κάθισε στην καινούργια μου BMW για να τη δει, με ρώτησε: «*Τι είναι όλα αυτά τα κουμπιά*;» Δεν μπορούσα να του πω – ήταν πάρα πολλά και δεν ήξερα.

Υπήρχαν φορές που έτρωγα με τον Κ, τη Μαίρη και άλλους στη μικρή κουζίνα της δυτικής πτέρυγας του Μπρόκγουντ. Σε μια τέτοια περίπτωση κάποιος έθεσε το θέμα των εθνικών χαρακτηριστικών κι ο καθένας πρόσθετε τις παρατηρήσεις του. Όταν αναφέρθηκε στους Βρετανούς, είπα “Fair play!” (δικαία πράγματα). Ο Κ καθόταν δίπλα μου και με τράβηξε λίγο στην άκρη, λέγοντας: «*Αλλά όχι με τους Ινδούς*». Σε μια άλλη περίπτωση, έριξε κατά λάθος ένα ποτήρι με νερό, κι ύστερα αναφώνησε με έμφαση: «*Ονειρεύομαι!*». Μια φορά στο μεσημεριανό γεύμα στο Όχαϊ έτυχε να ρίξει κάτι. Απαντώντας στο ελαφρώς έκπληκτο βλέμμα μου, εξήγησε: «*Αυτό συμβαίνει πάντα πριν από μια ομιλία*».

Ήταν ένας άνθρωπος σεμνός, πολύ πράος στις προσωπικές του σχέσεις και εξαιρετικά ευγενικός. Απέναντι στις γυναίκες ήταν πολύ διακριτικός, ακόμη και ιπποτικός. Θυμάμαι ένα γεύμα στο Μπρόκγουντ οπότεν μια ηλικιωμένη γυναίκα απ' το Παρίσι, που πρέπει να γνώριζε τον Κ αρκετό καιρό, ομολόγησε ότι φοβόταν τρομερά πως θα πεθάνει. Ο Κ της είπε στα γαλλικά κάτι σαν: «Όχι, όχι, μην ανησυχείτε. Όλα θα πάνε καλά». Πολύ αργότερα έμαθα ότι πέθανε ειρηνικά.

Περιστασιακά εξέφραζε τον εκνευρισμό του για τη συμπεριφορά ορισμένων ανδρών απέναντι στις γυναίκες: «Πώς κοιτάτε τις γυναίκες!». Μια μέρα περπατούσα δίπλα του και μια πολύ ελκυστική γυναίκα ήρθε προς το μέρος μας. Έχοντας κατά νου την προτροπή του, δεν ήξερα τι να κάνω. Να κοιτάξω ή όχι; Και τότε είδα τον Κ να την κοιτάει πολύ έντονα.

Μια φορά ο Δρ Σιράλι (Dr Shirali)²⁵ περνούσε από δίπλα μου κι η σύζυγός του περπατούσε δύο μέτρα πίσω του. Ο Κ τους σταμάτησε και της είπε: «Τώρα, εσύ περπάτα μπροστά κι αυτός πίσω».

Υπήρχαν περιπτώσεις που γινόταν ανυπόμονος με κάποιον, αλλά ποτέ δεν ήθελε να πληγώσει τα αισθήματα κανενός ή να πει απευθείας σε κάποιον τι να κάνει. Εν τούτοις ένιωσα ότι μερικές φορές έκανε ένα απρόσωπο σχόλιο, που ωστόσο φαινόταν ότι προοριζόταν για κάποιο συγκεκριμένο άτομο. Μια αίσθηση αγάπης υπήρχε γύρω του. Αισθανόταν κανείς τεράστια ενέργεια γύρω του. Πιθανόν αυτό να προερχόταν από αυτό το αίσθημα αγάπης. Έδειχνε τις βαθύτερες αιτίες του εκάστοτε προβλήματος και παρότρυνε το άτομο να βρει από μόνος του, μόνη της, τη σωστή δράση. Μπορούσε κανείς να μάθει κάτι από κάθε του λέξη.

Το 1984 υπήρχαν μεγάλες δυσκολίες στο Μπρόκγουντ όσον αφορά τη διεύθυνση της Σχολής. Μια ομάδα μέσα στο προσωπικό βρισκόταν σε σύγκρουση με μια άλλη, με αποτέλεσμα κάποιοι να αποχωρήσουν. Ο Κ

---

25 Ο Σαϊλές Σιράλι (Shailesh Shirali), για καιρό καθηγητής μαθηματικών στο Σχολείο του Ρισι Βάλει, ήταν και αρκετά χρόνια διευθυντής εκεί, τώρα είναι Trustee του ΚFI και διευθυντής εκπαίδευσης στο Σχολείο Σαχιάντρι (Sahyadri School), ένα σχολείο Κ κοντά στο Πιούν (Pune) που ξεκίνησε μετά τον θάνατο του Κ.

Τα δύο πεύκα που έχουν απομείνει, με το ένα έτοιμο να πέσει, από τα πολλά που ο Κείπε να μην πειράζουμε ενώ περπατούσαμε στο Μπρόκγουντ Παρκ (βλ. σελ. 39)

αφιέρωσε όλη του την ενέργεια στο πρόβλημα. Αρκετές φορές μίλησε σε όλο το προσωπικό. Μια φορά μάλιστα απείλησε να κλείσει την πόρτα της δυτικής πτέρυγας και να μην ξαναπατήσει το πόδι του στο Σχολείο. Φυσικά, μίλησε και με τους μαθητές και σοκαρίστηκε όταν του είπαν ότι οι καθηγητές και τα άλλα μέλη του προσωπικού αφιέρωναν πολύ λίγο χρόνο στους σπουδαστές, απασχολημένοι καθώς ήταν με τις δικές τους δυσκολίες. Στη συνέχεια μίλησε στους ενήλικες με έναν ασυνήθιστα αυστηρό τρόπο. Φαίνεται ότι πέσαμε ο ένας πάνω στον άλλον έξω απ' την αίθουσα συνελεύσεων αμέσως μετά τη συνάντηση, αλλά πρέπει να με διέκρινε μέσα στο πλήθος. Πήρε το χέρι μου ενώ πηγαίναμε για ένα σύντομο περίπατο, και μου είπε: «Δεν έχω ξαναμιλήσει ποτέ έτσι. Χάρηκα που δεν ήμουν μέλος του προσωπικού». Αλλά ο Ραμάν

Πατέλ (Raman Patel)²⁶, που ήταν κι αυτός στη συνάντηση, μου είπε ότι δεν ένιωσε ποτέ καμιά πίεση απ' τον Κ, επειδή αυτά που είχε να πει ο Κ δεν ήταν ποτέ προσωπικά.

Ο Κ μου είπε κάποτε ότι ένας δάσκαλος στο Ρατζχάτ ισχυρίστηκε: «Όταν έρχεστε εδώ είναι σαν καταιγίδα και χαιρόμαστε όταν φεύγετε». Αυτό μου θυμίζει τη φράση του Κ: «Τίποτα δεν φυτρώνει κάτω απ' το δέντρο μπάνιαν». Είναι μια παροιμία της Νότιας Ινδίας και πάντα ένιωθα ότι εννοούσε μ' αυτό ότι θα βλέπαμε την ενόραση και τη δύναμη που είχαμε μόνο όταν θα έφευγε.

Πολλοί άνθρωποι που πήγαιναν στις δημόσιες ομιλίες του Κ έλεγαν ότι έθετε το θέμα που τους ενδιέφερε περισσότερο εκείνη τη στιγμή. Επειδή ο Κ απευθυνόταν συχνά σε χιλιάδες ανθρώπους, πρέπει να αναρωτηθεί κανείς πώς ήταν δυνατόν να συμβεί κάτι τέτοιο. Είχαν όλοι στο μυαλό τους το ίδιο πρόβλημα; Ήταν μια κοινή συνείδηση που όλοι μοιραζόμαστε; Μήπως κάθε πρόβλημα περιέχει κάποιο άλλο πρόβλημα, σαν ολόγραμμα; Καταλάβαμε καθόλου για τι πράγμα μιλούσε; Μια φορά, μετά από μια δημόσια ομιλία στο Μπρόκγουντ, περπατούσαμε στο νότιο γκαζόν προς τη δυτική πτέρυγα, όταν μας πλησίασε ένας νεαρός. Απευθυνόμενος στον Κ άρχισε να προσπαθεί να συνοψίσει την ομιλία, προφανώς για να καταλήξει σε μια ερώτηση. Ο Κ, που δεν είχε πει τίποτα παρόμοιο μ' αυτό που περιέγραφε ο νεαρός, του το εξήγησε ξανά ευγενικά και στη συνέχεια πρόσθεσε ότι δεν μπορούσαν να το συζητήσουν εκεί αυτή την ώρα κι ότι ο νεαρός θα 'πρεπε να 'ρθει μια άλλη φορά.

Η Μαίρη Καντόγκαν μου είπε ότι κάποτε σχολίασε στον Κ.: «Μας παίρνεις τα δεκανίκια πριν μπορέσουμε να περπατήσουμε». Η απάντησή του ήταν: «Ναι. Και μετά θα μάθετε να πετάτε».

---

26 Ο Ραμάν Πατέλ ήταν μέλος του προσωπικού του Μπρόκγουντ για 17 χρόνια και συνεχίζει τη συμμετοχή του εκεί, σήμερα ως επικεφαλής του Krishnamurti Foundation Trust και του Κέντρου Μελέτης Ενηλίκων εκεί. Συνεργάζεται με την ομάδα «Link» (βλ. σελ. 90) κι επίσης ταξιδεύει σ' όλο τον κόσμο για να προωθήσει την επαφή μεταξύ εκείνων που ενδιαφέρονται για τη διδασκαλία, με την ιδιότητα του συμβούλου. Αυτό συμπληρώνει το έργο προβολής των διαφόρων Ιδρυμάτων. Βοήθησε στην οικοδόμηση του Κέντρου Stream Garden Retreat Centre στη νότια Ταϊλάνδη και άλλων κέντρων σε άλλα μέρη του κόσμου.

Κι η Μαίρη Ζίμπαλιστ μου είπε κάποτε ότι όταν ο Κ δεν ήταν ικανοποιημένος με τις γραπτές ερωτήσεις που παραδίδονταν για τις δημόσιες συναντήσεις ερωτήσεων και απαντήσεων, που ακολουθούσαν τις δημόσιες ομιλίες, έγραφε ο ίδιος μερικές από αυτές.

Από το δωμάτιό μου στη δυτική πτέρυγα μπορούσα μερικές φορές να ακούω τι συνέβαινε στη μικρή κουζίνα εκεί. Ο Κ μιλούσε πολύ με τον Σκοτ Φορμς (Scott Forbes)²⁷ τα βράδια, κάτι που αργότερα περιέγραψε ως μαγείρεμα του Σκοτ για τη δουλειά του ως διευθυντής.

Όταν περπατούσες παρέα με τον Κ, η ικανότητα αντίληψης που είχες της φυσικής ομορφιάς γύρω από το Μπρόκγουντ γινόταν πιο έντονη. Στις βόλτες μιλούσε πολύ λίγο. Όταν διέσχιζε βοσκοτόπια, επέμενε να μη χρησιμοποιούμε σύντομους δρόμους. «Μην κόβετε δρόμο!» έλεγε. Μια φορά περπατούσα στον βοσκοτόπο πίσω απ' το άλσος του Μπρόκγουντ κι ήμουν έτοιμος να περάσω ανάμεσα από μια παρέα πέντε ψηλών πεύκων. Με έπιασε από το χέρι και μου είπε: «Όχι, πάμε από γύρω τους. Δεν πρέπει να τα ενοχλήσουμε».

Υποστήριζε ότι οι ρίζες των δέντρων έχουν έναν ήχο που δεν ακούμε πια. Σε μια άλλη τέτοια βόλτα, περνώντας μπροστά από την αγροικία του Μόρτον, άρχισε να έρχεται καταιγίδα. Σύντομα ακούστηκαν κεραυνοί κι αστραπές. Εγώ ανησυχούσα, γιατί βρισκόμασταν σ' εκτεθειμένο μέρος, αλλά εκείνος απολάμβανε την αναταραχή.

Συνήθιζε να λέει ότι, όταν όλες οι αισθήσεις σου είναι ξύπνιες, τότε είσαι ευφυής. Όταν δεν είναι όλες ξύπνιες, τότε αναδύεται η σκέψη. Κάθε φορά που περπατούσα μαζί του είχα την εντύπωση ότι δεν κοίταζε γύρω του. Φαινόταν

---

27 Ο Σκοτ Φορμς εντάχθηκε στο Μπρόκγουντ ως δάσκαλος το 1974 και στη συνέχεια ίδρυσε το τμήμα βίντεο. Ήταν επικεφαλής της ανάπτυξης του Κέντρου Κρισναμούρτι στο Μπρόκγουντ, το οποίο συνέχισε να διευθύνει με τη βοήθεια της συζύγου του, Κάθι. Ήταν διευθυντής του Σχολείου Μπρόκγουντ Παρκ από το 1985 έως το 1994 και συνεχίζει να εργάζεται στον τομέα της ολιστικής εκπαίδευσης. Επιμελήθηκε τις αναμνήσεις της Μαίρης Ζίμπαλιστ κι εξέδωσε το δικό του βιβλίο, «Krishnamurti: Preparing to Leave» (Κρισναμούρτι, Προετοιμάζοντας την Αποχώρηση).

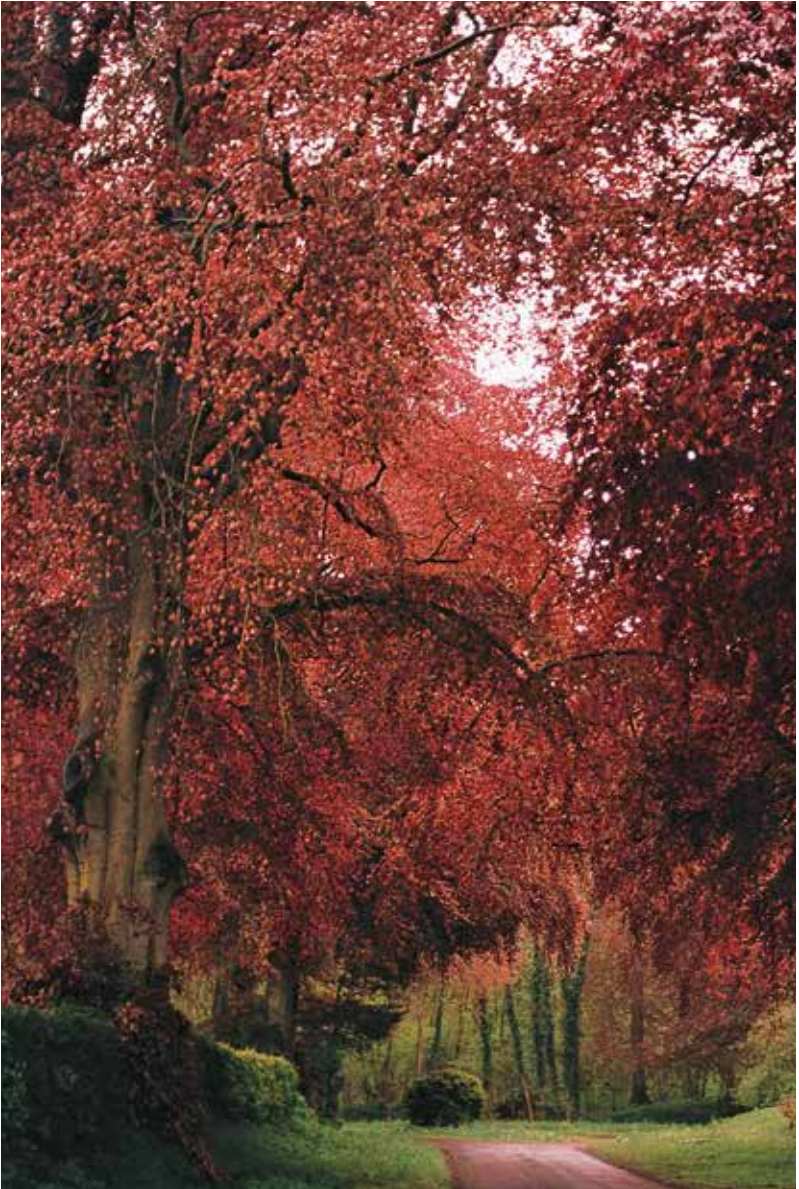
να κοιτάζει ευθεία μπροστά και να περπατάει μάλλον γρήγορα. Παρ' όλα αυτά έμοιαζε να 'χει πλήρη επίγνωση των πάντων και μετέδιδε την αίσθηση αυτής της ευαισθησίας σ' όποιον ήταν μαζί του.

Μια φορά, περπατούσαμε από τη λίμνη στο Μπουσιγιόν και του μάξιψα ένα λουλούδι θυμαριού να το μυρίσει. Η μυρωδιά τον έκανε να αναπηδήσει. Τον Μάιο του 1983, στη διάρκεια της πρώτης δημόσιας ομιλίας του στο 'Οχαι, είπε: «*Αν χάσεις τη σχέση σου με τη φύση, χάνεις τη σχέση σου με τον άνθρωπο*». Για μένα η σχέση του Κ με τη φύση και την ομορφιά συνοψίζεται στα επόμενα δύο αποσπάσματα.

Ο ήλιος που έδνε είχε μεταμορφώσει τα πάντα

Ο ουρανός ήταν γη και η γη ουρανός. Ο ήλιος που έδνε είχε μεταμορφώσει τα πάντα. Ο ουρανός ήταν μια φλεγόμενη φωτιά, που έσκαζε πάνω σε κάθε λωρίδα σύννεφου, σε κάθε πέτρα, σε κάθε χορταράκι, σε κάθε κόκκο άμμου. Ο ουρανός ήταν πλημμυρισμένος με πράσινο, μωβ, βιολετί, λουλακί και με τη μανία τής φλόγας. Πάνω από κείνο το λόφο πέρναγε μια τεράστια σαρωτική κίνηση πορφουρού και χρυσού. Πάνω απ' τους νότιους λόφους ερχόταν ένα φλεγόμενο λεπτό πράσινο κι ένα ξεθωριασμένο μπλε. Στ' ανατολικά είχε ένα αντίθετο ηλιοβασίλεμα, εξίσου υπέροχο, σε πορφυρό και καμένη ώχρα, ματζέντα και απαλό βιολετί. Το αντίθετο ηλιοβασίλεμα ήταν εκρηκτικό σε λαμπρότητα όπως και στα δυτικά. Λίγα σύννεφα είχαν συγκεντρωθεί γύρω απ' τον ήλιο που έδνε και ήταν καθαρή, άκαπνη φωτιά που δεν θα πέθαινε ποτέ. Η απεραντοσύνη αυτής της φωτιάς κι η έντασή της διαπερνούσαν τα πάντα κι εισέβαλαν στη γη. Η γη ήταν ο ουρανός κι ο ουρανός ήταν η γη. Και τα πάντα ήταν ζωντανά και έσφουζαν από χρώμα και το χρώμα ήταν θεός, όχι ο θεός του ανθρώπου.

*Σημειωματάριο του Κρισναμούρτι
Καταχώρηση της 17ης Νοεμβρίου 1961, Ρίσι Βάλει
© 1976 Krishnamurti Foundation Trust Ltd*

Κάτω από το Μπρόκγουντ Παρκ (Brockwood Park)

Σχέση με τη φύση

Αν δημιουργήσετε σχέση με αυτό [το δέντρο], τότε έχετε μια σχέση με την ανθρωπότητα. Τότε είστε υπεύθυνοι γι' αυτό το δέντρο και για τα δέντρα όλου του κόσμου. Αλλά αν δεν έχετε καμιά σχέση με τα έμβια όντα αυτής της γης, μπορεί να χάσετε την όποια σχέση έχετε με την ανθρωπότητα, με τα ανθρώπινα όντα. Ποτέ δεν ξεετάζουμε βαθιά την ποιότητα ενός δέντρου, ποτέ δεν το αγγίζουμε πραγματικά, δεν αισθανόμαστε τη στιβαρότητά του, τον τραχύ φλοιό του και δεν ακούμε τον ήχο που είναι μέρος του δέντρου. Όχι τον ήχο τού ανέμου ανάμεσα στα φύλλα, ούτε το πρωινό αεράκι που ανεμίζει τα φύλλα, αλλά τον δικό του ήχο, τον ήχο του κορμού και τον σιωπηλό ήχο των ριζών. Πρέπει να είστε εξαιρετικά ευαίσθητοι για ν' ακούσετε τον ήχο. Αυτός ο ήχος δεν είναι ο θόρυβος του κόσμου, δεν είναι ο θόρυβος της φλυαρίας τού νου, δεν είναι η χυδαιότητα των ανθρώπινων καυγάδων και των ανθρώπινων πολέμων, αλλά ήχος ως μέρος του σύμπαντος.

Είναι περίεργο το πόσο λίγη σχέση έχουμε με τη φύση, με τα έντομα και τον βάτραχο που πηδάει και την κουκουβάγια που φωνάζει ανάμεσα στους λόφους καλώντας το ταίρι της. Ποτέ δεν φαίνεται να έχουμε μια αίσθηση για όλα τα έμβια όντα της γης. Αν μπορούσαμε να δημιουργήσουμε μια βαθιά, μόνιμη σχέση με τη φύση, δεν θα σκοτώναμε ποτέ ένα ζώο για την όρεξή μας. Δεν θα κάναμε ποτέ κακό σ' ένα ζώο, δεν θα σκοτώναμε ποτέ μια μαϊμού για να κάνουμε πειράματα ή έναν σκύλο ή ινδικό χοιρίδιο προς όφελός μας. Θα βρίσκαμε άλλους τρόπους να θεραπεύσουμε τις πληγές μας, να θεραπεύσουμε το σώμα μας. Αλλά η θεραπεία του νου είναι κάτι εντελώς διαφορετικό. Αυτή η θεραπεία έρχεται σταδιακά αν είστε μαζί με τη φύση, μ' αυτό το πορτοκάλι στο δέντρο, το χορταράκι που σπρώχνει μέσα απ' το τσιμέντο και τους λόφους που κρύβονται απ' τα σύννεφα.

Αυτό δεν είναι συναίσθημα ή ρομαντική φαντασίωση, αλλά η πραγματικότητα μιας σχέσης με όλα όσα ζουν και κινούνται στη γη. Ο άνθρωπος έχει σκοτώσει εκατομμύρια φάλαινες και εξακολουθεί να τις σκοτώνει. Όλα όσα αποκομίζουμε από τη σφαγή τους μπορούν να αποκτηθούν με άλλα μέσα. Αλλά προφανώς ο άνθρωπος αγαπάει να σκοτώνει πράγματα, τα εφήμερα ελάφια, τη θαυμάσια γαζέλα και τον υπέροχο ελέφαντα. Μας αρέσει να σκο-

τώνουμε ο ένας τον άλλον. Αυτή η δολοφονία άλλων ανθρώπων δεν σταμάτησε ποτέ σε όλη την ιστορία της ζωής του ανθρώπου σ' αυτή τη γη. Αν μπορούσαμε – και πρέπει – να δημιουργήσουμε μια βαθιά, μακρά, μόνιμη σχέση με τη φύση, με τα πραγματικά δέντρα, τους θάμνους, με τα λουλούδια, το γρασίδι και με τα ταξιδιάρικα σύννεφα, τότε δεν θα σφάζαμε ποτέ άλλο ανθρώπινο ον για οποιονδήποτε λόγο.

Ο Κρισμαμούρτι προς τον εαυτό του
Καταχώρηση της 25ης Φεβρουαρίου 1983, Όχαιϊ, Καλιφόρνια
© 1987 Krishnamurti Foundation Trust Ltd

Κάτι που συνέβη στην Ινδία μπορεί επίσης να υποδηλώνει τη στενή σχέση του με τα έμβια όντα. Στο μονοπάτι απ' το Ρατζχάτ στο Σαρνάθ, όπου λέγεται ότι περπάτησε ο Βούδας, υπήρχε μια φυτεία με μεγάλα δέντρα μάνγκο που είχαν σταματήσει να δίνουν καρπούς. Παρόλο που λένε ότι ο Βούδας είχε ξεκουραστεί κάτω απ' αυτά τα δέντρα, υπήρχε σχέδιο για την απομάκρυνσή τους. Ο Κ αφηγήθηκε πώς μια μέρα περπάτησε ανάμεσα στα δέντρα και τους είπε: «Ακούστε, αν δεν δώσετε καρπούς, θα σας κόψουν». Ο Ασίτ Τσαντμάλ, επίσης, καταγράφει αυτή την ιστορία, στο βιβλίο του «Χίλιοι ήλιοι», τελειώνοντας με τον Κ να λέει στο τέλος: «Έδωσαν καρπούς εκείνη τη χρονιά. Δεν λέω ότι είχε σχέση μ' εμένα».

Κάποτε σ' έναν περίπατο στο Ρίσι Βάλει περάσαμε από δέντρα Σπαθοδέας που μόλις τα είχαν φυτέψει. Έμοιαζαν με γυμνούς κορμούς, αλλά όταν ο Κ πλησίασε και κοίταξε πολύ προσεκτικά, ανακάλυψε ένα μικροσκοπικό μπουμπούκι σ' ένα απ' αυτά. Την επόμενη μέρα ένα μικρό φύλλο ξεπρόβαλε, γεγονός που του προκάλεσε μεγάλη χαρά.

Ο Κ απολάμβανε την κηπουρική και ιδιαίτερα στις πρώτες μέρες του στο Όχαιϊ ασχολήθηκε πολύ με αυτήν. Όταν του έδειξα τον κήπο μου στο Μπουσιγιόν, που τον είχα φτιάξει ο ίδιος, παρατήρησε: «Είναι ωραίο να αισθάνεσαι τη γη ανάμεσα στα δάχτυλά σου».

Κάποτε μου πρότεινε να επισκεφθώ το Γκραντ Κάνυον και να μείνω στο παλιό ξενοδοχείο Ελ Τόβαρ (El Tovar), όπου είχε μείνει κι εκείνος. Τελικά

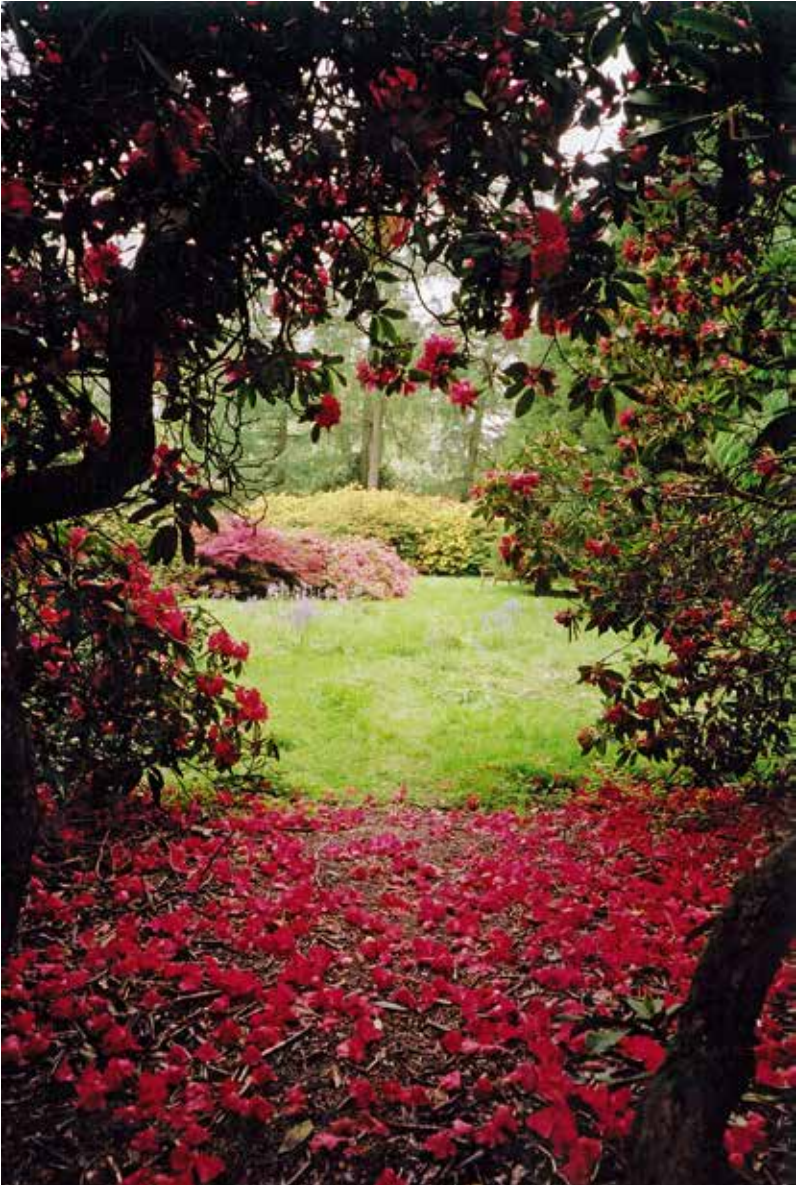
κατάφερα να πάω το 1996. Το 1923 ο Κ έγραψε: «... να πάω στο Γκραντ Κάνυον, στην Αριζόνα. Αν έχετε τα μάτια θα δείτε τον δημιουργό και τη δημιουργία».

Κάθε φορά που έφτανα στο Μπρόκγουντ απ' την Καλιφόρνια, ένιωθα για λίγο κουρασμένος, λόγω της οκτάωρης διαφοράς ώρας και της αλλαγής του κλίματος. Κατά καιρούς έπαιρνα έναν υπνάκο κάτω από ένα αγριόπευκο που βρισκόταν σ' ένα ξέφωτο του Άλσους, με τον ήλιο να με ζεσταίνει ευχάριστα. Μίλησα γι' αυτό στον Κ και μου απάντησε: «Ω, δεν θα μπορούσα να κοιμηθώ σ' αυτό το μέρος. Έχει ένα σωρό πράγματα να δεις εκεί». Και γύρισε τα μεγάλα του μάτια από τα δεξιά προς τα αριστερά, όπως έκανε όταν έκανε τις ασκήσεις για τα μάτια.

Στα τελευταία χρόνια της ζωής του ο Κ συνέχισε να κάνει περιπάτους στο Μπρόκγουντ, συνήθως με μερικούς φίλους. Η Ντόροθι Σίμονς έφερε μαζί και τον σκύλο της κι ο Κ απολάμβανε να του πετάει κομμάτια ξύλα και το έκανε με μεγάλη ενέργεια ακόμα κι όταν έγινε 89 χρονών. Μερικές φορές ήμασταν μόνο εγώ κι ο Κ και σε μια τέτοια βόλτα έπρεπε να σκαρφαλώσουμε έναν φράχτη. Ήμουν ήδη στην άλλη πλευρά, λίγο ανυπόμονος, όταν μου ήρθε η σκέψη: «Θα χρειάζεται πραγματικά αρκετό χρόνο για να πηδήσει τον φράχτη». Σαν να 'χε διαβάσει το μυαλό μου, μού απάντησε: «Ελπίζω στην ηλικία μου να σκαρφαλώνεις στον φράχτη το ίδιο καλά». Στη συνέχεια τον ρώτησα αν φοβάται κι απάντησε μ' ένα κατηγορηματικό «Όχι».

Έχω βιώσει, πιστεύω, την ικανότητα του Κ να διαβάξει τη σκέψη κι άλλοι άνθρωποι το έχουν βεβαιώσει κι εκείνοι. Κάποτε στο Μαντράς ο Κ, αρκετοί απ' τους παλιούς του φίλους κι εγώ περπατούσαμε στην ακροθαλασσιά του Άντιαρ. Στην επιστροφή περπατούσα πίσω απ' τον Κ κι έτυχε μια στιγμή ν' αναρωτηθώ σιωπηλά τι θα σκέφτονταν οι φίλοι του που ήταν τόσο καλός μ' αυτόν τον νεοφερμένο. Ακριβώς τότε ο Κ γύρισε προς το μέρος μου και μου είπε: «Δεν σκέφτομαι έτσι».

Ένας φίλος μου ισχυρίστηκε κάποτε ότι ο Κ θα με “εγκαταλείψει” όπως είχε “εγκαταλείψει” κι άλλους. Το ανέφερα αυτό σε κάποιον άλλον, αυτός το είπε μετά στον Κ κι ύστερα μας είπε ότι ο Κ, όταν τ' άκουσε, μάλλον λυπήθηκε και είπε: «Εγώ δεν εγκατέλειψα ποτέ κανέναν, αλλά κάποιοι άνθρωποι εγκατέλειψαν εμένα».

Στο Άλσος του Μπρόκγουντ Παρκ, Χάμσαϊρ, Αγγλία

Ένα άλλο περιστατικό συνέβη στην τραπεζαρία τού Μπρόκγουντ. Ένας δημοσιογράφος μόλις με είχε ρωτήσει τι έκανα για να βγάξω το ψωμί μου. Η ερώτηση με ενόχλησε και ήμουν έτοιμος να του απαντήσω, μάλλον προκλητικά, ότι δεν έκανα τίποτα, όταν ο Κ είπε: «Φτιάχνουν βρύσες».

Πράγματι ο Κ γέλασε, σε μια απ' τις πρώτες μας συναντήσεις στο Γκσάαντ, όταν του είπα ότι η εταιρεία μας κατασκεύαζε βρύσες. Ήμωνα γύρω στα 20, αμέσως μετά τον πόλεμο, όταν άρχισα να δουλεύω στο εργοστάσιο του πατέρα μου. Η κατασκευή των πάντων εκείνη την εποχή ήταν εξαιρετικά δύσκολη αλλά άκρως απαραίτητη, γιατί η Γερμανία είχε σχεδόν καταστραφεί κι είχαμε ανάγκη τα πάντα. Περιττό να πω ότι η κατασκευή προϊόντων εξαγωγικής ποιότητας ήταν ένας τεράστιος αγώνας. Ωστόσο, μέσα σε λίγα χρόνια η εταιρεία μας είχε γίνει ο μεγαλύτερος κατασκευαστής στον κόσμο που ειδικεύεται στις βρύσες. Έτσι, όταν είπα στον Κ τι είχα κάνει, πρέπει να ακούστηκε χιουμοριστικά υπερήφανος – έξω και το γέλιο του.

Του ανέφερα επίσης πόσο δύσκολο ήταν να κάνω τους ανθρώπους του προσωπικού να συνεργαστούν μεταξύ τους και πόσο πολύ επιθυμούσα να 'χω φιλικές σχέσεις με τους συναδέλφους μου στη διοίκηση. Ο Κ απάντησε: «Ξέρετε πόσο δύσκολο είναι να κάνεις τους ανθρώπους να συνεργαστούν»; Σύντομα θ' ανακάλυπτα ότι ακόμη και μέσα στα Ιδρύματα εκείνη την εποχή οι άνθρωποι δυσκολεύονταν να συνεργαστούν.

Μια άλλη φορά, στο Ρίσι Βάλει, καθόταν στο τραπέζι μας ένας καθηγήτριας (ινδικής καταγωγής) από ένα πανεπιστήμιο της Νότιας Αφρικής. Ο Κ έκανε αιχμηρές ερωτήσεις σχετικά με την κατάσταση εκεί, προσπαθώντας με διάφορους τρόπους να τον κάνει να πει ποια ήταν η προσωπική του αίσθηση για τη χώρα, αλλά ο καλεσμένος μας απαντούσε μόνο με γενικότητες. Τελικά ο Κ, αναφερόμενος ξαφνικά σε μένα, είπε: «Ο κ. Γκρόχε δεν θα μπορούσε ποτέ ν' αντέξει στη Νότια Αφρική». Έμεινα έκπληκτος. Ομολογουμένως, του είχα πει ότι είχα εργαστεί εκεί. Δεν του είχα αναφέρει, ωστόσο, ότι ένα χρόνο αφού άρχισα να δουλεύω, δεν άντεξα και γύρισα στην Ευρώπη, αν κι οι γονείς μου θα έφτιαχναν ένα όμορφο σπίτι στη Νότια Αφρική και σχεδίαζαν να ζήσουν εκεί, τουλάχιστον για μερικά χρόνια. Ο πατέρας μου, φοβούμενος τους Ρώσους μετά τον πόλεμο, είχε μεταφέρει εκεί την οικογένεια από τη

Γερμανία. Μια φορά μίλησα στον Κ για τον φόβο των Γερμανών απέναντι στους Ρώσους. Είπε ότι είχαν δίκιο ν' ανησυχούν.

Μια φορά ανέφερα στον Κ ότι είχα μεγάλα προβλήματα με τον πατέρα μου. Είπε: «Ναι, είχες προβλήματα» (με έμφαση στο “είχες”). Τον πρώτο καιρό που βρισκόμουνα στο Μπρόκγουντ, με ρώτησε: «Τι πιστεύει η οικογένειά σου για τα πράγματα που κάνεις εδώ;» Δίστασα, γιατί είχα ακόμα κάποιες ελπίδες, αλλά εκείνος παρενέβη αποφασιστικά: «Είναι όλοι εναντίον. Έτσι είναι πάντα». Με τον καιρό, συνειδητοποίησα πόσο δίκιο είχε. Ίσως με έκπληξή μου, είδα ότι ο πατέρας μου, λίγο πριν πεθάνει, φάνηκε να βλέπει κάποιο νόημα διαβάζοντας λίγα κείμενα του Κ. Αλλά πρόσθεσε: «Ω, είναι όμως δύσκολο αυτό». Είχα ρωτήσει πολλά μέλη τού προσωπικού κι επισκέπτες των Σχολείων και των Κέντρων Μελέτης πώς είχαν έρθει σ' επαφή με τη διδασκαλία. Μου έχει γίνει σαφές ότι, αν στην πρώτη επαφή κάποιου, συνήθως διαβάζοντας ένα βιβλίο, δεν νοιώσει κανείς μια αποκάλυψη, δεν θα συνεχίσει να ασχολείται με αυτήν.

Κάποτε βοήθησα να οργανωθεί μια συνέντευξη του Κ με έναν εκδότη απ' την Τσεχοσλοβακία, τον Τζάντρι Προκόρνι (Jadry Prokorny). Ο Προκόρνι ρώτησε τον Κ τι θα έκανε αν ζούσε σε δικτατορία. Ο Κ απάντησε ότι θα μπορούσε να μιλήσει μόνο σε φίλους, «Όπως εσείς οι δύο», είπε. Σε συζητήσεις και δημόσιες ομιλίες ο Κ επισήμανε επανειλημμένα την καταστολή και τη βαρβαρότητα των δικτατοριών. Ενδιαφερόταν για τα πάντα, φυσικά και για την παγκόσμια πολιτική. Του άρεσε να παρακολουθεί πολιτικές και ειδησεογραφικές εκπομπές στην τηλεόραση κι ακόμη και στο κρεβάτι του θανάτου ρωτούσε: «Τι συμβαίνει στον κόσμο;»

Αλλά δεν του άρεσε να μιλάει για τον πόλεμο. Μια μέρα ο Κ, η Μαίρη Ζίμπαλιστ κι εγώ οδηγήσαμε από το Μπρόκγουντ στο κοντινό Γουίντσεστερ. Στη διαδρομή περάσαμε από μια τεράστια, πλατιά κοιλότητα ανάμεσα στα χωράφια, όπου η Μαίρη έδειχνε το σημείο που ο Αϊξενχάουερ είχε απευθυνθεί στα συμμαχικά στρατεύματα πριν απ' την εισβολή στη Νορμανδία.²⁸ Ο Κ προσπέρασε κάπως ανυπόμονα την παρατήρηση λέγοντας: «Ο πόλεμος

---

28 Ο χώρος είναι πλέον διάσημος και ως χώρος συναυλιών rock.

έχει τελειώσει εδώ και πολύ καιρό». Γνώριζε καλά τι είχε συμβεί στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και συχνά επεσήμαινε ότι η σκληρότητα αυτού και άλλων πολέμων συνεχίζεται και σήμερα. Κάποτε μου είπε ότι όταν οι Βρετανοί βομβάρδισαν το Αμβούργο, στόχευσαν πρώτα το κέντρο, ώστε οι κάτοικοι να προσπαθήσουν να διαφύγουν στα περίχωρα. Στη συνέχεια βομβάρδισαν τα προάστια. Τόνισε ότι ο εθνικισμός είναι μια κοινή αιτία διαίρεσης και σύγκρουσης στον κόσμο. Έλεγε συχνά για τον εαυτό του: «Δεν είμαι Ινδός».

Ο Κ μας μίλησε κάποτε για ένα γεγονός που συνέβη τη δεκαετία του 1930. Βρισκόταν στη Ρώμη και επισκεπτόταν την πλατεία του Αγίου Πέτρου, όταν ο Πάπας περνούσε από εκεί βασταζόμενος πάνω σε μια κινητή πολυθρόνα. Ο Πάπας σταμάτησε, έσκυψε και ρώτησε τον Κ: «Είσαι Ινδός»; Ο Κ απάντησε: «Υποτίθεται ότι είμαι από την Ινδία». Κι ο Πάπας του είπε: «Μου αρέσει το πρόσωπό σου» κι ύστερα έγειρε πίσω και συνέχισε την πορεία του.

Αν και ο Κ ανέφερε μερικές φορές ότι τον είχε μεγαλώσει η αγγλική αριστοκρατία, κατά καιρούς έκανε αναφορά στην αποπνικτική αγγλική κοινωνία. Κάποια στιγμή πρόσεξε τα μανικετόκουμπά μου και μου είπε ότι αυτός κι ο αδελφός του είχαν μανικετόκουμπα και καρφίτσες για τη γραβάτα τους. Τα άφηναν στο σπίτι πριν πάνε βόλτα και μια φορά, στο Όχαϊ επέστρεψαν και τις βρήκαν να λείπουν – κλεμμένες. Ήταν πολύ χαρούμενοι που είχαν εξαφανιστεί.

Παρ' όλα αυτά, όσον αφορά την Άνι Μπέζαντ – που ήταν Αγγλίδα και που ο Κ την είχε αγαπήσει σαν μητέρα του – είπε ότι είχε κάνει πιο πολλά για την Ινδία κι από τον Μαχάτμα Γκάντι. Χρησιμοποιώντας το παράδειγμα του Γκάντι, είπε ότι κάθε τρόπος να εξαναγκάσουμε κάποιον να κάνει αυτό που θέλουμε – ακόμη και με το κατά τεκμήριο ειρηνικό μέσο της νηστείας – ήταν βίαιος. Η νηστεία για πολιτικούς λόγους ήταν βία.

Ο Κ ήταν ένας εξαιρετικά σοβαρός άνθρωπος, του άρεσε όμως και να γελάει και να λέει ωραία αστεία. Μοιραστήκαμε πολλές τέτοιες στιγμές. Εδώ έχω τρία απ' τα πολλά ανέκδοτα που διηγόταν μερικές φορές:

Τρεις σοφοί στα Ιμαλάια κάθονται σιωπηλά και διαλογίζονται. Περνούν δέκα χρόνια κι ο πρώτος λέει: «Τι υπέροχο πρωινό». Περνούν άλλα δέκα χρόνια κι ο δεύτερος λέει: «Μπορεί να βρέξει». Περνούν άλλα δέκα

χρόνια κι ο τρίτος λέει: «Πότε θα σταματήσετε να φλυαρείτε εσείς οι δύο;».

Ο Άγιος Πέτρος δείχνει στον Θεό τι συμβαίνει στη Γη. Το πρώτο πράγμα που βλέπουν είναι μια ομάδα ανθρώπων που δουλεύουν απ' το πρωί ως το βράδυ. Ο Θεός μένει έκπληκτος και ρωτάει: «Τι συμβαίνει μ' αυτούς τους ανθρώπους εκεί κάτω;». Ο Άγιος Πέτρος απαντά: «Δεν είπες ότι πρέπει να κερδίζουν το ψωμί τους με τον ιδρώτα του προσώπου τους;» Ο Θεός απαντά: «Μα εγώ απλώς αστειευόμουν». Στη συνέχεια βλέπουν ντυμένους καρδιναλίους κι επισκόπους σε πλούσια τραπέζια γεμάτα με φαγητό και κρασί. Κι όταν ο Θεός ρωτάει ποιοι είναι αυτοί οι άνθρωποι, ο Άγιος Πέτρος Του λέει: «Αυτοί, Κύριε μου, είναι οι άνθρωποι που κατάλαβαν ότι απλώς αστειευόσουν».

Ένας άνδρας κρέμεται από έναν γκρεμό, φωνάζοντας «Βοήθεια! Βοήθεια!», όταν μια φωνή από ψηλά τον συμβουλεύει: «Έχε πίστη! Αφησέ το!» Κι ο άνδρας φωνάζει: «Δεν είναι κανείς άλλος εκεί πάνω;»

Κάποια στιγμή στο Μπρόκγουντ ο Κ διάβαζε την Παλαιά Διαθήκη. Όταν τον ρώτησα πώς του φάνηκε, απάντησε: «Μου αρέσει. Όχι οι απίθανες ιστορίες (χρησιμοποίησε τη γαλλική λέξη *blagues* – αστεία) που σου λένε, αλλά η γλώσσα, το ύφος». Του άρεσε επίσης να διαβάζει αστυνομικές ιστορίες ως χόμπι κι εκτιμούσε μια καλά δομημένη πλοκή.

Ο Κ ρώτησε κάποτε: «Όταν δυο εγωιστές παντρεύονται, τι παίρνεις;». Μετά από μια σύντομη, αναμενόμενη σιωπή από τους παρευρισκόμενους, απάντησε: «Απλά, δυο εγωιστές». Και κατά τη διάρκεια μιας συνάντησης ερωτήσεων και απαντήσεων στο Μπρόκγουντ το 1984, παρατήρησε σχετικά με το γάμο: «Όταν κάποιος έχει το χρόνο, τα χρήματα και την ενέργεια, μπορεί να ξεκινήσει όλο το τσίρκο απ' την αρχή». Ένωσα ότι αναφερόταν σε μένα κι ένιωσα παράξενα συγκινημένος, επειδή ήμουν στη διαδικασία να παντρευτώ για δεύτερη φορά, παρά το γεγονός ότι ο Κ μου είπε «Ωραία», όταν ανέφερα ότι ήμουν διαζευγμένος, στην πρώτη μας συνάντηση στο Γκστάντ. Ήξερα ότι του άρεσε η αρραβωνιαστικιά μου και περίμενα ότι θα το ενέκρινε, αλλά εκείνος σήκωσε απλώς τα χέρια του και είπε: «Κάποιος παντρεύεται, έτσι απλά». Σε μια άλλη περίπτωση, είπε: «Παντρεύεται την πιο όμορφη γυναίκα και έχει την κόλαση στη γη». Αποκάλεσε τη Μάγδα, τη νέα μου σύζυγο,

Madame A. G. Στο Μπρόκγουντ μου είχε προτείνει ν' αλλάξω το όνομά μου σε A.G. Όταν τον ρώτησα τι σήμαινε, μου εξήγησε, *Ange Gardien* (Φύλακας Άγγελος) Υποθέτω ότι ο Κ κι εγώ τα πηγαίναμε αρκετά καλά, επειδή δεν ήθελα ούτε περιμένα τίποτα απ' αυτόν. Δεν ήξερα καν τι να τον ρωτήσω. Έτσι κι αλλιώς, όλοι μας ακούγαμε τι είχε να πει στις αμέτρητες δημόσιες ομιλίες, στους διαλόγους και στις συνεντεύξεις. Πρόκειται για ένα τεράστιο έργο. Μπορεί κανείς να το μελετάει σ' όλη του τη ζωή και ν' ανακαλύπτει κάθε μέρα και κάτι καινούργιο. Κατά κάποιον τρόπο, αυτό οφείλεται και λίγο στο ότι ο Κ εξερευνούσε με φρέσκο τρόπο κάθε φορά ακόμα και τα συχνά επαναλαμβανόμενα ερωτήματα, προσεγγίζοντάς τα πάντοτε από διαφορετική οπτική γωνία. Κι οφείλεται επίσης στο γεγονός ότι σε κάθε στιγμή μπορούμε να παρατηρήσουμε από μόνοι μας την ανθρώπινη συνείδηση σε δράση.

Θυμάμαι που κάποτε ο Κ κι εγώ περπατούσαμε δίπλα-δίπλα στο διάδρομο προς την τραπεζαρία. Πήρε το χέρι μου και μου είπε με την ένταση που τόσο συχνά έδειχνε: «Δεν ξέρω γιατί μου αρέσεις τόσο πολύ. Αυτό δεν μου έχει ξανασυμβεί ποτέ στο παρελθόν. Δεν έχει καμία σχέση με τα χρήματα – *je m'en fiche* – δεν με νοιάζει καθόλου». Μια φορά μου είπε: «Είμαστε αδελφια». Αρκετά χρόνια αργότερα ρώτησα τη Σουνάντα Πατβάρταν (*Sunanda Patwardhan*²⁹), παλιά φίλη του Κ και *Trustee* του ΚFI, τι μπορεί να εννοούσε. Μου απάντησε ότι ο Κ απλώς ερωτευόταν τους ανθρώπους.

Στις 4 Αυγούστου 1928, στην κατασκήνωση *Ommen Star Camp*, ο Κ είπε στο ακροατήριό του: «Δεν είμαι ερωτευμένος με τα πρόσωπα και τα ρούχα σας, αλλά με αυτό που είναι η ζωή».

---

29 Δες υποσημείωση 39, σελίδα 64.

Ζάανεν, Σένριντ και Ρουζμόν

Στις ομιλίες του 1984 στο Ζάανεν ο Κ δεν μπορούσε να μείνει στο Σαλέ Τάνεγκ, γιατί πουλιόταν, οπότε του νοίκιασαν ένα άλλο σαλέ στο κοντινό Σένριντ (Schönried). Μας έδειξε μια σειρά φωτογραφίες που κρέμονταν στο υπνοδωμάτιό του εκεί, με παλιά υπερωκεάνια και σ' ένα απ' αυτά είχε ταξιδέψει. Παρακολούθησε μερικούς από τους αγώνες δρόμου που ήταν μέρος των Ολυμπιακών Αγώνων εκείνο το καλοκαίρι και προβάλλονταν στην τηλεόραση. Και φώναξε τη Μαίρη Ζίμπαλιστ: «*Μαρία, κοίτα τους πώς τρέχουν! Κοίτα τους πώς τρέχουν!*»

Κάποια στιγμή αναρωτήθηκε γιατί τα τελευταία χρόνια δεν είχε πάει στο Σπίτς (Spiez) να κάνουν βόλτα με τη βάρκα στη λίμνη Τουν (Thun). Διόρθωσε τη γερμανική μου προφορά SHPEETS (Σπίιτς), σε SHPEE-ets (Σπίετς), όπως το λένε οι Ελβετοί. Στη συνέχεια απάντησε στην ίδια του την ερώτηση: «*Έχω πολλή δουλειά να κάνω*». Η Μαίρη Ζίμπαλιστ πρόσθεσε: «*Γερνάμε πολύ*».

Δύο φορές, ο παλιός μου σχολικός φίλος απ' την Αυστρία, Έντγκαρ Χέμερλε (Edgar Hämmerle) κι εγώ προσκληθήκαμε για γεύμα στο σαλέ του Κ. Ο Έντγκαρ ζούσε σαν ένα είδος κοινωνικού ερημίτη σε μια ξύλινη καλύβα χωρίς ηλεκτρικό ρεύμα, τηλέφωνο ή τρεχούμενο νερό, φροντίζοντας διάφορα ζώα, μεταξύ των οποίων και μια μεγάλη κουκουβάγια. Την πρώτη φορά που ο Κ συνάντησε τον Έντγκαρ, τον ρώτησε αμέσως αν ήταν αγρότης κι οι δυο τους μήκαν σε μια ζωηρή συζήτηση για ζώα κι άλλα παρόμοια.

Ήταν γνωστό ότι ο Κ είχε μια ιδιαίτερη σχέση με τα ζώα. Μια μέρα πήγαμε για μεσημεριανό στο εστιατόριο Κλέστερλι (Klösterli), κοντά στο Γκστάγκ (Gsteig), όπου σερβίριζαν ιδιαίτερα καλές σαλάτες από τον βιολογικό τους κήπο. Ο ιδιοκτήτης του εστιατορίου αγαπούσε πολύ τα σκυλιά. Ενώ καθόμασταν στο τραπέζι, ο σκύλος του ήρθε και ξάπλωσε κάτω απ' την καρέκλα του

Κ. Ο ιδιοκτήτης έμεινε έκπληκτος και είπε ότι δεν είχε ξαναδεί ποτέ το σκύλο του να ξαπλώνει κάτω από την καρέκλα ενός επισκέπτη.

Ο Κ απολάμβανε να μιλάει για τις εμπειρίες του με ζώα, αλλά περισσότερο από κάθε άλλη του άρεσε να διηγείται την ιστορία της τίγρης. Στην Ινδία κάποιοι φίλοι τον πήγαν μ' ένα αυτοκίνητο να δουν μια τίγρη στη φύση. Τελικά εμφανίστηκε μια τίγρη και πλησίασε το αυτοκίνητο. Ο Κ έκανε να χαϊδέψει το ζώο, αλλά ο συνοδός του τού τράβηξε γρήγορα το χέρι του. Ο Κ ήταν πεπεισμένος ότι τίποτα κακό δεν θα του είχε συμβεί. Απλά δεν φοβόταν.³⁰

Μια άλλη ιστορία, που συνέβη στο Ρατζχάτ, αφορά μια μαϊμού. Μια μέρα, καθώς ο Κ έκανε ασκήσεις γιόγκα στο δωμάτιό του, ένας μεγάλος άγριος πίθηκος πήδηξε στο περβάζι του παραθύρου και άπλωσε το χέρι του προς τον Κ. Ο Κ το έπιασε κι έτσι κάθισαν εκεί για λίγο, ο Κ και ο πίθηκος χέρι-χέρι.³¹

Μια φορά, σ' ένα γεύμα στο Όχαιί, ο Κ διηγήθηκε την ιστορία, πως είχε πάει μια φορά έναν μεγάλο περίπατο εκεί. Στο δρόμο για το σπίτι του, άκουσε ένα σκυλί να γαβγίζει. Τόνισε ότι μπορούσε κανείς να καταλάβει απ' το γάβγισμα, αν ένας σκύλος ήταν επικίνδυνος. Αυτό το σκυλί προφανώς ήταν. Καθώς δεν υπήρχε άλλος δρόμος για να επιστρέψει στο σπίτι, έπρεπε να περάσει απ' το σπίτι όπου βρισκόταν ο σκύλος. Καθώς πλησίαζε, ο σκύλος έτρεξε προς το μέρος του και άρχισε να τον περιτριγυρίζει. Ξαφνικά άρπαξε το χέρι του Κ ανάμεσα στα σαγόνια του, οπότε ο Κ τον μάλωσε: «Πήγαινε σπίτι σου!». Και πράγματι, αυτό έκανε ο σκύλος. Στη συνέχεια εξήγησε πώς να χειρίζεται κανείς τα κακόβουλα σκυλιά, σύμφωνα με όσα του είχε πει ένας Γάλλος αξιωματικός του στρατού: Κρατήστε ένα ξύλο οριζόντια για να μπήξει ο σκύλος τα δόντια του και στη συνέχεια κλωτσήστε τον στην κοιλιά. Ωστόσο, ο Κ δεν φαινόταν να χρειάζεται αυτό το είδος άμυνας και δεν μας το συνέστησε.

---

30 Μπορείτε να διαβάσετε περισσότερα γι' αυτό στην καταχώρηση της 2ας Οκτωβρίου 1973 στο «Ημερολόγιο του Κρισμαμούρτι».

31 Ο Κ περιέγραψε αυτή τη σκηνή στο βιβλίο *The Only Revolution* (στα Ελληνικά ο τίτλος: Η μόνη επανάσταση – στη σιγή του νου, Καστανιώτης 2015). Εμφανίζεται επίσης στο *Penguin Second Krishnamurti Reader*, σελ. 42-43.

Η θέα προς το Βιντεμανέτ (Videmanette) στο Ρουζμόν.

Και μια τελευταία ιστορία σχετικά με τα ζώα. Κάποια στιγμή στο Μπρόκγουντ, ενώ βρισκόμουν στο δωμάτιό μου στη δυτική πτέρυγα, ξύπνησα ξαφνικά, άναψα το φως και βρήκα νυχτερίδες μαζεμένες στο ταβάνι. Άνοιξα το παράθυρο, έσβησα το φως και το επόμενο πρωί είχαν εξαφανιστεί. Αλλά πάντα είχα την αίσθηση ότι τους είχε προσελκύσει η δυτική πτέρυγα λόγω του Κ.

Στον φίλο μου τον Έντγκαρ άρεσε πολύ να πίνει λίγο κρασί. Όταν δεν βρήκε καθόλου στο σπίτι μου απογοητεύτηκε λίγο και φυσικά δεν περίμενε ότι θα υπήρχε στο Σένριντ, όπου πήγαμε για φαγητό. Έτσι, είχε μια πολύ ευχάριστη έκπληξη όταν βρήκε ένα υπέροχο μπουκάλι κόκκινο κρασί στο τραπέζι. Ο Κ του είπε αμέσως: «Μπορείς να πιεις όλο το μπουκάλι». Ο Κ, όπως ήταν φυσικό, δεν έπινε καθόλου.

Αλλά η συζήτηση ήταν πολύ ζωντανή κι απ' τις δύο πλευρές. Γνωρίζοντας ότι ο Έντγκαρ κι εγώ είχαμε φοιτήσει στο ίδιο σχολείο στο Νταβός, ο Κ τον ρώτησε αν είχα πάει σχολείο πιο πολύ για να σπουδάσω ή για να κάνω σκι. Ο Έντγκαρ υπέθεσε ότι κυρίως για να κάνω σκι και ο Κ πήρε μια έκφραση στο πρόσωπό σαν να 'λεγε ότι το περίμενε.

Κάποια στιγμή ο Κ ανέφερε στον Έντγκαρ ότι κάποιοι άνθρωποι στην Ινδία έρχονταν στις δημόσιες ομιλίες του, παρόλο που δεν καταλάβαιναν αγγλικά, επειδή ήθελαν να βρεθούν κοντά σ' έναν άγιο. Ο Έντγκαρ δήλωσε τότε ότι ο Κ δεν ήταν άγιος και ο Κ απάντησε, «Ναι, αλλά έτσι νομίζουν».

Τη δεύτερη φορά που φάγαμε μαζί, ο Έντγκαρ είχε προγραμματίσει να γυρίσει απ' το Σένριντ στο σπίτι του με το τρένο. Είχαμε μια ζωντανή συζήτηση και μια στιγμή τον ρώτησα με κάποια ανησυχία, πότε θα 'φευγε το τρένο. Αποδείχθηκε ότι έμεναν μόνο πέντε λεπτά για να φτάσουμε στο σταθμό. Πετάχτηκαν τότε όλοι όρθιοι κι είπα στον Έντγκαρ: «Πρέπει να τρέξουμε». «Όχι, όχι», παρενέβη η Μαίρη, «θα σας πάω στο σταθμό με τ' αυτοκίνητό μου». Άρχισε να ανεβαίνει επάνω να πάρει τα κλειδιά του αυτοκινήτου. Ο Κ σήκωσε τα χέρια του και φώναζε, «Πρέπει να τρέξετε! Πρέπει να τρέξετε!». Η Μαίρη ανέβηκε ακόμα πιο γρήγορα, ενώ ο Έντγκαρ κι εγώ τρέξαμε φουριστάκι κάτω, έξω απ' το σπίτι και προς το σταθμό. Το τρένο έμπαινε ακριβώς την ώρα που φτάναμε, λαχανιάζοντας βαριά. Την επόμενη φορά που συνάντησα τον Κ, μου είπε: «Παρακολουθούσα πώς τρέχατε».

Ο Κ ήταν πολύ παρατηρητικός, ακόμη και σε μικρά πράγματα. Μια φορά στο Όχαιϊ, όταν ντύθηκα να πάω για φαγητό μαζί του, δεν μπόρεσα να βρω τη ζώνη του παντελονιού μου και πήγα χωρίς ζώνη. Υπήρχαν κι άλλοι καλεσμένοι εκεί. Δύο μέρες αργότερα, στην επιστροφή μου, με ρώτησε αδιάφορα: «*Βρήκατε τη ζώνη σας;*». Μια άλλη φορά έφτασα φορώντας ένα ακριβό σακάκι σε απομίμηση δέρματος. Ο Κ το άγγιξε: «*Est ce que c'est de la peau?*» (Είναι δέρμα;). Έμεινε έκπληκτος όταν του είπα ότι δεν ήταν.

Τίποτα δεν φαινόταν να διαφεύγει της προσοχής του. Υπήρξε μια εποχή που είχα κάποιο πόνο στο στήθος, αρκετά σημαντικό, αλλά προσπάθησα να μην του δώσω ιδιαίτερη σημασία, ούτε πήγα σε γιατρό. Κάποια στιγμή, καθώς περνούσα δίπλα απ' τον Κ, μου χτύπησε ελαφρά το στήθος με τα δάχτυλά του. Μόνο μετά, όταν ο πόνος εξαφανίστηκε, συνειδητοποίησα τι είχε κάνει. Αργότερα άκουσα παρόμοιες ιστορίες κι από άλλους.

Μια άλλη φορά δυσκολευόμουν να καταλάβω την κίνηση του λογαριασμού σ' έναν λογαριασμό που είχα ανοίξει πρόσφατα στο Όχαιϊ. Ζήτησα απ' τη Μαίρη, που ήταν από τις ΗΠΑ, να μου την εξηγήσει. Όταν εκείνη κάθισε να μου τα πει ο Κ πλησίασε και περπάταγε γύρω μας λέγοντας, «*Μαρία, να είσαι πολύ προσεκτική*». Το 'λεγε και το ξανάλεγε μέχρι που η Μαρία του απάντησε: «*Μα είμαι προσεκτική*». Μετά από λίγο, μου φάνηκε ότι τίποτα δεν ήταν πιο ενδιαφέρον απ' αυτή τη βαρετή τραπεζική κίνηση του λογαριασμού.

Ο Κ μιλούσε ξανά και ξανά για την απόλυτη προσοχή, αλλά συχνά μετά από μια δημόσια ομιλία, το ακροατήριο φαινόταν να 'ταν υπνωτισμένο. Σ' αυτές τις περιπτώσεις έλεγε: «*Σας παρακαλώ, μην υπνωτίζεστε. Παρακαλώ, σηκωθείτε*». Γενικά, ο Κ μιλούσε με πάθος αλλά χωρίς εμπάθεια. Τον ρώτησα κάποτε αν προετοίμαζε τις ομιλίες του. Μου απάντησε: «*Όχι, γιατί δε θα ήξερα τι να πω*».

Μια φορά, μετά από μια ιδιαίτερα εντυπωσιακή ομιλία στο Ζάανεν το 1985, πήγα να δω τον Κ στο διαμέρισμά του. Ήταν ξαπλωμένος στο κρεβάτι του, καθώς ο γιατρός του τον είχε συμβουλεύσει να ξεκουράζεται μετά από κάθε ομιλία. Του είπα ότι ήταν υπέροχα. Έγινε πολύ σοβαρός και μια μεγάλη αξιοπρέπεια αναδύθηκε από μέσα του καθώς απλώς συμφώνησε, «*C'était merveilleux*». (Ήταν υπέροχο).

Μια γυναίκα απ' την Ιταλία, που είχε έρθει μια φορά στο μεσημεριανό γεύμα ανέφερε ότι, σ' ένα συνέδριο θεραπειών και μυστικιστών, είπαν ότι η πνευματική θεραπεία και η διόραση δεν λειτουργούν όταν παρεμβαίνουν οι σκέψεις. Ο Κ σχολίασε απλά: «Αυτό λέμε εδώ και εβδομήντα χρόνια».

Ήταν περίπου εκείνη την εποχή που η Πούπουλ Τζάγιακαρ (Purul Jayakar)³² στο Ρουζμόν είπε στον Κ ότι ήταν δύσκολο να τον καταλάβει. Εκείνος απάντησε αποφασιστικά: «Πρέπει να γίνω πιο απλός». Και πράγματι, τις επόμενες ημέρες εκφράστηκε ακόμη πιο απλά και ξεκάθαρα.

Στη διάρκεια των δημόσιων ομιλιών τού 1985, ο Κ έμεινε στο Ρουζμόν. Έθεσα στη διάθεσή του το νοικιασμένο διαμέρισμά μου στο Σαλέλ' ΟΠερεβουέ (Chalet l'Ο Perreuvé), και το ΚΦΤ νοίκιασε ένα επιπλέον μεγάλο διαμέρισμα στο ίδιο σαλέ για να φιλοξενήσει κάποιους βοηθούς και φίλους, στην προκειμένη περίπτωση τον Μάικλ, τον Ραμάν και τον Δρ Παρτσούρ, καθώς και πιθανούς καλεσμένους όπως η Βάντα Σκαραβέλι (Vanda Scaravelli)³³. Τον προηγούμενο χρόνο είχαμε καλέσει τον Κ για γεύμα εκεί κι είχε θαυμάσει πολύ το τραπέζι με τη βαριά και καλοφτιαγμένη ξύλινη επιφάνεια. Γενικά είχε μεγάλη επίγνωση κι εκτιμούσε ιδιαίτερα την ποιότητα των πραγμάτων.

Μετά από κάποιο χρονικό διάστημα, ο Κ μετακόμισε από το κάτω διαμέρισμα στο διαμέρισμα του πάνω ορόφου, επειδή ήταν πιο ευρύχωρο κι

---

32 Η Πούπουλ Τζάγιακαρ (Πούπουλτζι) πέρασε μια ολόκληρη ζωή σε κοινωνικά έργα κι ήταν εξέχουσα στην ινδική βιοτεχνία. Υπήρξε στενή συνεργάτης και έμπιστος της Ίντιρα Γκάντι, της πρωθυπουργού της Ινδίας στα χρόνια 1966-84 και σύμβουλος της σε πολιτιστικά θέματα. Γνώρισε τον Κ το 1948 και συνδέθηκε στενά μαζί του στη συνέχεια, έγινε Trustee του ΚΦΙ κι έγραψε το βιβλίο «Krishnamurti, A Biography» (Κρισναμούρτι, Μια Βιογραφία). Μια ωραία επιλογή από τους έντονους διαλόγους που είχε με τον Κ βρίσκεται στο βιβλίο «Fire in the Mind» (Φωτιά στον νου). Πέθανε το 1997.

33 Η Βάντα Σκαραβέλι γνώρισε τον Κ το 1937. Ο Κ έγινε στενός φίλος της και με τον σύζυγό της και τους επισκεπτόταν συχνά στη μεγάλη βίλα τους στο Φιέσολε, κοντά στη Φλωρεντία. Νοίκιασε το Σαλέ Τάνεγκ στο Γκστάαντ για τον Κ κατά τη διάρκεια των συγκεντρώσεων του Ζάανεν. Ενθουσιώδης λάτρης της γιόγκα, έγραψε ένα αναγνωρισμένο βιβλίο για το θέμα, το «Awakening the Spine» (Αφύπνιση της σπονδυλικής στήλης). Πέθανε το 1999 σε ηλικία 91 ετών.

Ο Κ με την Ίρις Σόππα, την κόρη ενός φίλου μου, πριν από το γεύμα στο Ρουζμόν το 1985.

© Asit Chandmal

είχε μπαλκόνι. Χάρηκε επίσης που έτσι η Μαίρη Ζίμπαλιστ δεν θα χρειαζόταν πλέον να μοιράζεται το μπάνιο. Παρατήρησε ιπποτικά, «Ξέρετε, είναι κυρία». Μια άλλη φορά, όταν οι τρεις μας παίρναμε το αυτοκίνητο, προσπάθησα να βοηθήσω τον Κ να μπει μέσα, αν και δεν χρειαζόταν πραγματικά βοήθεια. Η Μαρία ερχόταν απ' την άλλη πλευρά και δείχνοντάς την είπε, «Είναι κυρία», πράγμα που μ' έκανε να σπεύσω να τη βοηθήσω.

Περίπου εκείνες τις μέρες ο Κ έκαψε σοβαρά το δάχτυλό του σ' ένα μπρούτζινο επιτραπέζιο φωτιστικό. Τρομοκρατήθηκα όταν είδα το τραύμα, αλλά ο Κ το πήρε ελαφρά λέγοντας, «Μπορώ ν' αντέξω πολύ πόνο».

Ο καθημερινός του περίπατος στη διάρκεια αυτής της περιόδου ήταν μια βόλτα κατά μήκος του ποταμού Ζάανε/ Σαρίν (Sarine), δίπλα στο αεροδρόμιο του Ζάανεν. Ήταν πολύ αδύναμος για να κάνει περισσότερα. Μου είπε: «Μπορείς να έρθεις μαζί μας, αλλά για σένα δεν θα 'ταν τίποτα».

Μια μέρα ήρθε για φαγητό ο ηθοποιός Ρίτσαρντ Γκιρ. Αν και ο Κ είχε ήδη δώσει μια δημόσια ομιλία εκείνη την ημέρα, συνομιλήσε πολύ έντονα μαζί

του για περισσότερο από μια ώρα. Ήταν σχεδόν σαν να έδινε άλλη μια ομιλία και φύγαμε απ' το μεσημεριανό τραπέζι στις 4 η ώρα. Όταν ήταν έτοιμος να φύγει, ο Ρίτσαρντ Γκιρ εμφανώς συγκινημένος, ρώτησε τον Κ αν μπορούσε να τον αγκαλιάσει. Ήταν αρκετά συγκινητικό να βλέπεις αυτόν τον πανύψηλο άνδρα να σκύβει και ν' αγκαλιάζει τον Κ, έτσι ώστε η λεπτή φιγούρα του Κ σχεδόν να εξαφανίζεται στην αγκαλιά του άλλου.

Ήταν επίσης στο Ρουζμόν που ο μεγαλύτερος γιος μου ο Κριστόφ, που τώρα είναι έμπορος παλαιών αυτοκινήτων, έδειξε στον Κ το πρώτο του σχολαστικά ανακαινισμένο παλιό MG. Ο Κ έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον και κοίταξε κάτω από το καπό με τον συνήθη προσεκτικό τρόπο του. Ο Κριστόφ παιχνιδιάρικα ανακοίνωσε: «Είναι πλέον ένα ιερό αυτοκίνητο».

Ήθελα επίσης να φέρω τον μικρότερο γιο μου τον Τζων στο γεύμα. Όταν τελικά καταλήξαμε σε μια ημερομηνία, με χαρά μετέφερα την πληροφορία στον Κ ο οποίος απάντησε: «Θα βαρεθεί όμως». Συνειδητοποιώντας πόσο αληθινό ήταν αυτό, μιας κι ο Τζων ήταν έφηβος τότε, το ακύρωσα αμέσως προς μεγάλη ανακούφιση του γιου μου. Ακόμα κι έτσι όμως, τόσο ο Τζων όσο και ο Κριστόφ είχαν πάει στο Όχαιΐ και είχαν συναντήσει τον Κ σε γεύματα εκεί κι είχαν κι οι δυο παρακολουθήσει δημόσιες ομιλίες είτε στο Όχαιΐ είτε στο Ζάανεν. Ο Κριστόφ είχε μάλιστα επισκεφθεί μαζί μου το Ρίσι Βάλει.

Κάποια στιγμή ο Κ αφηγήθηκε διάφορες ιστορίες για γυναίκες που τον ακολουθούσαν συνεχώς. Στο Μαντράς μια γυναίκα είχε εισβάλει στο μπάνιο του σκαρφαλώνοντας απ' το παράθυρο κι αναγκάστηκε να καλέσει βοήθεια. Μια άλλη γυναίκα τον παρακάλεσε να την αφήσει να αγγίξει το πόδι του. Όταν επιτέλους συναίνεσε, εκείνη τον άρπαξε από τον αστράγαλό του και δεν τον άφησε. Γέλασε μέχρι που του ήρθαν δάκρυα στα μάτια και κατέληξε λέγοντας, «Είμαστε όλοι τρελοί, αλλά μας νίκησαν!». Του άρεσε να διηγείται ανέκδοτα, του άρεσε να γελάει κι εκτιμούσε πραγματικά τα καλά αστεία.

Ο Κ αγαπούσε τη γαλλική γλώσσα και τον τελευταίο χρόνο της ζωής του ζήτησε από τη Μαίρη Ζίμπαλιστ να του οργανώσει μαθήματα γαλλικών στη Σάντα Μπάρμπαρα. Δυστυχώς, δεν είχε ποτέ την ευκαιρία να προχωρήσει. Μια φορά, στη διάρκεια του γεύματος, μας έλεγε για το Παρίσι, όπου είχε περάσει αρκετό καιρό, ιδίως στη δεκαετία του 1920. Γνώρισε τότε έναν μαχα-

Η θέα από το Ρελερλί (Rellerli), το βουνό πάνω από το Σένριντ (Schönried), Ελβετία

ραγιά που μάζευε αυτοκίνητα κι αγόραζε κάθε μοντέλο που δεν είχε ακόμη στην κατοχή του και ο Κ τον συνόδευε σε τέτοιες αγορές. Ο Κ διηγήθηκε την ιστορία των εμπορών αυτοκινήτων που απλά αρνούνταν να πιστέψουν ότι δεν ήταν ο Κ ο μαχαραγιάς. Όταν παρατήρησα ότι το Παρίσι δεν ήταν πλέον αυτό που ήταν, ο Κ απάντησε: «*Vous savez ...*» (Ξέρετε ...), μ' έναν τόνο που υπονοούσε ότι εξακολουθούσε να έχει κάτι.

Την τελευταία χρονιά που έκανε ομιλίες στο Ζάανεν, άρχισα να χτίζω ένα νέο σαλέ. Ο Κ ήταν πολύ περίεργος να μάθει πού βρισκόταν και γιατί το έχτιζα, οπότε του περιέγραψα την τοποθεσία και του είπα ότι πάντα ήθελα ένα ξύλινο σπίτι. Κάποια στιγμή αργότερα, είτε στη διάρκεια του γεύματος είτε σε μια δημόσια ομιλία, είπε: «*Το να χτίζεις το δικό σου σπίτι εξακολουθεί να είναι εγωκεντρικός*».

Ονόμασα το νέο μέρος Chalet Solitude (Σαλέ Απομόνωση). Όπως επεσήμανε ο Κ, η λέξη “απομόνωση” δεν έχει καμία σχέση με τη μοναξιά – είναι

περισσότερο σαν τη λέξη «μόνος», που σημαίνει «όλοι ένας» (σημ. μετ.: αναφέρεται στις αγγλικές λέξεις “Alone”-μόνος- και “All one”-όλα ένα- οπότε, αυτό που εννοεί με το λογοπαίγνιο δεν μεταφράζεται.)

Έπειτα, υπάρχει το ζήτημα της μοναξιάς. Σωστά; «Μοναξιά» είναι μια υπέροχη λέξη, στην οποία υπονοείται, ξέρετε, να περπατάς μόνος σου στο δάσος, χωρίς να κουβαλάς όλα τα προβλήματά σου, τις ανησυχίες σου. Απλά περπατάς, κοιτάζοντας τα δέντρα, τα σύννεφα, ακούγοντας τα πουλιά και το τρεχούμενο νερό. Είσαι απόλυτα μόνος, μια μοναξιά που την απολαμβάνεις. Και όταν είστε μόνιμοι, εντελώς μόνιμοι, έχετε αφήσει τα πάντα πίσω σας. Καταλαβαίνετε;

2ος δημόσιος διάλογος, Ζάανεν, 27 Ιουλίου 1978
© Krishnamurti Foundation Trust Ltd

Μια άλλη φορά σχολίασε με κάποιο θαυμασμό τον τακτικό τρόπο με τον οποίο οι Ελβετοί στοιβάζουν τα καυσόξυλα τους. Σκέφτηκε τι θα μπορούσαν να αισθάνονται οι Αμερικανοί για μια τέτοια δραστηριότητα: «Α, δεν έχουμε χρόνο για κάτι τέτοιο. Η ζωή είναι πολύ σύντομη».

Καθώς ο Κ έμενε στο Ρουζμόν, ζήτησα από τη γυναίκα που καθάριζε για μένα επί τέσσερα χρόνια (και συνέχισε να το κάνει για άλλα τριάντα χρόνια) να φροντίζει και τον Κ. Έμπαινε στο διαμέρισμά του την ώρα που ο Κ έπαιρνε πρωινό κι εκείνος πάντα σηκωνόταν για να τη χαιρετήσει. Μια φορά με ρώτησε: «Γιατί είναι πάντα τόσο χαρούμενη;». Πρότεινα να τη ρωτήσουμε αλλά εκείνος αρνήθηκε. Όταν ήρθε η ώρα να φύγει ο Κ απ’ το Ρουζμόν, τον αποχαιρέτησε: «Au revoir, Monsieur Krishnamurti. A l’année prochaine.» (Εις το επανειδείν, κε Κρισναμούρτι. Τα λέμε του χρόνου) Σ’ αυτό ο Κ απάντησε: «Si dieu veut». (Αν θέλει ο Θεός).

Τελευταία Ταξίδια στην Ινδία

Τον Νοέμβριο του 1985 στο Ρατζχάτ, ο Κ μου είπε ότι είχε ακόμα μερικούς μήνες ζωής. Όταν του υπενθύμισα ότι μας είχε υποσχεθεί ότι θα ζούσε άλλα δέκα χρόνια, σήκωσε μόνο τα χέρια του σαν να ήθελε να πει: «*Τι μπορεί να κάνει κανείς;*».

Η υγεία του Κ είχε αρχίσει να επιδεινώνεται στο Μπρόκγουντ. Οι τακτικές του βόλτες γίνονταν όλο και πιο σύντομες. Ο περίπατος μέσα στο άλσος, στους βοσκοτόπους και στα χωράφια, που απαιτούσε σκαρφάλωμα πάνω απ' τους φράχτες, δεν γινόταν πια. Πέρα απ' αυτό, ήταν τόσο δραστήριος όσο ποτέ άλλοτε. Μια φορά μου είπε: «*Je travaille comme un fou!*» (Δουλεύω σαν τρελός!)

Αμεροληψία και κατανόηση

Πρέπει να είναι κανείς αμερόληπτος – όσον αφορά την υγεία, τη μοναξιά, το τι λένε ή δεν λένε οι άνθρωποι, ανεπηρέαστος απ' την επιτυχία ή την αποτυχία, αδιάφορος απέναντι στην εξουσία. Αν ακούσετε κάποιον να πυροβολεί, να κάνει πολύ θόρυβο μ' ένα όπλο, μπορείτε πολύ εύκολα να το συνηθίσετε και να κλείσετε τα αυτιά σας. Αυτό δεν είναι αμεροληψία. Η αμεροληψία δημιουργείται όταν ακούτε αυτόν τον θόρυβο χωρίς αντίσταση, προχωράτε μ' αυτόν τον θόρυβο, τραβάτε μαζί του χωρίς όρια. Τότε αυτός ο θόρυβος δεν σας επηρεάζει, δεν σας διαφθείρει. Τότε ακούτε κάθε θόρυβο στον κόσμο – τον θόρυβο των παιδιών σας, της γυναίκας σας, των πουλιών, τον θόρυβο της φλυαρίας που κάνουν οι πολιτικοί. Τον ακούτε απόλυτα αμερόληπτοι κι επομένως με κατανόηση.

On Living and Dying (Περί ζωής και θανάτου), σελ. 99
6η ομιλία, Βομβάη, 7 Μαρτίου 1962.

© 1992 Krishnamurti Foundation Trust Ltd
και Krishnamurti Foundation of America

Ο Κ ήταν πολύ ενθουσιασμένος όταν μου είπε στο Μπρόκγουντ το 1984, «Έλα μαζί μας στην Ινδία». Πώς θα μπορούσε κανείς να αντισταθεί; Με προσκάλεσε να ζήσω κοντά στο σπίτι του και για λόγους υγείας να τρώω το ίδιο φαγητό. «Θα μείνεις μαζί μας!» μου είπε όταν επρόκειτο να πάω για πρώτη φορά στην κοιλάδα Ρίσι, στο Ρατζχάτ και στο Μαντράς.³⁴ Αργότερα τον ίδιο χρόνο στο Σένριντ μου ζήτησε να ζήσω μαζί του. Ήξερα τι σήμαινε αυτό. Να εγκαταλείψω τα πάντα ... και δεν ήμουν έτοιμος γι' αυτό.

Τώρα, φθινόπωρο του 1985, ταξίδευα με τον Κ στο τελευταίο του ταξίδι στην Ινδία³⁵.

Η αναχώρηση ήταν νωρίς το πρωί από το Μπρόκγουντ. Δεν είχε ακόμη ξημερώσει, αλλά όλο το προσωπικό κι οι μαθητές, περίπου εκατό άτομα, είχαν έρθει στη δυτική πτέρυγα και περίμεναν στο κάτω μέρος της σκάλας για να μας αποχαιρετήσουν. Ο Κ έδινε τα χέρια πηγαίνοντας προς την πόρτα. Η ατμόσφαιρα ήταν επίσημη. Ένα προαίσθημα πλανιόταν στον αέρα ότι αυτή θα μπορούσε να ήταν η τελευταία επίσκεψη του Κ.

Η Ντόροθι Σίμονς, η πρώην διευθύντρια της Σχολής, μάς πήγε στο αεροδρόμιο με το αυτοκίνητό της. Ο Κ και εγώ καθίσαμε στο πίσω κάθισμα, ενώ η Μαίρη Ζίμπαλιστ καθόταν μπροστά. Στην αρχή έβρεχε, αλλά σύντομα σταμάτησε κι η Ντόροθι ξέχασε να κλείσει τους υαλοκαθαριστήρες. Άρχισαν να ξύνουν το στεγνό παρμπρίζ. Μια ένταση με κατέλαβε κι ήθελα κάτι να πω. Αντί γι' αυτό όμως, περίμενα την αντίδραση του Κ. Κι όπως συνέβαινε συχνά, ο τρόπος που αντέδρασε δεν ήταν αυτός που θα διάλεγα εγώ. Είπε απλά, «Σταμάτησε να βρέχει» κι η Ντόροθι έκλεισε αμέσως τους υαλοκαθαριστήρες.

Στο αεροδρόμιο η στιγμή του αποχωρισμού έφερε δάκρυα στα μάτια των γυναικών. Η Ντόροθι και η Μαίρη έμειναν πίσω, εγώ ήμουν ο μόνος που

---

34 Στη διάρκεια αυτής της περιόδου, της πρώτης μου επίσκεψης στην Ινδία, ο Κ και η Πούπουλ Τζάγιακαρ με κάλεσαν να γίνω Trustee του KFI.

35 Οι επόμενες δύο παράγραφοι περιγράφουν πραγματικά γεγονότα, αλλά ίσως αναφέρονται σε ένα άλλο από τα κοινά μας ταξίδια.

πετούσε με τον Κ. Η Ρίτα Ζαμπέζε (Rita Zampese)³⁶, υπεύθυνη δημοσίων σχέσεων της Lufthansa στο Λονδίνο, μας οδήγησε στο σαλόνι. Βρεθήκαμε να καθόμαστε κοντά σε μια ομάδα ανδρών και γυναικών, επαγγελματιών μάλλον, οι οποίοι έδειχναν πολύ απορροφημένοι απ' τον εαυτό τους. Μιλούσαν δυνατά, κάπνιζαν και έπιναν αλκοόλ. Ο Κ τους κοίταζε με τα μάτια ορθάνοιχτα κι η έκφραση στο πρόσωπό του ήταν έκφραση έκπληξης και ήπιου τρόμου, χωρίς να είναι περιφρονητική.

Έπρεπε να αλλάξουμε στη Φρανκφούρτη και θυμάμαι με τι χαρά ο Κ πήρε το γρήγορο ηλεκτρικό λεωφορείο μεταξύ των τερματικών σταθμών. Στο μεγαλύτερο αεροπλάνο, είχε τη μονή θέση μπροστά και δεξιά, την οποία μόνο η Lufthansa μπορούσε να προσφέρει. Αντίθετα, εγώ βρέθηκα να κάθομαι δίπλα σ' έναν κύριο που διάβαζε εφημερίδα κι άκουγε ταυτόχρονα και μουσική. Επιπλέον, έκανε κάτι κινήσεις με τα χέρια του, σαν μαέστρος. Ήταν κι αυτός απορροφημένος απ' τον εαυτό του και δεν έδειχνε το παραμικρό ενδιαφέρον για τους διπλανούς του – στην προκειμένη περίπτωση, τον Κ και εμένα. Ήταν νύχτα όταν πετάξαμε πάνω από τη Ρωσία και το Αφγανιστάν. Στο αεροπλάνο ο Κ είπε: «Χαίρομαι που είμαστε μόνοι μας».

Αφού φτάσαμε στο Δελχί, ο Κ έφυγε με την Πούπουλ Τζάγιακαρ να μείνει στο σπίτι της. Εγώ πήγα σ' ένα ξενοδοχείο, όπου ήμουν ο μόνος Ευρωπαίος αλλά κι ο μόνος που φορούσε ινδικά ρούχα. Κάθε μέρα στο ηλιοβασιλέμα συναντιόμασταν στο πάρκο Λόντι (Lodi). Ήταν πάντα στο ηλιοβασιλέμα, επειδή ο Κ είχε πάθει κάποτε ηλίαση κι έπρεπε να μείνει μακριά απ' τις δυνατές ακτίνες του ήλιου. Στην είσοδο υπήρχε ένα είδος περιστροφικής θύρας, που γυάλιζε απ' τον ιδρώτα και τη βρωμιά αμέτρητων χεριών. Την άνοιγα με το πόδι μου και ο Κ φώναζε: «Ωραία!»

Το πάρκο ήταν καλοδιατηρημένο με πολλά δέντρα, γκαζόν, κανάλια και γέφυρες, καθώς και κτίρια απ' την εποχή πριν τους Μογγόλους. Το σούρουπο,

---

36 Η Ρίτα Ζαμπέζε είναι πολλά χρόνια φιλη τού Μπρόκουντ. Εβγαλε φωτογραφίες του Κ και δικές μου στο Ρίσι Βάλει, που εμφανίζονται στη σελίδα 67 και στο οπισθόφυλλο και συνεχίζει να επισκέπτεται το Ρίσι Βάλει κάθε χρόνο.

αμέτρητα πουλιά συγκεντρώνονταν για να περάσουν τη νύχτα. Ο θόρυβος που έκαναν ήταν εκκωφαντικός.

Περιστασιακά η Ναντίνι Μέτα (Nandini Mehta)³⁷ ή η Μάγια, κόρη τής Ράντικα Χέρτσμπεργκερ (Radhika Herzberger)³⁸, μας συνόδευαν στους περιπάτους μας, όπως και ο Πάμα Πατβάρταν (Pama Patwardhan)³⁹.

Ένας άνδρας στο πάρκο Λόντι τον αναγνώρισε και τον πλησίασε μάλλον επιθετικά, φωνάζοντας: «Είσαι ο Κρισναμούρτι; Θα 'πρεπε να μένεις στην Ινδία! Εδώ είναι οι ρίζες σου!» Ο Κ απάντησε: «Είμαι ο κανένας». Στη συνέχεια, σήκωσε τα χέρια του ανοιχτά προς το μέρος μου και είπε: «Βλέπεις, έχουν μια έμμονη ιδέα και μένουν κολλημένοι σ' αυτήν». Παρά τα περιστατικά αυτά, ο Κ ήταν φιλικός μ' όλον τον κόσμο που συναντούσε κι ιδιαίτερα με τους φτωχούς κι εκείνους, που συνήθως οι άλλοι τους αγνοούσαν, όπως τον παγωτατζή στην είσοδο του πάρκου.

---

37 Η Ναντίνι Μέτα ήταν η αδελφή της Πούπουλ Τζάγιακαρ. Γνώρισε τον Κ το 1947 κι έγινε στενή του φίλη. Ήταν αυτή στην οποία ο Κ έγραψε τις επιστολές που βρίσκονται στη βιογραφία που έγραψε η Πούπουλ Τζάγιακαρ για τον Κ, στο κεφάλαιο «Happy Is the Man Who Is Nothing» (Ευτυχισμένος είναι ο Άνθρωπος που δεν είναι τίποτα), το οποίο το ΚΦΤ έχει εκδώσει χωριστά με τίτλο «*Letters to a Young Friend*» (Γράμματα σε μια νεαρή φίλη). Ίδρυσε το σχολείο Μπαλ Ανάντ (Bal Anand School) για μη προνομιούχα παιδιά στη Βομβάη κι ήταν Trustee του ΚΦΙ. Πέθανε το 2002. Η ιστορία της έχει δημοσιευτεί στο βιβλίο «*Walking with Krishnamurti*» (Βαδίζοντας με τον Κρισναμούρτι).

38 Η Ράντικα Χέρτσμπεργκερ, κόρη της Πούπουλ Τζάγιακαρ, γνώριζε τον Κ από παιδί. Είναι διευθύντρια του Εκπαιδευτικού Κέντρου του Ρίσι Βαλέϊ και Trustee του ΚΦΙ. Το 2013 της απονεμήθηκε το βραβείο Padma Shri για τη λογοτεχνία και την εκπαίδευση από την κυβέρνηση της Ινδίας.

39 Ο Πάμα Πατβάρταν, μαζί με τη σύζυγό του, Σουνάντα [συγγραφέα των βιβλίων «*A Vision of the Sacred*» (Μια εικόνα του ιερού) και «*My Personal Journey with Krishnamurti*» (Το προσωπικό μου ταξίδι με τον Κρισναμούρτι) και τον αδελφό του Ατσιούτ (Achhut) [πρώην διάσημο αγωνιστή τής ελευθερίας στην Ινδία], έγιναν στενοί συνεργάτες του Κ το 1947. Και οι τρεις ήταν Trustees του ΚΦΙ. Ο Ατσιούτ παρέμεινε εργένης σ' όλη του τη ζωή και κάποτε τον ρώτησα πώς είχε «δραπετευθεί». Μου απάντησε ότι δεν είχε δραπετευθεί. Μάλλον μια αισθηματική ιστορία δεν τέλειωσε όπως ήθελε κι από τότε ποτέ ξανά δεν άνοιξε η καρδιά του με τον ίδιο τρόπο. Ο Ατσιούτ πέθανε το 1992, η Σουνάντα το 1999 και ο Πάμα το 2007.

Ο Κ ανέφερε κάποτε ότι πολλά χρόνια νωρίτερα τον είχαν ρωτήσει αρκετοί οπαδοί του Γκάντι τι σκεφτόταν για το σύστημα των καστών στην Ινδία που δεν επέτρεπε σε ορισμένους ανθρώπους να μπαίνουν στους ναούς. Αυτός απάντησε: «Δεν έχει σημασία ποιος μπαίνει εκεί μέσα, γιατί ο θεός δεν είναι εκεί». Μίλησε γι' αυτό το θέμα το 1975:

Μια ιδέα που συντέθηκε από τη σκέψη

Χωρίς συμπόνια, που σημαίνει χωρίς πάθος για τα πάντα, φροντίδα για τα πάντα, σεβασμό για τα πάντα, χωρίς συμπόνια, λοιπόν, δεν μπορεί ποτέ να βρεθεί αυτό που είναι ιερό. Καταλαβαίνετε; Ξέρετε ότι δημιουργήσαμε, η σκέψη δημιούργησε, κάτι ιερό – τους ναούς, τις εκκλησίες, τα σύμβολα – και τα λατρεύουμε αυτά τα σύμβολα και τα αποκαλούμε ιερά. Αυτό όμως είναι η κίνηση της σκέψης μέσα στο χρόνο και στο μέτρο. Επομένως, αυτό δεν είναι ιερό. Κάποτε στην Ινδία, ο ομιλητής ρωτήθηκε απ' τους οπαδούς του κ. Γκάντι, που είχε πει: «Όλοι οι λαοί μπορούν να εισέλθουν, κάθε είδος κάστας της ανθρώπινης κοινωνίας μπορεί να εισέλθει σ' αυτόν τον ναό, γιατί ο θεός είναι εκεί για όλους». Και με ρώτησαν: «Τι απαντάτε σ' αυτή την δήλωση;». Είπα: «Ο καθένας μπορεί να μπει, δεν έχει σημασία ποιος μπαίνει εκεί μέσα, γιατί ο θεός δεν είναι εκεί». Καταλαβαίνετε; Ο θεός είναι μια ιδέα που δημιουργείται από τη σκέψη. Αλλά πρέπει κανείς να βρει αυτό που είναι αιώνια και άφθαρτα ιερό. Κι αυτό μπορεί να έρθει μόνο όταν υπάρχει συμπόνια, πράγμα που σημαίνει ότι έχετε κατανοήσει όλη τη σημασία του συναισθηματικού πόνου – όχι μόνο του δικού σας, του εαυτού σας, αλλά και του πόνου όλου του κόσμου.

Σος δημόσιος διάλογος, Saanen, 3 Αυγούστου 1975
© Krishnamurti Foundation Trust Ltd

Όταν ανέφερα αυτό το απόσπασμα σε μια παλιά φίλη, μου είπε άλλη μια τέτοια ιστορία: Ένας ζητιάνος κλαίει μπροστά σ' έναν ναό κι ο Θεός έρχεται και τον ρωτάει γιατί κλαίει. Ο ζητιάνος λέει: «Δεν μ' αφήνουν να μπω στο ναό» κι ο Θεός απαντά: «Ούτ' εμένα».

Τα ταξίδια κι η συχνή αλλαγή κλίματος που επέφεραν, εξάντλησαν τον Κ κι η υγεία του επιδεινώθηκε στο Δελχί. Δεν κοιμόταν καλά κι έτρωγε πολύ λίγο. Συνήθιζε να λέει ότι θα ζούσε πολύ περισσότερο, αν δεν έπρεπε να ταξιδεύει τόσο πολύ. Μας είπε κάποτε ότι πριν από πολλά χρόνια είχε ταξιδέψει με τρένο απ' τη Νέα Υόρκη στην Καλιφόρνια, του πήρε τρεις μέρες και τρεις νύχτες. Τον ρώτησα αν αυτό ήταν κουραστικό και μου απάντησε: «Ναι, πάρα πολύ».

Από το Δελχί πήγα μόνος μου στο Κέντρο Retreat τού Κρισναμούρτι κοντά στο Ουτταρκάσι (Uttarkashi) στα Ιμαλάια. Εκεί, μερικά χρόνια αργότερα, είχε ιδρυθεί ένα σχολείο, αλλά έκλεισε γιατί οι υπεύθυνοι αντιμετώπισαν δυσκολίες. Σε κάθε περίπτωση ο Κ δεν ήθελε να έχει εκεί σχολείο, αλλά μάλλον ένα ησυχαστήριο, το Retreat.

Αφού έκανα το μακρύ ταξίδι της επιστροφής απ' το Ντεχραντούν (Dehradun) στο Νέο Δελχί με ταξί, ανέφερα στον Κ την αίσθηση ότι στην Ινδία η ύπαιθρος είναι παράδεισος και οι πόλεις κόλαση. Συμφώνησε.

Οι οδηγοί στην Ινδία έχουν την τάση να κορνάρουν συνεχώς, προειδοποιώντας τους πολλούς πεζούς για την παρουσία τους. Είχα πει τελικά στον ταξιτζή μου ότι θα του έδινα 100 ρουπίες αν δεν πατούσε την κόρνα του κι αυτό λειτούργησε πολύ καλά. Οι πεζοί έγιναν πολύ πιο προσεκτικοί!

Στο αεροπλάνο για το Βαρανάσι, ο Κ κράτησε το σκίαστρο του παραθύρου κατεβασμένο λόγω του δυνατού ήλιου. Αλλά κάθε τόσο το άνοιγε για να κοιτάξει τις λευκές κορυφές των Ιμαλαίων. Συμφωνήσαμε ότι τα βουνά αυτά ήταν πραγματικά το κάτι άλλο!

Μου είπε ότι κάποτε, όταν ήταν νέος, είχε σκαφαλώσει στο Τσούγκσπιτσε (Zugspitze), στη Γερμανία, με καθημερινά παπούτσια. Ένας οδηγός του βουνού, που περνούσε με μια ομάδα αλπινιστών πάνω σ' ένα σχοινί, έκανε παρατήρηση στον Κ. Αφού τον μάλωσε, ο οδηγός τον έδεσε στην άκρη του σχοινού και τον οδήγησε κάτω απ' το βουνό. Ο Κ μου είπε ότι δεν φοβόταν κι ότι θα μπορούσε να κατέβει με ασφάλεια μόνος του.

Ήμουν ενθουσιασμένος απ' την ατμόσφαιρα στο Ρατζχάτ, στο Βαρανάσι. Εδώ μπορεί κανείς να αισθανθεί ιδιαίτερα τη μαγεία που φαίνεται να υπάρχει σ' όλα τα μέρη όπου έζησε ο Κ. Μπορεί να την αισθανθεί κανείς στο Μπρόκγουντ, στο Ρίσι Βαλέι, στο Βασάντα Βιχάρ (Vasanta Vihar) – το σπίτι

Με τον Κ στο Ρίσι Βάλει, τέλος 1984/αρχές 1985

© Rita Zampese

του Κ στο Μαντράς και έδρα του ΚΦΙ – και στο Όχαι. Θα μπορούσε κανείς επίσης να τη βρει στο Σαλέ Τάνεγκ στο Γκτστάαντ κι ακόμα, στο κυβερνητικό σπίτι της Πούπουλτζι στο Δελχί, γεμάτο αρχαία γλυπτά κι άλλα έργα τέχνης, αλλά και στο διαμέρισμά της στη Βομβάη. Το περιβάλλον σ' όλα αυτά τα μέρη είναι εντυπωσιακά όμορφο κι άψογα διατηρημένο – νησίδες γαλήνης μέσα στην αναταραχή τού κόσμου, γεμάτες δέντρα, λουλούδια, πουλιά και πεταλούδες. Υπάρχει κάποιο είδος ιερότητας σ' αυτά.

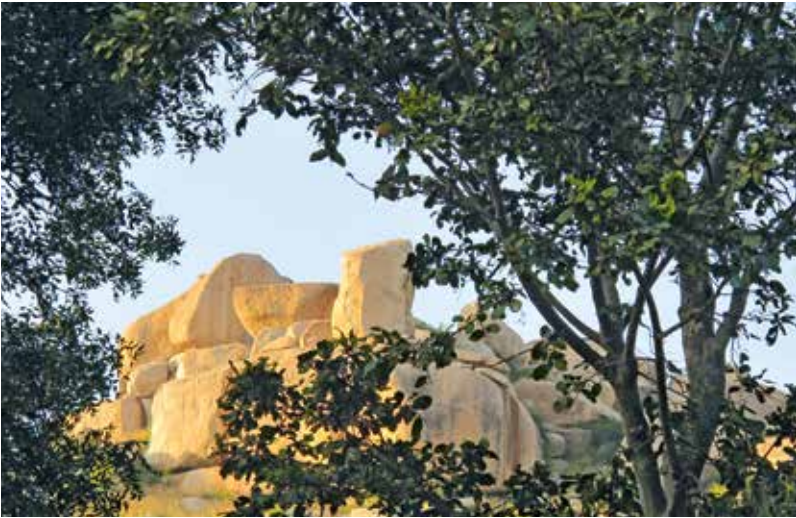
Περπατώντας στους χώρους του Σχολείου στο Ρατζχάτ συναντά κανείς αρκετές αρχαιολογικές ανασκαφές. Η πανεπιστημιούπολη βρίσκεται σ' ένα από τα πιο αρχαία μέρη του Βαρανάσι, που ονομάζεται Κάσι (Kashi) και πιθανώς εκεί υπήρχαν ναοί, πάρκα και βασιλικά παλάτια πριν από 4.000 ως 5.000 χρόνια. Πίσω απ' τις ανασκαφές, ένα κανάλι μεταφέρει τα λύματα της πόλης στον Γάγγη. Η δυσοσμία ήταν αισθητή σ' όλη τη διαδρομή μέχρι το

σπίτι όπου ζούσε ο Κ. Γέλασε όταν η Πούπουλτζι τον διαβεβαίωσε ότι στο εγγύς μέλλον θα κατασκευαστεί ένα νέο σύστημα αποχέτευσης. Προφανώς αυτή η υπόσχεση είχε δοθεί πολλές φορές κι όταν τον επισκέφθηκα τον επόμενο χρόνο δεν είχε γίνει ακόμη τίποτα. Μόνο κατά την επίσκεψή μου στα τέλη του 1988 παρατήρησα ότι είχε αρχίσει η κατασκευή του νέου τεράστιου συστήματος αποχέτευσης.

Στο Ρατζχάτ το δωμάτιό μου ήταν κάτω απ' το δωμάτιο του Κ. Μόλις έφτασε, άρχισε εντατικούς διαλόγους (βλ. σελ. 69). Στη δύση του ηλίου περπατούσε αρκετές φορές γύρω απ' το μεγάλο αθλητικό γήπεδο της Σχολής, συνοδευόμενος από φίλους, τους οποίους αποκαλούσε αστεειυόμενος σωματοφύλακές του. Ακόμη και στη διάρκεια αυτών των ψυχαγωγικών περιπάτων συνέχιζε τις συζητήσεις του μαζί τους. Ωστόσο, τα πόδια του είχαν αρχίσει να γίνονται πολύ αδύναμα, όπως έλεγε ο ίδιος, και μια μέρα ύστερα από έναν περίπατο έπεσε μπροστά στα σκαλιά. Οι σύντροφοί του θέλησαν να τον βοηθήσουν να σηκωθεί, αλλά εκείνος αρνήθηκε να τους αφήσει, λέγοντας: «*Αν πέσω στα σκαλιά, αυτό είναι δική μου υπόθεση!*».

Όταν ο Κ δεν μπορούσε πλέον να περπατήσει γρήγορα, πήγαινα μόνος μου, κάνοντας κύκλους όσο πιο γρήγορα μπορούσα. Μετά από τέτοιους περιπάτους με ρωτούσε πόσους γύρους είχα κάνει και πόση ώρα χρειάστηκα. Όταν του έλεγα ότι είχα σπάσει το ρεκόρ μου, απαντούσε με ενθουσιασμό. Κάποιος όμως πρέπει να του παραπονέθηκε γι' αυτόν τον τρελό που έτρεχε στο γήπεδο σαν να τον κυνηγούσαν, γιατί σε μια συνάντηση με φίλους είπε: «*Θέλει απλώς να κρατήσει το σώμα του σε φόρμα. Τι κακό έχει αυτό;*».

Συνήθιζαν να προσκαλούν ανθρώπους στο γεύμα με τους οποίους ο Κ έκανε έντονες συζητήσεις. Στο Όχαϊ και στο Ζάανεν κάποιες φορές συνομιλούσε μέχρι τις 4 η ώρα τ' απόγεμα, ακόμη κι αν είχε κάνει δημόσια ομιλία το ίδιο πρωί. Του άρεσε να ρωτά τους προσκεκλημένους για τους τομείς της ειδικότητάς τους. Έτσι, ήταν καλά ενημερωμένος για τις τρέχουσες εξελίξεις σε πολλούς τομείς, όπως η πολιτική, η εκπαίδευση, η ιατρική, η επιστήμη και οι υπολογιστές. Κάποτε ένας αντιπρύτανης πανεπιστημίου κι η σύζυγός του είχαν προσκληθεί να γευματίσουν στο Ρατζχάτ. Ο Κ σημείωσε με θλίψη ότι ο άνδρας δεν χαμογέλασε ούτε μια φορά στη σύζυγό του, ούτε καν την κοίταξε.

Πέτρινο Σπήλαιο στο Ρίσι Βάλεϊ

Κάθε τόσο, η σύζυγος του Βίκραμ Παρτσούρ (Vikram Parchure)⁴⁰, η Αμπίκα (Ambika), έφερε μαζί της την υπέροχη τρίχρονη κόρη τους. Ο Κ έλεγε στο κοριτσάκι: «Μην ξεχνάς ότι θέλω να γίνω ο πρώτος σου φίλος».

Στη διάρκεια της παραμονής μας στο Ρατζχάτ, γίνονταν πολλές θρησκευτικές γιορτές, που ήταν συχνά πολύ θορυβώδεις. Ο διπλανός ναός αντηχούσε από πυροτεχνήματα, τύμπανα και τραγούδια μέχρι αργά τη νύχτα. Στις 4 η ώρα το επόμενο πρωί οι γιορτές θα ξεκινούσαν και πάλι. Είχαμε επίσης κοντά μας κι ένα τζαμί κι ακούγαμε το τραγούδι τού μουεζίνη από ενισχυτές την

---

40 Ο Βίκραμ Παρτσούρ, ένας από τους γιους τού Δρ Παρτσούρ, δίδασκε στο Σχολείο του Ρίσι Βάλεϊ και βοήθησε στην ανάπτυξη του προγράμματος για τις γυναίκες της υπαίθρου. Βοηθάει το ΚΦΙ στο πρόγραμμα των εκδόσεών τους κι έχει δημιουργήσει μια σειρά από 24 αφίσες με αποσπάσματα του Κ και φωτογραφίες του από διάσημους φωτογράφους, με τίτλο «Crisis in the World» (Κρίση στον κόσμο). Έχουν μεταφραστεί σε πολλές γλώσσες και εκτίθεται σε συγκεντρώσεις κι εκθέσεις βιβλίου. Είναι επίσης Trustee του Ιδρύματος Quest στην Ταϊλάνδη.

ώρα που κάναμε περίπατο. Αν ο μουεζίνης δεν είχε ακόμη αρχίσει να καλεί κι έβλεπε τον Κ να πλησιάζει, πήγαινε μέχρι το φράχτη για να του σφίξει στοργικά το χέρι.

Εκείνη την εποχή, γυριζόταν στο Ρατζχάτ ένα μέρος της ινδικής ταινίας «The Seer Who Walks Alone» (Ο σοφός που βαδίζει μόνος), ένα ντοκιμαντέρ για τον Κ. Ο Κ είχε πει στον σκηνοθέτη: «Θα κάνω ό,τι θέλετε». Μια σκηνή δείχνει τον Κ να στέκεται σ' έναν λόφο πάνω απ' τον ποταμό Βαρούνα, με το περίγραμμά του να διαγράφεται στον ήλιο που δύει σαν αρχαίο γλυπτό. Περπατάει στη στενή γέφυρα που διασχίζει τον ποταμό και πάνω στο μονοπάτι προς το Σαρνάθ (Sarnath), όπου λέγεται ότι περπάτησε ο Βούδας.

Ο Κ βρέθηκε κάποτε με τον Ντόναλντ Ίνγκραμ Σμιθ (Donald Ingram Smith)⁴¹ στη Σρι Λάνκα, μια πρώην κυρίαρχη βουδιστική χώρα, και είπε: «Αν ακούγατε τον Βούδα, δεν θα χρειαζόσασταν τον Βουδισμό».

Όταν πλησίαζε η ώρα για τις δημόσιες ομιλίες του, ο Κ έμοιαζε να αποκτά νέα ενέργεια. Έδωσε τρεις ομιλίες και συνέχισε με μια συνάντηση ερωτήσεων και απαντήσεων στο Ρατζχάτ, παρά τα εμφανή σημάδια σωματικής αδυναμίας. Είχε επίσης τρεις διαλόγους με τον Πάντιτζι (Panditji)⁴², παρουσία τριάντα ή σαράντα άλλων, στον επάνω όροφο του σπιτιού του, που έχουν καταγραφεί στο βιβλίο «The Future Is Now» (Το μέλλον είναι τώρα) – επίσης

---

41 Ο Ντόναλντ Ίνγκραμ Σμιθ ήταν ένας διάσημος συγγραφέας και παραγωγός ραδιοφωνικών προγραμμάτων για την Αυστραλιανή Ραδιοφωνική Επιτροπή όταν έβαλε πλήρη για τη Σρι Λάνκα το 1949 για να ακούσει τον Κ να μιλάει εκεί. Κατέληξε να τον ηχογραφεί για το Radio Lanka και να τον συνοδεύει στη διάρκεια της παραμονής του στη χώρα. Είναι ο συγγραφέας του βιβλίου «*The Transparent Mind: My Journey with Krishnamurti*» (Ο διαφανής νους: Το ταξίδι μου με τον Κρισναμούρτι). Πέθανε το 2006 σε ηλικία 94 ετών.

42 Ο Πάντιτζι, ο Πάντιτ Τζαγκανάτ Ουπαντιάγια (Pandit Jagannath Upadhyaya). Πάντιτ (επίσης pundit), είναι σανσκριτική λέξη που σημαίνει «μορφωμένος άνθρωπος», είναι ο τίτλος ενός ατόμου που έχει σπουδάσει σανσκριτικά και ινδουιστικό δίκαιο, θρησκεία και φιλοσοφία, μερικές φορές κι άλλα θέματα. Ο Πάντιτζι ήταν ένας διακεκριμένος βουδιστής και ινδουιστής λόγιος με τον οποίο ο Κ απολάμβανε να μιλάει. Πέθανε λίγο μετά τον Κ και οι Ινδοί φίλοι τους έλεγαν: «Ο Κ ήθελε να κουβεντιάσει μαζί του».

και με τον τίτλο *The Last Talks* (Οι τελευταίες συνομιλίες)⁴³. Ο Καμπίρ Τζαϊτίρτα (Kabir Jaithirtha)⁴⁴ μου είπε ότι ο Πάντιτζι ζήτησε κάποτε από τον Κ να περιγράψει τη διδασκαλία σε μια πρόταση. Ο Κ απάντησε: «Όπου υπάρχει το εγώ, δεν υπάρχει αγάπη. Όπου υπάρχει αγάπη, δεν υπάρχει το εγώ». Στη διάρκεια αυτών των συνομιλιών, ξεχώρισα έναν που συμμετείχε χάρη στον σαφή κι απλό τρόπο που επικοινωνούσε με τον Κ. Εκείνη την εποχή δεν ήξερα ότι αυτός ήταν ο Π. Κρίσνα (P. Krishna)⁴⁵, ο νέος διευθυντής του σχολείου. Ο Κ, παρά την κακή του υγεία, ασχολήθηκε με κάθε πτυχή του διορισμού του διευθυντή κι έδωσε όλο του το χρόνο και την ενέργεια στο θέμα. Προσκάλεσε τον Κρίσνα και την οικογένειά του σε γεύμα και μιλούσε με αγάπη με τη σύζυγο και τα παιδιά του. Μια φορά ήρθε κι ο παππούς της οικογένειας. Ως συνήθως, ο Κ ενδιαφερόταν και για τις πρακτικές λεπτομέρειες, όπως ο κατάλληλος μισθός του νέου διευθυντή κι αν θα μπορούσε να

---

43 Ένας από τους συμμετέχοντες ήταν ο Σαμτόνγκ Ρινπός (Λόμπσανγκ Τενζίν) (Samdhong Rinpoche (Lobsang Tenzin), Trustee του KFI. Για πολλά χρόνια ήταν επικεφαλής σχολών Θιβετιανών σπουδών και μέλος της Συνέλευσης των αντιπροσώπων του Θιβετιανού λαού, διορισμένος από τον Δαλάι Λάμα. Από το 2001 έως το 2011 ήταν πρωθυπουργός της εξόριστης κυβέρνησης του Θιβέτ, με έδρα την Νταραμσάλα (Dharamsala) της Ινδίας. Ταξιδεύει εκτενώς για την υπόθεση της αυτονομίας του Θιβέτ. Μαζί με τον πρώην Trustee του KFA Μάικλ Μεντζίτσα (Michael Mendizza) έχουν γράψει το βιβλίο «Always Awakening – Buddha’s Realization, Krishnamurti’s Insight» (Παντοτινή Αφύπνιση – Η Συνειδητοποίηση του Βούδα, η Ενόραση του Κρισναμούρτι).

44 Ο Καμπίρ Τζαϊτίρτα ήταν διευθυντής του Σχολείου Βάλεϊ στο Μπανγκαλόρ (Bangalore). Μετά τον θάνατο του Κ, έφυγε για να συνιδρύσει, στα δυτικά του Μπανγκαλόρ, το εμπνευσμένο από τον Κ σχολείο Centre for Learning (CFL) -Κέντρο Μάθησης. Πιο πρόσφατα βοήθησε στην ίδρυση ενός άλλου σχολείου εμπνευσμένου από τον Κ, στα νότια του Μπανγκαλόρ το Σιμπούμι (Shibumi). Ήταν Trustee του KFI και πέθανε το 2018.

45 Ο Παντμαναμπάν Κρίσνα (Padmanabhan Krishna), ξάδελφος της Ράντα Μπουρνιέ, γνώρισε τον Κ το 1958. Ήταν καθηγητής Φυσικής στο Πανεπιστήμιο Μπενάρες Χίντου (Benares Hindu), όταν ο Κ τον έκανε επικεφαλής του Εκπαιδευτικού Κέντρου του Ρατζχάτ. Είναι Trustee του KFI και συγγραφέας του βιβλίου «A Jewel on a Silver Platter: Remembering Jiddu Krishnamurti» (Ένας θησαυρός χωρίς προσπάθεια – Αναμνήσεις από τον Τζίντου Κρισναμούρτι). Μιλάει ευρέως για τον Κρισναμούρτι, τη θρησκεία και την επιστήμη.

χρησιμοποιεί δικό του αυτοκίνητο. Ήταν ενθουσιασμένος με τον Κρίσνα, ο οποίος, ως γνωστός φυσικός, είχε εργαστεί στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη. Μου είπε ότι όταν είχε ρωτήσει τον Κρίσνα αν θα αναλάμβανε τη Σχολή, ο Κρίσνα το σκέφτηκε και στη συνέχεια ανακοίνωσε: «Με μεγάλη μου χαρά». Αυτό ήτανε μεγάλη τύχη, γιατί υπήρχαν τότε αρκετές δυσκολίες εκεί.

Κάποτε καθόμασταν μαζί με τις όμορφες έφηβες κόρες του Κρίσνα και ο Κ μου είπε στα γαλλικά: «*Βλέπεις πόσο διαφορετικές είναι!*»; Στη συνέχεια είπε στους άλλους: «*Θα σας μεταφράσω. Του είπα, Δεν πρέπει να παντρεύεστε όσο είστε πολύ νέες*».

Τέλος, κανονίστηκε ο Κ να παίρνει τα γεύματά του στο κρεβάτι, καθώς δεν είχε σχεδόν καμιά ευκαιρία να φάει στο μεσημεριανό τραπέζι με τις πολλές συζητήσεις που γίνονταν. Μου είχε πει κάποτε ότι δεν είχε ποτέ την αίσθηση της πείνας, αν και μπορούσε να φάει κανονικά. Αλλά αυτές τις μέρες, επειδή ήταν άρρωστος, έτρωγε πραγματικά πολύ λίγο.

Μετά από τον περίπατο ένα βράδυ, ο Κ ρώτησε τον Ρ. Ρ. Ουπασανί (R. R. Urasani)⁴⁶, που σκόπευε να συνταξιοδοτηθεί απ' το Γεωργικό Κολέγιο στο Ρατζχάτ, όπου ήταν διευθυντής, αν θα παρέμενε για να εργαστεί στο Ίδρυμα. Ο Ουπασανί συμφώνησε να συνεχίσει για όσο διάστημα θα ήταν εκεί ο Κ. Είπα στον Κ: «Ο Ουπασανί θα πρέπει να παραμείνει ακόμη και όταν εσείς δεν είστε εδώ». Ο Κ ζήτησε αμέσως από τον Ουπασανί, «*Κύριε, μείνετε άλλον έναν χρόνο ή και περισσότερο*». Ο Ουπασανί συγκινήθηκε τόσο πολύ που δάκρυσε. Είχε αρχίσει να σκοτεινιάζει και ξαφνικά ο Κ ρώτησε: «*Πού είναι;*» γιατί δεν μπορούσε να διακρίνει τον Ουπασανί στο σκοτάδι. Αυτό ήταν αρχή ενός είδους νυχτερινής τύφλωσης⁴⁷.

---

46 Ο Ρ. Ρ. Ουπασανί ανέλαβε τη θέση του γραμματέα του ΚΦΙ το 1987. Ίδρυσε το κέντρο retreat στο Ουταρκάσι (Uttarkashi) και το Σχολείο Νάτσικετ (Nachiket) εκεί και ήταν Γραμματέας της Εκτελεστικής Επιτροπής του Σχολείου Σαχιαντρί (Sahyadri), ένα Σχολείο που ξεκίνησε μετά το θάνατο του Κ. Πέθανε το 2008.

47 Μια δεκαετία αργότερα ο Ουπασανί μού μίλησε για κάτι που είχε νιώσει στη διάρκεια μιας απ' τις τελευταίες δημόσιες ομιλίες του Κ στην Ινδία. Είχε την αίσθηση ότι κάποιος επρόκειτο να πυροβολήσει τον Κ. Όταν αργότερα το ανέφερε αυτό στον Κ, εκείνος συμφώνησε κι ότι χρειάστηκε όλη του την ενέργεια για να το αποτρέψει.

Ανατολή πάνω από τον Γάγγη στο Ρατζχάτ

Υαράδες στ' ανοιχτά της παραλίας του Αντγιάρ στο Μαντράς (Τσενάι)

Όσο βρισκόταν στο Ρατζχάτ ο Κ ασχολήθηκε αρκετές φορές με το θέμα του σεξ. Επισήμανε ότι φυσικά δεν θα υπήρχαμε αν δεν υπήρχε το σεξ, το οποίο είναι απλώς ένα μέρος της ζωής. Κάποιος μίλησε στον Κ για έναν διαπολιτισμικό γάμο, όπου οι καλεσμένοι είχαν ήδη συγκεντρωθεί όταν ανακαλύφθηκε ότι ο γαμπρός είχε εξαφανιστεί χωρίς εξήγηση. Ο Κ αναφερόταν συχνά σ' αυτή την ιστορία, απορώντας με την προφανή αποφασιστικότητα της κοπέλας να παντρευτεί παρά τις μεγάλες δυσκολίες που ενέχουν τέτοιες συνθήκες. Κάποια στιγμή αναρωτήθηκε φωναχτά: «Έκαναν σεξ;» Η αθωότητα αυτής της παρατήρησης προκάλεσε πολύ γέλιο στους παρευρισκόμενους.

Υπάρχουν δύο άλλες, μάλλον τυχαίες αναμνήσεις που έχω σχετικά με τον Κ στο Ρατζχάτ. Όταν κάθισε με αρκετούς Θεοσοφιστές στο παλιό δωμάτιο της Άνι Μπέζαντ στην πανεπιστημιούπολη, τούς ρώτησε: «Τι θα συζητήσουμε»; Κι έπειτα συνέχισε: «Α ναι, θα σας πω μερικά αστεία». Το σερβίτσιο του καφέ τής Άνι Μπέζαντ βρισκόταν ακόμα στο δωμάτιο, αλλά ο Κ δεν είχε καμία ανάμνηση απ' αυτό ούτε από το ίδιο το δωμάτιο. Αυτό το σερβίτσιο του καφέ πρέπει να ήταν εκεί για πάνω από εξήντα χρόνια.

Μετά τις δημόσιες ομιλίες πετάξαμε μέσω Δελχί για το Μαντράς. Την ώρα της άφιξης μας ο καιρός ήταν ευχάριστα ζεστός. Οι φοίνικες κι οι ανθισμένοι θάμνοι κινούνταν απαλά στο φρέσκο αεράκι. Καθώς οδηγούσαμε σ' ένα καμπριολέ απ' το αεροδρόμιο στο Βασάντα Βιχάρ, ένιωσα ξαφνικά σαν να επέστρεφα στο σπίτι μου. Εκείνη ακριβώς τη στιγμή ο Κ. παρατήρησε: «Είναι σαν να γυρίζω σπίτι!».

Αργότερα, καθώς περπατούσαμε στην ακροθαλασσιά, είδαμε το κύμα να σκάει σαν κεραυνός πάνω στη λαμπερή κίτρινη άμμο. Φύσαγε πολύ, αλλά στον ουρανό κρέμονταν απαλά μωβ σύννεφα. Σ' αυτό το φόντο, ανέτειλε η πανσέληνος μέσα απ' τον ωκεανό ακριβώς την ώρα που ο θεαματικός ήλιος έδνε απέναντι και που για χάρη μας καθρεφτιζόταν στα νερά τού ποταμού Αντγιάρ (Adyar).

Πριν από μερικά χρόνια, ενώ περπατούσα στην παραλία Αντγιάρ, συνάντησα έναν ψαρά που λεγόταν Καρούνα Καράν (Karuna Karan). Μιλούσε αρκετά καλά αγγλικά, καθώς είχε σπουδάσει ένα διάστημα στη Σχολή Όλκοτ της Θεοσοφικής Εταιρείας. Μου είπε ότι, όταν ήταν ένα μικρό ντροπαλό αγόρι, ο Κ τον είχε πιάσει κάποτε απ' το χέρι και τον είχε πάρει για μια γρή-

γορη βόλτα. Ισχυρίστηκε ότι σχεδόν κανείς δεν μπορούσε να προλάβει τον Κ στο περπάτημα. Είπε επίσης ότι κάποιοι χωρικοί είχαν ζητήσει από τον Κ να επισκεφθεί κάποιον που ήταν άρρωστος κι όταν εκείνος μπήκε στην καλύβα του ανθρώπου, ο πυρετός του εξαφανίστηκε.

Κάποια στιγμή στο Μαντράς το 1985, πήγα στο δωμάτιο του Κ που κοιτούσε μια καινούργια έκδοση ενός βιβλίου. Στο εξώφυλλο ήταν μια φωτογραφία του. Διασκεδάζοντας κάπως, έδειξε το εξώφυλλο και παρατήρησε: «Μοιάζει λίγο θλιμμένος».

Μετά από λίγες μόνο ημέρες στο Μαντράς φύγαμε για το Ρίσι Βάλεϊ. Ξεκινήσαμε νωρίς κι εκείνη τη φορά είδαμε τον ήλιο να ανατέλλει καθώς την ίδια στιγμή το φεγγάρι έπεφτε στη Δύση. Ταξιδεύαμε μ' ένα καινούργιο αυτοκίνητο που ήταν σαφώς πιο άνετο απ' το παλιό αμερικάνικο που είχαμε χρησιμοποιήσει άλλες φορές. Ως συνήθως, το αυτοκίνητο είχε παραχωρηθεί από έναν καλό φίλο, τον Τ. Σ. Σάνταναμ (T. S. Santhanam)⁴⁸. Δεν σταματήσαμε παρά μόνο όταν είχαμε καλύψει τη μισή απόσταση κι οι πρώτοι λόφοι είχαν αρχίσει να φαίνονται. Το πρωινό τοπίο ήταν εξαιρετικά γαλήνιο. Ένας μοτοσικλετιστής, σταματημένος δίπλα στο δρόμο, έμεινε έκπληκτος που είδε τον Κ εκεί. Ο Κ δεν ήταν λιγότερο έκπληκτος που κάποιος τον αναγνώρισε σ' αυτό το απομονωμένο σημείο.

Ο Κ έπιασε κουβέντα με τον φιλικό μας σοφέρ για την οικογένειά του και επέμεινε ότι θα έπρεπε να στείλει τα παιδιά του στο Σχολείο τού Ρίσι Βάλεϊ. Αργότερα ο γιος του σοφέρ σπούδασε πράγματι εκεί.

Η Ράντικα ζούσε στον ίδιο όροφο με τον Κ στο Ρίσι Βάλεϊ. Αυτή κι εγώ παίρναμε μαζί πρωινό στην τραπεζαρία του Κ. Μερικές φορές, όταν αισθανόταν πιο δυνατός, πήγαινα να τον δω στο δωμάτιό του για να του πω καλημέρα. Μια φορά του είπα, σχετικά με το Ρίσι Βάλεϊ: «Είναι σχεδόν καλύτερο απ' το Όχαι, αν και είναι παρόμοιο». Και μου απάντησε: «Φυσικά».

---

48 Ο Τ. Σ. Σάνταναμ ήταν επιχειρηματίας από το Μαντράς. Η σύζυγός του, Πάντμα (Padma), ήταν Trustee του ΚΦΙ και πολύ δραστήρια στο Σχολείο ΚΦΙ του Τσενάι (The School-KFI-Chennai). Πέθαναν το 2005 και το 2006, αντίστοιχα. Ο γιος τους, Βίτζι (Viji), ήταν μέλος της εκτελεστικής επιτροπής του ΚΦΙ στο Τσενάι για πολλά χρόνια.

Επειδή αισθανόταν τόσο αδύναμος, οι καθημερινοί του περίπατοι συχνά ακυρώνονταν, αλλά εξακολουθούσε να έχει αρκετές συναντήσεις με φοιτητές και καθηγητές. Κατά τη διάρκεια του τελευταίου μας περιπάτου στο Ρίσι Βάλει, τον Δεκέμβριο του 1985, κάτι συνέβη. Ενώ κοιτούσα με θαυμασμό τα υπέροχα μπλε βουνά ανατολικά της κοιλάδας, ο Κ έβαλε ξαφνικά το χέρι του γύρω από τον ώμο μου και είπε κάτι σαν: «Αγαπημένε μου φίλε». Η Ράντικα ήταν μαζί μας κι όταν μου θύμισε τη σκηνή, της ζήτησα να την καταγράψει:

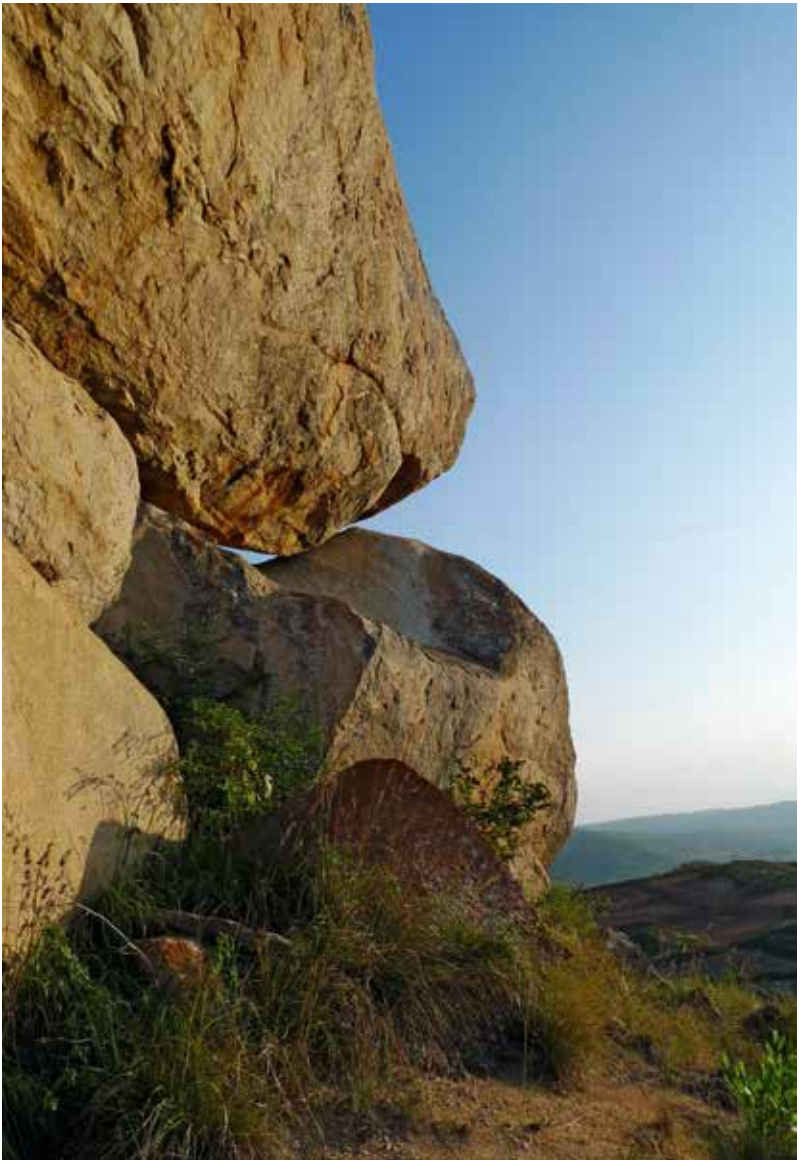
«Έτσι όπως είμαστε μια παρέα και περπατούσε στο δρόμο, αισθανόμουν ότι εκείνος τέντωνε κάθε νεύρο για να συμβαδίσει με τη μικρή ομάδα νεότερων φίλων, που περπατούσαν μαζί του εκείνο το απόγευμα. Αλλά σ' ένα σημείο, όταν φτάναμε σε μια συστάδα βράχων κάτω απ' αυτό που τα παιδιά τού Ρίσι Βάλει αποκαλούν βράχο Ουντάι (Uday), εκεί η μορφή του άλλαξε. Με πλημύρισε ξαφνικά μια απροσδόκητη ηρεμία και γύρισα να δω την ένταση και την προσπάθεια ν' απομακρύνονται απ' τον Κρίσνατζι – ήταν ξανά ο ήρεμος και στοχαστικός εαυτός του. Μια στιγμή αργότερα στράφηκε κι αγκάλιασε τον Φρίντριχ, αποκαλώντας τον, «Φίλε μου». Αργότερα εκείνο το βράδυ στο υπνοδωμάτιό του, λέγοντάς του καληνύχτα, του είπα: «Κάτι σου συνέβη απόψε, έτσι δεν είναι;». Μισοκλείνοντας τα μάτια του*, πράγμα που συνήθιζε όταν πλησίαζε το μυστήριο, είπε: «Καλά έκανες και το πρόσεξες».

Η χρήση του όρου “κουκουλωμένο βλέμμα” από τη Ράντικα μου θυμίζει μια περίπτωση στην κατάμεστη τραπεζαρία τού Βασάντα Βιχάρ, όταν καθόμουν απέναντι από τον Κ και ξαφνικά έπιασε το βλέμμα μου. Πώς να περιγράψω τη φλόγα που έβγαινε από μέσα του; Ήταν σαν ηφαίστειο που εκρήγνυται. Είχε πάρει ολόκληρος φωτιά. Μου θύμισε το ηλιοβασίλεμα στο Ρίσι Βάλει που είχε περιγράψει ο Κ: «Ήσουν από αυτό το φως, φλεγόμενος, άγριος, εκρηκτικός, χωρίς σκιά, χωρίς ρίζα και λέξη»⁴⁹. Δεν άντεξα αυτή τη

---

* Σημ. Μετ. Η Ράντικα χρησιμοποιεί την έκφραση «Wearing the hooded look» – κυριολεκτικά μεταφράζεται “πήρε το κουκουλωμένο βλέμμα” που θέλει να πει, μισοκλείνει τα μάτια.

49 Για περισσότερα πάνω σ' αυτό το απόσπασμα βλέπε σελ. 40 στο «Krishnamurti's Notebook» (Σημειωματάριο του Κρισναμούρτι)

Βράχια σκαμμένα απ' τον άνεμο στο Ρίσι Βάλεί. Σ' έναν περίπατο ο Κ μου είπε: «Ποιος έβαλε εκεί αυτές τις πέτρες»;

δύναμη, οπότε τελικά κοιτάξα κάτω. Κανείς από τους άλλους επισκέπτες δεν φάνηκε να το έχει προσέξει.

Κάτι παρόμοιο συνέβη στο τραπέζι της κουζίνας τής δυτικής πτέρυγας του Μπρόκγουντ παρουσία και δύο άλλων. Ήταν απεριόριστη ενέργεια, μια τεράστια δύναμη που εξέπεμπε. Μήπως ήθελε να μας δείξει κάτι; Φαινόταν να εκφράζει, Ξυπνήστε ή Ελάτε. Είχε επείγοντα χαρακτήρα. Συνήθιζε να μας λέει, Κουνθηθείτε! Κουνθηθείτε! Περιστασιακά στις βόλτες μας μ' έσπρωχνε στον ώμο, κάτι που φαινόταν να υποδηλώνει το ίδιο πράγμα. Αυτό μου θυμίζει μια βόλτα στο Μπρόκγουντ τη στιγμή που μια φορά ο Κ σηκωνόταν αφού είχε σφίξει τα παπούτσια του και του είπα πως η γιαγιά μου συνήθιζε να λέει στο τέλος ενός διαλείμματος: «*Debout les Morts!*». (Σηκωθείτε, νεκροί!) Του άρεσε πολύ αυτό.

Μερικές φορές προσπαθούσα να παρατηρώ τον Κ για να μαντέψω τι σκεφτόταν. Αλλά δεν μπορούσα να δω τίποτα – ήταν αδιαπέραστος. Ίσως επειδή δεν σκεφτόταν. Ο Ντέιβιντ Μούντι (David Moody) γράφει στο βιβλίο του «Ο Αδιαμόρφωτος Νους» (*The Unconditioned Mind*):

«Η συζήτηση πλησίαζε στο τέλος της και κοιτάξα μάλλον βαθιά στα μάτια του Κρισναμούρτι. Ανταποκρίθηκε στο βλέμμα μου πλήρως, χωρίς καμία αδικαιολόγητη αίσθηση σεμνότητας ή αντιπαράθεσης. Καθώς κοιτούσα τα μάτια του, είχα την αλλόκοτη αίσθηση ότι δεν υπήρχε κανείς παρών, καμία δομή ταυτότητας στην άλλη πλευρά. Αν αυτό ήταν προβολή ή έγκυρη διαίσθηση, δεν μπορώ να πω. Ένωθα ότι με παρατηρούσε εξίσου ολοκληρωτικά όσο κι εγώ τον παρατηρούσα κι όμως ταυτόχρονα ήταν σαν να κοιτούσα μέσα από ένα καθαρό παράθυρο, με ανοιχτό χώρο μόνο από την άλλη πλευρά.»⁵⁰

Συχνά αναρωτιόμουν αν θα έπρεπε να συμπεριλάβω εδώ αυτά που μου είπε ο Κ για το “πρόσωπο”. Μου φαινόταν πάντα ότι ήταν πολύ μυστικιστικό. Ωστόσο, μετά τη δημοσίευση των απομνημονευμάτων της Μαίρης Ζίμπαλιστ

---

50 David Edmund Moody, «*The Unconditioned Mind – J. Krishnamurti and the Oak Grove School*», σελ. 55 © 2011 (Ο Αδιαμόρφωτος Νους – Τζ. Κρισναμούρτι και το Σχολείο του Όουκ Γκρόουβ). Το υλικό αυτό αναπαράχθηκε με την άδεια της Quest Books, το έντυπο του The Theosophical Publishing House (www.questbooks.net).

και του βιβλίου του Σκοτ Φορμπερς⁵¹, που και οι δυο αναφέρουν “το πρόσωπο”, αποφάσισα να το κάνω. Ο όρος αναφέρεται στις λίγες περιπτώσεις όπου το πρόσωπο του Κ έδειχνε ασυνήθιστα υπερβατικό. Το παρατήρησα στην αρχή μιας δημόσιας ομιλίας, όταν ανέβηκε στην εξέδρα δείχνοντας πολύ κουρασμένος και σιγά σιγά δημιουργήθηκε μια σχεδόν απόκοσμη μεταμόρφωση. Ο Κ μου είπε κάποτε: «*Τους πήρε πολύ χρόνο για να δημιουργήσουν το πρόσωπο*». Σε ποιον αναφερόταν με τη λέξη “αυτούς”;

Αφού οι δάσκαλοι απ’ το Μπρόκγουντ, τ’Οχάι και τ’ άλλα ινδικά σχολεία έφτασαν στο Ρίσι Βάλεϊ για ένα Διεθνές Συνέδριο Δασκάλων, αποδείχθηκε ότι ο Κ μπορούσε να παρακολουθήσει κάποιες από τις συναντήσεις. Λόγω της κακής του υγείας η ενεργός συμμετοχή του δεν είχε προγραμματιστεί, αλλά ανέβασε τις συζητήσεις σε υψηλότερο επίπεδο. Αυτές οι συζητήσεις περιλαμβάνονται στο βιβλίο «*The Future Is Now – The Last Talks*» (Το μέλλον είναι τώρα – Οι τελευταίες συζητήσεις).

Στη διάρκεια των δύο τελευταίων χρόνων τής επίσκεψής του στο Ρίσι Βάλεϊ, ο Κ μίλησε με τους υπέροχους νεότερους μαθητές εκεί. Αυτές οι ηχογραφήσεις είναι διαθέσιμες στο διαδίκτυο. Ύστερα από μια απ’ τις τελευταίες συζητήσεις ο Κ με ρώτησε: «*Είδες αυτά τα αγόρια και τα κορίτσια; Θα τα πετάξουν στους λύκους*». Η σχέση του με τους μαθητές κι οι απόψεις του για την εκπαίδευση πάντα με γοήτευαν. Τα παρακάτω δίνουν μια ένδειξη για το πώς έβλεπε την εκπαίδευση για τα μικρά παιδιά.

Εκπαίδευση για τα πολύ μικρά παιδιά

Με τα πολύ μικρά παιδιά το πιο σημαντικό είναι να τα βοηθήσουμε να απαλλαγούν από ψυχολογικές πιέσεις και προβλήματα. Στην εποχή μας τα μικρά παιδιά διδάσκονται περίπλοκα διανοητικά προβλήματα, οι σπουδές τους

---

51 «In the Presence of Krishnamurti: Mary’s Unfinished Book» (Ζώντας με τον Κρισνουμούρτι: Το ανολοκλήρωτο βιβλίο τής Μαίρης) και «*Krishnamurti: Preparing to Leave*» (Κρισναμούρτι: Προετοιμασία για αποχώρηση), αντίστοιχα.

γίνονται όλο και πιο τεχνικές. Τους δίνουν όλο και πιο πολλές αφηρημένες πληροφορίες. Επιβάλλουν στον εγκέφαλό τους διάφορες μορφές γνώσης και κατ' αυτόν τον τρόπο τα διαμορφώνουν απ' την παιδική ακόμα ηλικία. Ενώ αυτό που μας απασχολεί είναι να βοηθήσουμε τα πολύ μικρά παιδιά να μην έχουν ψυχολογικά προβλήματα, να είναι απαλλαγμένα από φόβο, άγχος, σκληρότητα, να δείχνουν φροντίδα, γενναιοδωρία και στοργή. Αυτό είναι πολύ πιο σημαντικό από την επιβολή τής γνώσης στο νεαρό μυαλό τους. Αυτό δεν σημαίνει ότι το παιδί δεν πρέπει να μάθει να διαβάζει, να γράφει και ούτω καθεξής, αλλά η έμφαση δίνεται στην ψυχολογική ελευθερία αντί για την απόκτηση γνώσεων, αν κι είναι απαραίτητη κι αυτή.

«*Letters to the Schools*» (Γράμματα στα σχολεία)
τώρα με τον τίτλο «*The Whole Movement of Life Is Learning*»
(Όλη η κίνηση της ζωής είναι μάθηση)
Επιστολή τής 1ης Οκτωβρίου 1979

Μια φορά στο Ρίσι Βάλεϊ συζητούσαμε με τον Κ για τη δημιουργία ενός κέντρου μελέτης ενηλίκων. Ξαφνικά ένας τσαλαπετεινός ήρθε στο παράθυρο κι άρχισε να χτυπάει δυνατά το τζάμι, προφανώς θέλοντας να μπει μέσα. Ο Κ το ηρέμησε: «*Εντάξει, εντάξει, εδώ είμαι, εδώ είμαι*». Αργότερα η Ράντικα μου είπε ότι ο Κ μιλούσε συχνά με το πουλί. Μια φορά μπήκε στο δωμάτιό του και σκέφτηκε ότι μάλλον θα 'χε κάποιον επισκέπτη, γιατί τον άκουσε να λέει: «*Είσαι ευπρόσδεκτος να φέρεις και τα παιδιά σου, αλλά μάλλον δεν θα τους αρέσει εδώ, γιατί όταν φύγω θα κλείσουν τα παράθυρα και δεν θα μπορείτε να βρείτε διέξοδο*». Επίσης, όσον αφορά τα πουλιά, μου φαίνεται ότι ήταν η Μαίρη Καντόγκαν που μου είπε κάποτε ότι, όταν ο Κ άκουσε μια απ' τις πρώτες ηχογραφήσεις του ίδιου να μιλάει σε ακροατήριο στο ύπαιθρο στην Ινδία, η αντίδρασή του ήταν η εξής: «*Παίξ' το πάλι, παίξ' το πάλι! Ήταν ακριβώς έτσι!*» Όταν τον ρώτησαν τι ήταν αυτό που ήταν "έτσι", εκείνος απάντησε: «*Τα πουλιά! Τα πουλιά!*»!

Μια άλλη ανάμνηση εκείνης της επίσκεψης στο Ρίσι Βάλεϊ είναι η στιγμή που ένας αγρότης, που οδηγούσε ένα κάρο με βόδια, με κάλεσε να πηδήξω

Οριζώνες στο Εκπαιδευτικό Κέντρο του Ρίσι Βάλει

στο πίσω μέρος του κάρου. Η διαδρομή ήταν δύσκολη και κρατιόμουν απ' το πλάι πολύ δύσκολα. Φοβόμουνα πως αν το βόδι επιτάχυνε, εγώ θα πετούσα. Περάσαμε απ' το δωμάτιο του Κ στον παλιό ξενώνα και τον έψαξα στο παράθυρό του. Δεν φαινόταν να είναι εκεί, αλλά αργότερα μου είπε: «Κρατιόσουν πραγματικά πολύ σφιχτά απ' το κάρο του βοδιού». Φαντάστηκα πως με έβλεπε με μια έκρηξη αίσθησης. Κι άλλοι από τότε μου έχουν διηγηθεί παρόμοιες ιστορίες.

Σε μια βόλτα στο Ρίσι Βάλει στην άκρη του δρόμου στεκόταν ένας ζητιάνος. Ο Κ τον αναγνώρισε και του έσφιξε το χέρι. Μερικές φορές, όταν οι χωρικοί περπατούσαν προς το μέρος μας, έβγαιναν απ' το δρόμο. Ο Κ προσπαθούσε να τους επαναφέρει. Πάντα ενδιαφερόταν για τους φτωχούς και σε μια συζήτηση με μαθητές στο Ρίσι Βάλει περιέγραψε τις μεγάλες αποστάσεις που έπρεπε να διανύσουν τα παιδιά του χωριού για να πάνε στο σχολείο τους. Προέτρεψε τους μαθητές του Ρίσι Βάλει να ασκήσουν πίεση στους δασκά-

λους τους, να βάλουν λεωφορεία γι' αυτά τα παιδιά. Ένας μαθητής, για να το αποφύγει αυτό, είπε κάτι σαν: «Μα εσείς είστε ο πρόεδρος, εσείς θα μπορούσατε να κάνετε κάτι!», γεγονός που προκάλεσε μερικά γέλια. Το 1984, σε μια διεθνή συνάντηση των διαχειριστών στο Brockwood, ο Κ πήρε το χέρι της Ράντικα και την έβαλε να υποσχεθεί ότι θα ιδρύσει τα λεγόμενα δορυφορικά σχολεία στα χωριά. Η Ράντικα το έκανε και τώρα υπάρχουν δεκαεννέα σχολεία στα χωριά.

Η κατάσταση της υγείας του Κ με δυσκόλευε να καταλάβω πώς θα μπορούσε να δώσει την προγραμματισμένη σειρά ομιλιών σε χιλιάδες ανθρώπους στη Βομβάη. Ένωσα μεγάλη ανακούφιση όταν τις ακύρωσε. Αφού επέστρεψε στο Μαντράς, ταξίδεψα με μερικούς δασκάλους απ' το Μπρόκγουντ και το Όχαϊ για να επισκεφθούμε το Σχολείο της Κοιλιάδας στην Μπανγκαλόρ. Στη συνέχεια επέστρεψα κι εγώ ο ίδιος στο Μαντράς για άλλη μια εβδομάδα και συνόδευσα τον Κ σε μερικούς απ' τους περιπάτους του στην παραλία του Άντιαρ.

Σ' έναν απ' τους τελευταίους μου περιπάτους με τον Κ στην παραλία, είχαμε μόλις φτάσει στο σπίτι της Ράντα Μπουρνιέ, όταν ξαφνικά πήρε το χέρι μου σταθερά κάτω από το δικό του και περπατήσαμε με μεγάλη ταχύτητα γύρω από το σπίτι. Αναρωτήθηκα αν το ξόρκιζε.

Σύντομα ο Κ αποφάσισε να φύγει για το Όχαϊ. Θα ήταν ευκολότερο να λάβει ιατρική περίθαλψη μένοντας στο Πάιν Κότατζ και θα 'χε και περισσότερη ηρεμία εκεί. Ο Σκοτ Φορμπος, που 'χε ταξιδέψει μαζί του απ' το Ρίσι Βάλει στο Μαντράς, ήταν το τέλειο άτομο για να τον συνοδέψει σ' αυτό το ταξίδι στον Ειρηνικό.

Αφού επέστρεψα στην Ευρώπη, πέρασα τρεις εβδομάδες στα Ελβετικά βουνά και στη συνέχεια πέταξα κατευθείαν στην Καλιφόρνια για το Οζαϊ.

Επιστροφή στο Όχαϊ

... Έρχεται κάποιος και είναι εξαιρετικά περιέργος να μάθει πώς ζει ένα άτομο σαν τον Κ.

Αν και ο Κ δεν απηύθυνε αυτά τα λόγια σε μένα, ένιωσα ότι θα μπορούσαν κάλλιστα να ισχύουν και για μένα. Δεν ήταν τόσο πολύ η ιστορία της ζωής του που μ' ενδιέφερε (πώς οι Θεοσοφιστές ανακάλυψαν ένα παραμελημένο αγόρι που στη συνέχεια εξελίχθηκε στον Παγκόσμιο Δάσκαλο), αλλά μάλλον το πώς αυτό το εξαιρετικό πρόσωπο, που ενέπνεε τόσο σεβασμό, ζούσε πραγματικά την καθημερινή του ζωή. Όπως αποδείχθηκε η περιέργειά μου ικανοποιήθηκε με το παραπάνω.

Τον Φεβρουάριο του 1986, σε ηλικία 90 ετών, ο Κρισμαμούρτι, στο τέλος μιας εξαιρετικής ζωής, επέστρεψε στο Όχαϊ για να πεθάνει.

Ενώ βρισκόταν στο κρεβάτι του θανάτου, ερχόταν αλληλογραφία απ' όλο τον κόσμο και έβαζε να του τη διαβάσουν. Έμεινα έκπληκτος με τα κοινότυπα και τετριμμένα πράγματα που έφταναν στον ετοιμοθάνατο.

Μερικούς μήνες νωρίτερα ο Κ μου είχε πει ότι σύντομα θα πέθαινε και το ίδιο είχε πει και στην Έρνα Λίλιφελτ. Όλοι ήλπιζαν σε ανάρρωση. Πράγματι, σαράντα χρόνια νωρίτερα, στα χρόνια του Πολέμου που έμενε στο Όχαϊ, είχε κάποτε αρρωστήσει τόσο πολύ που οι γιατροί του είχαν σχεδόν εγκαταλείψει κάθε προσπάθεια. Ωστόσο ένας ομοιοπαθητικός γιατρός, ο Χιούμπερτ

Κέλερ (Hubert “Hugh” W. Keller), τον φρόντισε με αφοσίωση για έναν ολόκληρο χρόνο και φυσικά ανάρρωσε.⁵²

Μια πολύ συγκινητική περιγραφή του θανάτου του Κ δίνεται από τον Δρ Ντόιτς (Dr. Deutsch), τον τότε γιατρό του, στο βιβλίο της Έβελιν Μπλάου (Evelyne Blau)⁵³ «*Krishnamurti: 100 Years*» (Κρισναμούρτι: 100 χρόνια). Μέχρι το τέλος ανησυχούσε για την ανθρωπότητα και για όσους είχαν έρθει κοντά του – μ’ άλλα λόγια για τους άλλους πάνω απ’ όλα.

Στη διάρκεια αυτών των τελευταίων ημερών, η Ρουκμίνι, μια σπουδάστρια στο Όακ Γκρούουβ, τού έγραψε ένα γράμμα και τον ρώτησε, απ’ όσο θυμάμαι, «Τι θα συμβεί στον κόσμο όταν φύγεις;». Ο Κ το διάβασε και, παρά το γεγονός ότι πονούσε πολύ και αισθανόταν πολύ αδύναμος σωματικά, δεν ξέχασε το θέμα και ρωτούσε αργότερα τουλάχιστον δύο φορές αν της είχαν μεταφερθεί οι ευχαριστίες του. Άφησε στη Ρουκμίνι ένα βιβλίο (Les Fables de La Fontaine – Οι Μύθοι του Λαφοντέν), το οποίο μου είπε ότι της άρεσε πολύ και μια σειρά από ινδικές χάντρες προσευχής.

Και μπορούσε ακόμα να γελάει. Όταν ρώτησε για το σπίτι μου στο Όχαϊ και του είπα ότι η ανοικοδόμηση συνεχίζεται κι ότι είναι κόλαση, γέλασε τόσο δυνατά που φοβήθηκα ότι οι σωλήνες σίτισης, που περνούσαν απ’ τη μύτη του, κινδύνευαν να μετακινηθούν και να του προκαλέσουν πόνο.

---

52 Αυτές οι πληροφορίες μου δόθηκαν στο Όχαϊ από την Μάρτζορι Κέλερ (Marjorie Keller), τη χήρα του γιατρού. Το 2022 η κόρη τους Σάντγια (Sandhya) μου διαβίβασε ένα προσχέδιο χειρόγραφου με σημειώσεις που είχε συγκεντρώσει ο Δρ Κέλερ από συζητήσεις του με τον Κ στη διάρκεια της ανάρρωσής του. Μια άλλη κόρη τους ετοιμάζεται να εκδώσει το χειρόγραφο με τίτλο «*Transformation*» (Μεταμόρφωση).

53 Η Έβελιν Μπλάου ήταν για χρόνια Trustee τού ΚΦΑ. Εκτός από το βιβλίο «*Krishnamurti: 100 χρόνια*» (το οποίο περιλαμβάνει τη σημαντική ομιλία «Διάλυση του Τάγματος του Αστέρα», καθώς και τις αναμνήσεις πολλών ανθρώπων από τον Κ) επιμελήθηκε, μαζί με τον Μαρκ Έντουαρντς (Mark Edwards), το βιβλίο «*All the Marvelous Earth*» (Η Υπέροχη Γη). Έκανε την παραγωγή αρκετών θεματικών βίντεο καθώς και των ταινιών για τη ζωή και τις διδασκαλίες τού Κ: «*With a Silent Mind*» και «*The Challenge of Change*», (Με Ήσυχο Νου και Η Πρόκληση της Αλλαγής) που γυρίστηκαν μαζί με τον Μάικλ Μεντίτσα (Michael Mendizza). Είναι σήμερα 101 ετών.

Το Νάντι, ένα παραδοσιακό ινδικό γλυπτό μιας αγελάδας που γονατίζει, κοντά στην Πιπεριά στο Πάιν Κότατζ. Μια φορά, το είδα με λουλούδια στο κεφάλι του και ρώτησα τη Μαίρη Ζίμπαλιστ αν το είχαν επισκεφθεί Ινδιάνοι. Είπε ότι ο Κ τής είχε πει να βάζει λουλούδια πάνω του μερικές φορές, για να νιώθει σαν στο σπίτι του.

Αλλά πλέον ο Κ ήταν πολύ άρρωστος κι είχε ζητήσει να έρθουν κοντά του κάποιοι απ' τους Trustees για να συζητήσουν επείγοντα θέματα του Ιδρύματος. Παρά την τρομερή αδυναμία και τον πόνο, μίλησε με τον συνηθισμένο απλό και σαφή τρόπο του σ' αυτούς τους φίλους που είχαν συγκεντρωθεί απ' όλο τον κόσμο.⁵⁴ Τους επέρριψε την ευθύνη της συνεργασίας. Είπε ότι ο πρόεδρος κι ο γραμματέας των Ιδρυμάτων δεν έπρεπε να αναλάβουν καμία άλλη εργασία. Μίλησε για τη δυνατότητα να συγκεντρωθεί μια ομάδα ανθρώπων, που το κύριο έργο τους θα ήταν να ταξιδεύουν και «*Να κρατούν το όλο πράγμα ενωμένο*».

Μου το είχε πει κάποτε στο Μπρόκγουντ, ενώ επιστρέφαμε απ' τον περίπατο: «*Αυτό το μέρος πρέπει να παραμείνει για πάντα έτσι*». Κι όταν τον ρώτησαν τι έπρεπε να κάνουμε μετά το θάνατό του, απάντησε: «*Να φροντίζετε τη γη και να διατηρείτε τη διδασκαλία ανόθευτη*».

Όταν πήγα να δω τον Κ εκείνη την εποχή, προς το τέλος της ζωής του, μου είπε: «*Να έρχεσαι να μ' επισκέπτεσαι κάθε μέρα*». Αλλά δεν το έκανα, επειδή ήταν τόσο αδύναμος και δεν ήθελα να τον ενοχλήσω.

Μέχρι την τελευταία στιγμή, το μυαλό του ήταν καθαρό. Τον είδα για τελευταία φορά τρεις ημέρες πριν απ' τον θάνατό του. Μου είπε: «*Je suis en train de partir, vous comprenez?*» (Όπου να 'ναι φεύγω, καταλαβαίνετε;) Αυτά ήταν τα τελευταία του λόγια προς εμένα.

Τη νύχτα του θανάτου του Κ, ένωσα ένα περιρρέον κύμα ειρήνης να πλημμυρίζει απαλά αλλά δυναμικά την κοιλάδα με το λαμπερό φως του φεγγαριού.

---

54 Μια περιγραφή των τελευταίων ημερών του Κ υπάρχει στον τρίτο τόμο, «*The Open Door*» (Η Ανοιχτή Πόρτα), της βιογραφίας τού Κ από την Μαίρη Λάτιενς, καθώς και στο βιβλίο τής ίδιας συγγραφέως «*The Life and Death of Krishnamurti*» (Η ζωή και ο θάνατος του Κρισναμούρτι). Ο Σκοτ Φορμπερ δημοσίευσε την από πρώτο χέρι αφήγησή του στο βιβλίο «*Krishnamurti: Preparing to Leave*» (Κρισναμούρτι: Προετοιμασία για αναχώρηση).

Ένας εξαιρετικός χώρος στο νου

Βλέπετε, ο θάνατος είναι καταστροφή. Είναι οριστικός, δεν μπορείς να λογοφέρεις μαζί του. Δεν μπορείς να πεις: «Όχι, περίμενε λίγες μέρες ακόμα». Δεν μπορείς να συζητήσεις μαζί του, δεν μπορείς να τον ικετεύσεις. Είναι οριστικός, είναι απόλυτος. Ποτέ δεν αντιμετωπίζουμε κάτι οριστικό, απόλυτο. Πάντα το παρακάμπτουμε και γι' αυτό τον τρέμουμε τον θάνατο. Μπορούμε να εφεύρουμε ιδέες, ελπίδες, φόβους και να έχουμε πεποιθήσεις όπως «Θ' αναστηθούμε, θα ξαναγεννηθούμε». Όλα αυτά είναι οι πονηροί τρόποι τού νου, που ελπίζει σε μια συνέχεια. Κι αυτή η ελπίδα ανήκει στον χρόνο, δεν είναι γεγονός, είναι απλώς μέρος της σκέψης. Ξέρετε, όταν μιλάω για τον θάνατο, δεν μιλάω για το θάνατό σας ή το θάνατό μου. Μιλάω για τον θάνατο, αυτό το εξαιρετικό φαινόμενο.

... Όταν λοιπόν μιλάμε για θάνατο, δεν μιλάμε για τον θάνατό σας ή τον θάνατό μου. Δεν έχει πραγματικά μεγάλη σημασία αν πεθάνεις εσύ ή εγώ. Θα πεθάνουμε, ευτυχημένοι ή δυστυχημένοι. Θα πεθάνουμε ευτυχημένοι, έχοντας ζήσει πλήρως, ολοκληρωτικά, με όλες μας τις αισθήσεις, με όλο μας το είναι, απόλυτα ζωντανό, σε πλήρη υγεία. Ή θα πεθάνουμε σαν τους άθλιους ανθρώπους, ανάπηροι απ' τα γηρατιά, απογοητευμένοι, μέσα στη θλίψη, χωρίς να γνωρίσουμε ποτέ μια μέρα, ευτυχημένη, πλούσια, χωρίς να έχουμε ποτέ ζήσει μια στιγμή που να έχουμε δει το μεγαλειώδες. Μιλάω, λοιπόν, για Θάνατο, όχι για τον θάνατο ενός συγκεκριμένου προσώπου.

... Αν έχεις κόψει τα πάντα γύρω σου – κάθε ψυχολογική ρίζα, ελπίδα, απελπισία, ενοχή, άγχος, επιτυχία, προσκόλληση – τότε, απ' αυτή τη διεργασία, απ' αυτή την άρνηση ολόκληρης της δομής της κοινωνίας, χωρίς να ξέρεις τι θα σου συμβεί όταν λειτουργείς πλήρως, απ' αυτή την πλήρη άρνηση υπάρχει η ενέργεια ν' αντιμετωπίσεις αυτό που ονομάζεις θάνατο.

... Βλέπετε, δεν αγαπάμε. Η αγάπη έρχεται μόνο όταν δεν υπάρχει τίποτα, όταν έχετε αρνηθεί ολόκληρο τον κόσμο. Όχι ένα τεράστιο πράγμα που λέγεται «κόσμος», αλλά μόνο τον κόσμο τον δικό σας, τον μικρό κόσμο στον οποίο ζείτε – την οικογένεια, την προσκόλληση, τις διαμάχες, την κυριαρχία, την επιτυχία σας, τις ελπίδες σας, τις ενοχές σας, την υπακοή σας, τους θεούς και τους μύθους σας. Όταν αρνείστε όλον αυτόν τον κόσμο,

όταν δεν έχει μείνει απολύτως τίποτα, ούτε θεοί, ούτε ελπίδες, ούτε απελπισίες, όταν δεν υπάρχει αναζήτηση, τότε απ' αυτό το μεγάλο κενό βγαίνει η αγάπη, που είναι μια εξαιρετική πραγματικότητα, που είναι ένα εξαιρετικό γεγονός που δεν επινοήθηκε από το μυαλό, το μυαλό που έχει μια συνέχεια με την οικογένεια μέσω του σεξ, μέσω της επιθυμίας.

Και αν δεν έχετε αγάπη – που είναι πραγματικά το άγνωστο – κάντε ό,τι θέλετε, ο κόσμος θα βρεθεί στο χάος. Μόνο όταν αρνηθείς εντελώς το γνωστό – αυτό που γνωρίζεις, τις εμπειρίες σου, τη γνώση σου, όχι την τεχνολογική γνώση αλλά τη γνώση των φιλοδοξιών σου, των εμπειριών σου, της οικογένειάς σου – όταν αρνηθείς εντελώς το γνωστό, όταν το σβήσεις, όταν πεθάνεις για όλα αυτά, θα δεις ότι υπάρχει μια εξαιρετική κενότητα, ένας εξαιρετικός χώρος στο μυαλό. Κι είναι μόνο αυτός ο χώρος που ξέρει τι σημαίνει να αγαπάς. Και μόνο σ' αυτόν τον χώρο υπάρχει δημιουργία. Όχι η δημιουργία των παιδιών ή το να βάλεις έναν πίνακα στον καμβά, αλλά αυτή η δημιουργία που είναι η συνολική ενέργεια, το άγνωστο. Αλλά για να φτάσετε σ' αυτό, πρέπει να πεθάνετε ως προς όλα όσα γνωρίζετε. Και σ' αυτόν τον θάνατο, υπάρχει μεγάλη ομορφιά, υπάρχει ανεξάντλητη ενέργεια ζωής.

On Living and Dying (Για τη Ζωή και τον Θάνατο) σελ. 100–102

6η ομιλία, Βομβάη, 7 Μαρτίου 1962

© 1992 Krishnamurti Foundation Trust Ltd

και Krishnamurti Foundation of America

Ένα πλήρως ανεπτυγμένο αιωνόβιο φυτό (*Agave americana*) στο Όχαϊ

Εχουν περάσει τριάντα έξι χρόνια από το θάνατο του Κρισναμούρτι. Η 100ή επέτειος της γέννησής του γιορτάστηκε το 1995 από τα Ιδρύματα, μια ευκαιρία να δοθεί μεγαλύτερη προβολή στο έργο του.

Ο Δαλάι Λάμα εγκαινίασε μια συγκέντρωση στο Βασάντα Βιχάρ, την οποία παρακολούθησαν αρκετές χιλιάδες άνθρωποι – μεταξύ των ομιλητών ήταν η Πούπουλ Τζάγιακαρ κι ο πρώην πρόεδρος της Ινδίας, Ρ. Βενκαταραμάν (R. Venkataraman). Μια μεγάλη συγκέντρωση πραγματοποιήθηκε επίσης στο Όχαιϊ. Πανεπιστήμια στο Μεξικό, στις ΗΠΑ και στη Γαλλία διοργάνωσαν συνέδρια για τον Κρισναμούρτι. Εκδόθηκαν νέα βιβλία, ανάμεσά τους το περιεκτικό έργο τής Έβελιν Μπλάου με τίτλο «Krishnamurti: 100 χρόνια».

Κατά τη διάρκεια της ζωής του, ο Κ ρωτούσε συχνά τους γύρω του: «Τι θα κάνετε όταν ο Κ φύγει»; Κατά καιρούς επεσήμαινε ότι οι ομάδες που είχαν σχηματιστεί γύρω από έναν ηγέτη είχαν την τάση να διαλύονται μέσα σε σαράντα χρόνια απ' το θάνατο του ηγέτη. Επίσης, συχνά τόνιζε τις αδυναμίες ή και τους κινδύνους των οργανώσεων που ακολουθούν έναν συγκεκριμένο ηγέτη και διατηρούν μια ιεραρχική δομή.

Όταν οι Trustees απαντούσαν στην ερώτηση του Κ με το: «Θα προστατεύσουμε και θα διαδώσουμε τη διδασκαλία», ο Κ έλεγε: «Αν ζείτε τη διδασκαλία, τότε αυτή θα διαδοθεί». Και: «η διδασκαλία έχει τη δική της προστασία». Τους καλούσε επίσης να ακούσουν τη διδασκαλία κι επομένως να εμβαθύνουν στα ερωτήματα που διερευνώνται, με τον τρόπο που θα έβγαζαν νερό απ' το πηγάδι: «Μ' έναν μεγάλο κουβά αντί για ένα μικρό φλιτζάνι».

Υπάρχουν τέσσερα Ιδρύματα Κρισναμούρτι και πάνω από σαράντα Επιτροπές σε διάφορες χώρες σ' όλο τον κόσμο που ασχολούνται με τη διατήρηση και τη γνωστοποίηση της ομορφιάς και του επείγοντος χαρακτήρα της διδασκαλίας του Κρισναμούρτι. Για πολλά χρόνια συνήθιζα να συνεργάζομαι ως όσο πιο στενά μπορούσα με τους ανθρώπους που συμμετείχαν σ'

αυτές τις ομάδες κι επισκέφθηκα πολλές απ' αυτές, κάποιες αρκετά συχνά. Το 1992 άρχισα να συνεργάζομαι με πρώην μέλη του προσωπικού του Μπρόκγουντ, αρχικά για να είναι πιο αποτελεσματικές οι αλληλεπιδράσεις μου με το Σχολείο και το Ίδρυμα εκεί και στη συνέχεια όλο και περισσότερο για να ισχύει το ίδιο και για τις αλληλεπιδράσεις μου με τα Σχολεία και τα Ιδρύματα αλλού. Σήμερα είμαστε επτά άτομα που εργάζονται με αυτόν τον τρόπο. Ονομάζουμε τους εαυτούς μας Krishnamurti Link International (KLI), από το όνομα του The Link (σ.τ.μ. ο σύνδεσμος, ο κρίκος), μιας έκδοσης που τυπώναμε για πολλά χρόνια. Τέσσερις από εμάς είναι ή ήταν Trustees του ενός ή του άλλου Ιδρύματος Κρισμαμούρτι⁵⁵ κι ένας από εμάς βοήθησε να ξεκινήσει το kinfonet.org.

Τα Ιδρύματα συνεχίζουν να συντηρούν τα Σχολεία, τα Κέντρα Μελέτης και τα Αρχεία. Εκδίδουν βιβλία και περιοδικά, παράγουν ηχογραφήσεις mp3 και DVD – που τώρα διατίθενται ελεύθερα στο YouTube – έχουν ιστοσελίδες, προσφέρουν διάφορες πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης για να προσελκύσουν νεότερα ακροατήρια, φροντίζουν για τη μετάφραση όλου αυτού του υλικού σε πολλές γλώσσες και οργανώνουν διάφορες παρουσιάσεις και συγκεντρώσεις. Οι επιτροπές βοηθούν τα Ιδρύματα στο έργο τους, συνδράμοντας στις μεταφράσεις και στη διανομή των πολλών δημοσιεύσεων σε διάφορα μέσα.

Μια νεότερη προσπάθεια των Ιδρυμάτων είναι το jkrishnamurti.org, το επίσημο διαδικτυακό αρχείο της διδασκαλίας. Στο τέλος του 2013, ο ιστότοπος αυτός διέθετε ελεύθερα, στα αγγλικά, 1.800 έγγραφα κειμένου, 158 αρχεία βίντεο, 96 αρχεία ήχου και 18 πλήρη βιβλία. Επιπλέον και πολλά περισσότερα στα ισπανικά, πορτογαλικά, ιταλικά, κινέζικα, γαλλικά, ελληνικά, ολλανδικά και γερμανικά – θα προστεθούν τα ρωσικά και τα αραβικά. Πρόκειται για μια μοναδική πρωτοβουλία των τεσσάρων Ιδρυμάτων να καταστήσουν τη διδασκαλία ελεύθερα διαθέσιμη, με δυνατότητα λήψης και να εγγραφθούν την αυθεντικότητα.

---

55 Είμαι επίτιμος Trustee του KFT, επίτιμος Trustee του KFA και πρώην Trustee του KFI.

Το έργο είχε μεγάλη βοήθεια από τον Βισαβανάθ Αλούρι (Vishwanath Alluri)⁵⁶ και άλλους φίλους.

Υπάρχει επίσης το έργο Complete Teachings Project (Σχέδιο με την Πλήρη Διδασκαλία), μια μακροπρόθεσμη προσπάθεια να συγκεντρωθεί όλο το έργο του Κ σε μια συνεκτική έκδοση κύριας αναφοράς.

Τα Σχολεία επίσης αναπτύσσονται δυναμικά με δύο νέα Εκπαιδευτικά Κέντρα που ιδρύθηκαν στην Ινδία μετά το θάνατο του Κ: το Σχολείο Σαχιαντρί (Sahyadri School) κοντά στο Πουν (Pune), και το Πατασάαλα (Pathashaala) νότια του Τσενάι. Και Το Σχολείο – του ΚFI στο Τσενάι έχει νέες εγκαταστάσεις, μια ώρα με τ' αυτοκίνητο απ' το Τσενάι. Η εκπαίδευση των δασκάλων προχωρά επίσης, ειδικά στην Ινδία. Ένα από τα πρώτα βήματα έγινε από την Αχάλγια Τσάρι (Ahalya Chari)⁵⁷ με το «Journal of the Krishnamurti Schools» (Ημερολόγιο των Σχολείων Κρισναμούρτι). Στη συνέχεια ο Αλόκ Ματούρ (Alok Mathur),⁵⁸ ο Γκοπάλ Κρισναμούρτι (Gopal Krishnamurthy)⁵⁹ κι άλλοι εργάστηκαν σ' αυτόν τον τομέα.

Ο Κ ανησυχούσε για το τι θα συνέβαινε με τα Ιδρύματα όταν θα έφευγε. Ήταν μια από τις βαθείς προθέσεις του να αισθάνονται όλα τα Ιδρύματα και τα Σχολεία ως ένα και να εργάζονται μαζί σ' αυτό το πνεύμα. Αυτό το μετέφερε

---

56 Ο Βισαβανάθ Αλούρι είναι βραβευμένος από τη βιομηχανία ιδρυτής της IMImobile και γραμματέας του ΚFI.

57 Η Αχάλγια Τσάρι συνέβαλε στο εκπαιδευτικό σύστημα της νεοσύστατης Ινδίας και στη συνέχεια εντάχθηκε στο Σχολείο Μπέζαντ στο Ρατζχάτ το 1976. Το 1982 έγινε επικεφαλής του Σχολείου στο Τσενάι. Ξεκίνησε το περιοδικό των Σχολείων Κρισναμούρτι και επιμελήθηκε κάθε τεύχος μέχρι το θάνατό της το 2013, σε ηλικία 92 ετών.

58 Ο Αλόκ Ματούρ δίδαξε για πολλά χρόνια στο Σχολείο του Ρίσι Βάλει κι ήταν επικεφαλής τού Ινστιτούτου Εκπαίδευσης Δασκάλων του Ρίσι Βάλει. Είναι Trustee του ΚFI.

59 Ο Γκοπάλ Κρισναμούρτι ήταν μαθητής στο Ρίσι Βάλει, στο The Valley School (Το Σχολείο τής Κοιλιάδας) και στο Μπρόκγουντ και δίδαξε στο CFL, στο Μπρόκγουντ και στο Όακ Γκρούουβ. Ήταν διευθυντής σπουδών και συνδιευθυντής στο Μπρόκγουντ. Είναι μέλος του διδακτικού προσωπικού του στην Νέας Αγγλίας (Antioch University New England), έκτακτος καθηγητής του Πανεπιστημίου Αντιόχεια στη Σάντα Μπάρμπαρα (Antioch University Santa Barbara) και καθηγητής τού Πανεπιστημίου της Καλιφόρνιας στη Σάντα Μπάρμπαρα (University of California Santa Barbara Ext.)

επανελημμένα σε όσους συνεργάστηκαν μαζί του στη διάρκεια της μακράς ζωής του.

Τα Ιδρύματα συναντώνται πλέον κάθε ενάμισι χρόνο για τις Διεθνείς Συναντήσεις Επιτρόπων και συνεργάζονται εκτενώς. Στην πραγματικότητα, μου φαίνεται ότι, μαζί με πολλά άλλα, συνεργάζονται τώρα περισσότερο από ποτέ.

Είναι η γη μας, όχι η δική σας ή η δική μου

Γιατί υπάρχει, θα πρέπει να αναρωτηθεί κανείς, αυτή η διαίρεση – οι Ρώσοι, οι Αμερικανοί, οι Βρετανοί, οι Γάλλοι και ούτω καθεξής – γιατί υπάρχει αυτή η διαίρεση ανάμεσα σε άνθρωπο και άνθρωπο, ανάμεσα σε φυλή και φυλή, μεταξύ ενός πολιτισμού εναντίον άλλου πολιτισμού, ανάμεσα σε μια σειρά ιδεολογιών εναντίον μιας άλλης; Γιατί; Γιατί υπάρχει αυτός ο διαχωρισμός; Ο άνθρωπος έχει χωρίσει τη γη ως δική σου και δική μου. Γιατί; Είναι ότι προσπαθούμε να βρούμε ασφάλεια, αυτοπροστασία, σε μια συγκεκριμένη ομάδα ή σε μια συγκεκριμένη πεποίθηση, πίστη; Επειδή και οι θρησκείες έχουν διαιρέσει τον άνθρωπο, έχουν βάλει τον άνθρωπο εναντίον του ανθρώπου – οι Ινδουιστές, οι Μουσουλμάνοι, οι Χριστιανοί, οι Εβραίοι και ούτω καθεξής. Ο εθνικισμός, με τον ατυχή πατριωτισμό του, είναι στην πραγματικότητα μια ένδοξη μορφή, μια εξευγενισμένη μορφή της πίστης στη φυλή. Σε μια μικρή φυλή ή σε μια πολύ μεγάλη φυλή υπάρχει η αίσθηση ότι είμαστε μαζί, ότι έχουμε την ίδια γλώσσα, τις ίδιες δεισιδαιμονίες, το ίδιο είδος πολιτικού και θρησκευτικού συστήματος. Κι αισθάνεται κανείς ασφαλής, προστατευμένος, ευτυχισμένος, άνετος. Και γι' αυτή την ασφάλεια, την άνεση, είμαστε πρόθυμοι να σκοτώσουμε άλλους που έχουν το ίδιο είδος επιθυμίας να είναι ασφαλείς, να αισθάνονται προστατευμένοι, να ανήκουν σε κάτι. Αυτή η τρομερή επιθυμία να ταυτιστούμε με μια ομάδα, με μια σημαία, με μια θρησκευτική τελετουργία και ούτω καθεξής, μας δίνει την αίσθηση ότι έχουμε ρίζες, ότι δεν είμαστε άστεγοι περιπλανώμενοι. Υπάρχει η επιθυμία, η παρόρμηση, να βρει κανείς τις ρίζες του.

Κι επίσης έχουμε χωρίσει τον κόσμο σε οικονομικές σφαίρες, με όλα τα προβλήματά τους. Ίσως μια από τις σημαντικότερες αιτίες πολέμου είναι η βαριά βιομηχανία. Όταν η βιομηχανία κι η οικονομία πάνε χέρι-χέρι με την πολιτική πρέπει αναπόφευκτα να διατηρήσουν μια διαχωριστική δραστηριότητα για να διατηρήσουν την οικονομική τους υπόσταση. Όλες οι χώρες το κάνουν αυτό, κι οι μεγάλες κι οι μικρές. Οι μικρές εξοπλίζονται από τα μεγάλα έθνη – άλλες αθόρυβα, κρυφά, άλλες ανοιχτά. Μήπως η αιτία όλης αυτής της δυστυχίας, της δυστυχίας και της τεράστιας σπατάλης χρημάτων για εξοπλισμούς, είναι αυτή ακριβώς, μήπως είναι η ορατή συντήρηση της υπερηφάνειας, της επιθυμίας να είναι κανείς ανώτερος από τους άλλους;

Είναι η δική μας γη, όχι η δική σου ή η δική μου ή η δική του. Είναι γραφτό να ζούμε πάνω της, βοηθώντας ο ένας τον άλλον, όχι καταστρέφοντας ο ένας τον άλλον. Αυτό δεν είναι κάποια ρομαντική ανοησία, αλλά το πραγματικό γεγονός. Όμως ο άνθρωπος έχει διαιρέσει τη γη, ελπίζοντας έτσι, ότι μ' αυτόν τον συγκεκριμένο τρόπο θα βρει την ευτυχία, την ασφάλεια, μια αίσθηση μόνιμης άνεσης. Μέχρι να γίνει μια ριζική αλλαγή και να εξαλείψουμε όλους τους εθνικούς δεσμούς, όλες τις ιδεολογίες, όλες τις θρησκευτικές διαιρέσεις και να εγκαθιδρύσουμε μια παγκόσμια σχέση – πρώτα ψυχολογικά, εσωτερικά, πριν οργανώσουμε το εξωτερικό – θα συνεχίσουμε τους πολέμους. Αν κάνετε κακό στους άλλους, αν σκοτώνετε τους άλλους, είτε από θυμό είτε με οργανωμένο φόνο που ονομάζεται πόλεμος, εσείς, που είστε η υπόλοιπη ανθρωπότητα κι όχι ένας ξεχωριστός άνθρωπος που πολεμάει την υπόλοιπη ανθρωπότητα, καταστρέφετε τον εαυτό σας.

Krishnamurti to himself (Ο Κρισναμούρτι προς τον εαυτό του)

καταχώρηση της 31ης Μαρτίου 1983

© 1987 Krishnamurti Foundation Trust Ltd

Η παραλία του Αντγιάρ, όπου «ανακάλυψαν» τον Κρισναμούρτι, στο Μαντράς (Τσενάι)

Ο πυρήνας της διδασκαλίας του Κρισναμούρτι

Γράφτηκε από τον Κρισναμούρτι το 1980 κατόπιν αιτήματος της βιογράφου του Mary Lutyens

Ο πυρήνας της διδασκαλίας του Κρισναμούρτι περιέχεται στη δήλωση που έκανε το 1929, όταν είπε: «Η αλήθεια είναι μια χώρα χωρίς κανένα δρόμο προς αυτήν». Ο άνθρωπος δεν μπορεί να φτάσει σ' αυτήν μέσα από οποιονδήποτε οργανισμό, οποιοδήποτε Πιστεύω, οποιοδήποτε Δόγμα, ιερωμένο ή τελετουργία, ούτε μέσα από φιλοσοφική γνώση και ψυχολογικές τεχνικές. Πρέπει κανείς να τη βρει στον καθρέφτη των σχέσεων, μέσα από την κατανόηση του περιεχόμενου τού ίδιου του νου του, μέσα από την παρατήρηση κι όχι μέσα από διανοητική ανάλυση ή ενδοσκοπική ανατομία.

Ο άνθρωπος έχει χτίσει μέσα του εικόνες για να έχει μια αίσθηση ασφάλειας, εικόνες θρησκευτικές, πολιτικές, προσωπικές. Αυτές εκδηλώνονται σαν σύμβολα, ιδέες, πεποιθήσεις. Το βάρος τους κυριαρχεί στη σκέψη τού ανθρώπου, στις σχέσεις του και στην καθημερινή ζωή. Αυτές οι εικόνες είναι οι αιτίες των προβλημάτων μας, γιατί χωρίζουν τον άνθρωπο από άνθρωπο. Η αντίληψή του για τη ζωή διαμορφώνεται απ' τις έννοιες που έχουν εδραιωθεί ήδη στο μυαλό του. Το περιεχόμενο της συνείδησής του είναι ολόκληρη η ύπαρξή του. Η ατομικότητα είναι το όνομα, το σχήμα και η επιφανειακή διαπαιδαγώγηση που αποκτά από την παράδοση και το περιβάλλον. Η μοναδικότητα του ανθρώπου δεν έγκειται στο επιφανειακό αλλά στην πλήρη ελευθερία από το περιεχόμενο της συνείδησής του, το οποίο είναι κοινό για όλη την ανθρωπότητα. Επομένως, δεν υπάρχει ένα άτομο.

Η ελευθερία δεν είναι αντίδραση. Η ελευθερία δεν είναι επιλογή. Είναι ανθρώπινη υποκρισία πως, επειδή ο άνθρωπος έχει επιλογές, είναι ελεύθε-

ρος. Η ελευθερία είναι η καθαρή παρατήρηση χωρίς κατεύθυνση, χωρίς το φόβο της τιμωρίας και της ανταμοιβής. Η ελευθερία είναι χωρίς κίνητρο. Η ελευθερία βρίσκεται όχι στο τέλος της εξέλιξης του ανθρώπου αλλά στο πρώτο βήμα της ύπαρξής του. Με την παρατήρηση αρχίζει κανείς να ανακαλύπτει την έλλειψη ελευθερίας. Η ελευθερία βρίσκεται στην χωρίς επιλογή επίγνωση της καθημερινής μας ύπαρξης και δραστηριότητας.

Η σκέψη είναι χρόνος. Η σκέψη γεννιέται από την εμπειρία και τη γνώση, που είναι αδιαχώριστες από το χρόνο και το παρελθόν. Ο χρόνος είναι ο ψυχολογικός εχθρός του ανθρώπου. Η δράση μας βασίζεται στη γνώση κι επομένως στο χρόνο, έτσι ο άνθρωπος είναι πάντοτε σκλάβος τού παρελθόντος. Η σκέψη είναι πάντα περιορισμένη και έτσι ζούμε σε συνεχή σύγκρουση και αγώνα. Δεν υπάρχει ψυχολογική εξέλιξη. Όταν ο άνθρωπος αποκτήσει επίγνωση της κίνησης των ιδίων του των σκέψεων, θα δει τη διάσταση ανάμεσα στον σκεπτόμενο και τη σκέψη, στον παρατηρητή και το παρατηρούμενο, σ' αυτόν που αποκτά την εμπειρία και στην ίδια τη εμπειρία. Θα ανακαλύψει ότι αυτή η διάσταση είναι μια ψευδαίσθηση. Τότε μόνο υπάρχει καθαρή παρατήρηση που είναι βαθιά εσωτερική επίγνωση χωρίς καμία σκιά του παρελθόντος ή του χρόνου. Αυτή η άχρονη βαθιά εσωτερική επίγνωση επιφέρει μια σε βάθος ριζική αλλαγή στο νου.

Η απόλυτη άρνηση είναι η ουσία του θετικού. Όταν υπάρχει άρνηση όλων εκείνων που η σκέψη έχει επιφέρει ψυχολογικά, μόνο τότε υπάρχει αγάπη, η οποία είναι συμπόνια και νοημοσύνη.

J. Krishnamurti

© 1980 Krishnamurti Foundation Trust Ltd.

Τα Κέντρα Μελέτης

Υπαγορευμένο από τον Κρισμαμούρτι σ' έναν Trustee τού Ιδρύματος στο Βασάντα Βιχάρ, Τσενάι στις 26 Ιανουαρίου 1984.

Πρέπει να διαρκέσει χίλια χρόνια, αμόλυντο, όπως ένα ποτάμι που έχει την ικανότητα να αυτοκαθαρίζεται. Αυτό σημαίνει ότι δεν υπάρχει καμιά εξουσία για τους κατοίκους του. Κι η διδασκαλία από μόνη της έχει την εξουσία της Αλήθειας.

Είναι ένας τόπος που θ' ανθίσει η καλοσύνη. Θ' ανθίσει επίσης μια επικοινωνία και μια συνεργασία που δεν βασίζονται στην εργασία, το ιδανικό ή την προσωπική εξουσία. Συνεργασία σημαίνει ότι δεν γυροφέρνουμε κάποιο αντικείμενο ή μια αρχή, πεποίθηση και ούτω καθεξής. Έτσι όπως έρχεται κανείς στον τόπο, ο καθένας στη δουλειά του – δουλεύει στον κήπο ή αλλού – μπορεί, ενώ δουλεύει, ν' ανακαλύψει κάτι, ένα γεγονός. Και το γνωστοποιεί κι έχει διάλογο με τους άλλους κατοίκους. Για ν' αμφισβητηθεί, ν' αμφισβητηθεί και να δει το βάρος τής αλήθειας της ανακάλυψής του. Έτσι, υπάρχει μια συνεχής επικοινωνία κι όχι μια μοναχική επίτευξη, μια μοναχική φώτιση ή κατανόηση. Είναι ευθύνη του καθενός να το πετύχει μ' αυτή την έννοια. Ότι, δηλαδή, αν ο καθένας μας ανακαλύψει κάτι βασικό, καινούργιο, δεν είναι προσωπικό, αλλά είναι για όλους τους ανθρώπους που βρίσκονται εκεί.

Δεν είναι μια κοινότητα. Η ίδια η λέξη κοινότητα ή κοινόβιο είναι μια επιθετική ή χωριστική κίνηση απ' το σύνολο της ανθρωπότητας. Αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι ολόκληρη η ανθρωπότητα έρχεται σ' αυτόν τον τόπο. Είναι ουσιαστικά ένα θρησκευτικό κέντρο σύμφωνα με όσα έχει πει ο Κ για τη θρησκεία. Είναι ένα μέρος όπου όχι μόνο είναι κανείς σωματικά ενεργός αλλά υπάρχει μια παρατεταμένη και συνεχής εσωτερική παρατήρηση.

Έτσι, υπάρχει μια κίνηση μάθησης όπου ο καθένας γίνεται δάσκαλος και μαθητής. Δεν είναι ένας τρόπος για να φωτιστεί κανείς προσωπικά ή να εκπληρώσει τους προσωπικούς του στόχους, καλλιτεχνικά, θρησκευτικά ή μ' οποιοδήποτε τρόπο, αλλά μάλλον για να στηρίζει ο ένας τον άλλον και να θρέφει ο ένας τον άλλον έτσι ώστε ν' ανθίσει η καλοσύνη.

Πρέπει να υπάρχει απόλυτη ελευθερία απ' τις ορθόδοξες ή παραδοσιακές κινήσεις. Αλλά μάλλον πρέπει να υπάρχει απόλυτη ελευθερία, απόλυτη ελευθερία από κάθε έννοια εθνικότητας, φυλετικών προκαταλήψεων, θρησκευτικών πεποιθήσεων και δοξασιών. Αν κάποιος δεν είναι ικανός να το κάνει αυτό με ειλικρίνεια και ακεραιότητα, καλύτερα να μείνει μακριά απ' αυτό το μέρος. Ουσιαστικά έχει κανείς την ενόραση να δει ότι η γνώση είναι ο εχθρός του ανθρώπου.

Αυτό δεν είναι ένα μέρος για ρομαντικούς, συναισθηματικούς τύπους ή για συναισθηματισμούς. Αυτό απαιτεί ένα γερό μυαλό, που δεν σημαίνει διανοούμενο, αλλά μάλλον ένα μυαλό που είναι αντικειμενικό, είναι βασικά ειλικρινές με τον εαυτό του κι έχει ακεραιότητα στα λόγια και στις πράξεις.

Ο διάλογος είναι πολύ σημαντικός. Είναι μια μορφή επικοινωνίας στην οποία η ερώτηση κι η απάντηση συνεχίζονται μέχρι μια ερώτηση να μείνει χωρίς απάντηση. Έτσι η ερώτηση μένει μετέωρη μεταξύ των δύο προσώπων που εμπλέκονται σ' αυτή την απάντηση και την ερώτηση. Είναι σαν ένα μπουμπούκι που ανέγγιχτο, ανθίζει. Αν η ερώτηση μείνει εντελώς ανέγγιχτη από τη σκέψη, τότε έχει τη δική της απάντηση, επειδή αυτός που ρωτάει κι αυτός που απαντάει, ως πρόσωπα, έχουν εξαφανιστεί. Πρόκειται για μια μορφή διαλόγου που στη διάρκειά του η έρευνα φτάνει σ' ένα ορισμένο σημείο έντασης και βάθους, το οποίο τότε έχει μια ποιότητα που η σκέψη δεν μπορεί ποτέ να φτάσει. Δεν πρόκειται για μια διαλεκτική διερεύνηση απόψεων και ιδεών, αλλά μάλλον για διερεύνηση από δύο ή πολλά σοβαρά, καλά μυαλά.

Αυτός ο τρόπος πρέπει να είναι πολύ όμορφος με δέντρα, με πουλιά και ησυχία, γιατί η ομορφιά είναι αλήθεια κι η αλήθεια είναι καλοσύνη και αγάπη. Η εξωτερική ομορφιά, η εξωτερική ηρεμία, η σιωπή, μπορεί να επηρεάζουν την εσωτερική ηρεμία, αλλά το περιβάλλον δεν πρέπει σε καμιά περίπτωση να επηρεάζει την εσωτερική ομορφιά. Η ομορφιά μπορεί να

υπάρξει μόνο όταν δεν υπάρχει το εγώ μας. Το περιβάλλον, που πρέπει να είναι ένα μεγάλο θαύμα, σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να μας απορροφά, όπως ένα παιχνίδι το παιδί. Εδώ δεν υπάρχουν παιχνίδια, αλλά εσωτερικό βάθος, ουσία και ακεραιότητα που δεν δημιουργούνται από τη σκέψη. Η γνώση δεν είναι ομορφιά. Η ομορφιά είναι αγάπη και όπου υπάρχει γνώση δεν υπάρχει ομορφιά.

Το βάθος της ερώτησης φέρνει τη δική της σωστή απάντηση. Όλα αυτά δεν είναι μια διανοητική ψυχαγωγία, μια αναζήτηση θεωριών. Ο λόγος είναι η πράξη. Τα δύο δεν πρέπει ποτέ να είναι χωριστά. Όπου ο λόγος είναι πράξη, αυτό είναι ακεραιότητα.

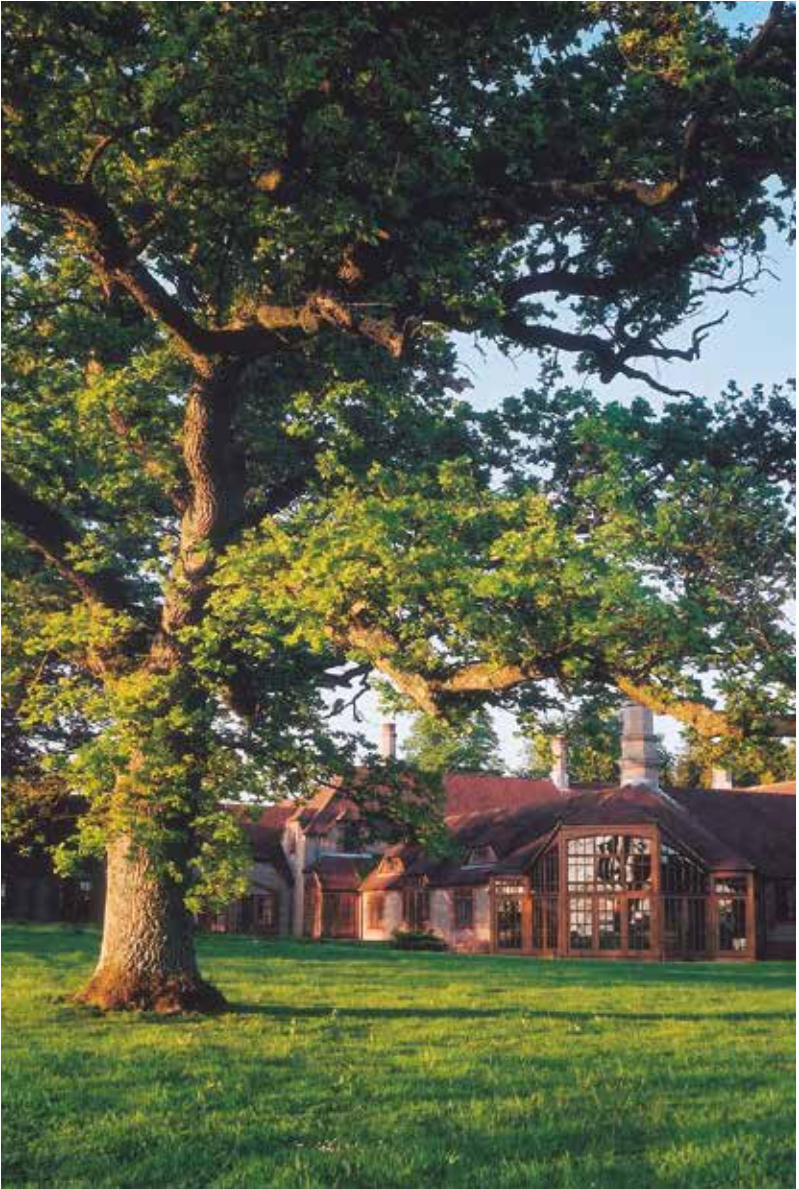
Η ευφυΐα μπορεί να υπάρχει μόνο εκεί όπου υπάρχει αγάπη και συμπόνια. Η συμπόνια δεν μπορεί ποτέ να υπάρξει εκεί όπου το μυαλό είναι εξαρτημένο ή αγκυροβολημένο. Μια συλλογή από μετριότητες δεν κάνει ένα θρησκευτικό κέντρο. Ένα θρησκευτικό κέντρο απαιτεί την υψηλότερη ποιότητα σ' ό,τι κάνει κανείς και την υψηλότερη ικανότητα του εγκεφάλου. Το πλήρες νόημα της μετριότητας είναι ένας βαρετός, βαρύς εγκέφαλος, ναρκωμένος απ' τη γνώση.

Η άνθηση της καλοσύνης δεν είναι ένα ιδανικό που πρέπει να το ψάξω ή να το κυνηγήσω ως στόχο στο μέλλον. Δεν δημιουργούμε μια ουτοπία, αλλά έχουμε να κάνουμε με σκληρά γεγονότα. Μπορείτε να τα μετατρέψετε όλα αυτά σε κάτι που θα επιτευχθεί στο μέλλον. Το μέλλον είναι το παρόν. Το παρόν είναι το παρελθόν και το μέλλον, ολόκληρη η δομή της σκέψης και του χρόνου. Αν όμως ζει κανείς μαζί με τον θάνατο, όχι περιστασιακά αλλά κάθε μέρα, δεν υπάρχει καμιά αλλαγή. Η αλλαγή είναι διαμάχη και ο πόνος του άγχους. Καθώς δεν υπάρχει συλλογή, συσσώρευση γνώσης, δεν υπάρχει αλλαγή επειδή ζει κανείς συνεχώς με το θάνατο.

Η πρώτη πέτρα που βάζουμε πρέπει να είναι η θρησκευτική.

J. Krishnamurti

© 1984 Krishnamurti Foundation Trust Ltd

Το Κέντρο Μελέτης Κρισμαμούρτι στο Μπρόκγουντ Παρκ

Παράρτημα 3

Σχετικά με το «Σημειωματάριο του Κρισμαμούρτι»

Μια κριτική βιβλίου

Brockwood Park, 19 Ιουνίου 1976

Μια βιβλιοκριτική για το «Σημειωματάριο του Κρισμαμούρτι» δημοσιεύτηκε σήμερα στην εφημερίδα *Guardian*. Γράφτηκε από την Άνγκελα Νοϊστάτερ (Angela Neustatter) κι ήταν μια αδιάφορη κριτική. Ο Κρισμαμούρτι δεν τη διάβασε μέχρι τέλους, αλλά κατάλαβε ότι δεν ήταν τίποτα κι είπε: «Θα γράψω μια κριτική». Στη συνέχεια μου υπαγόρευσε μια θαυμάσια κριτική, γελώντας καθώς προχωρούσε.

Δυο ημέρες αργότερα, στις 21 Ιουνίου, πήγαμε μαζί στο Λονδίνο και γευματίσαμε με τη Μαίρη Λάτιενς. Της έδωσα την κριτική που 'χε γράψει ο Κρίσνατζι χωρίς να πω ποιος την έγραψε. Ενώ η Μαίρη διάβαζε, εκείνος την παρακολουθούσε μ' ένα χαρούμενο βλέμμα. Δεν μάντεψε από πού προήλθε. Στο τέλος ρώτησε και της είπαμε. Κάναμε πολλά γέλια.

Μαίρη Ζίμπαλιστ

Το σημειωματάριο του Κρισμαμούρτι – Μια κριτική βιβλίου από τον J. Κρισμαμούρτι

Brockwood Park, 20 Ιουνίου 1976

Ο Άλντους Χάξλεϊ έγραψε ότι το ν' ακούς τον Κρισμαμούρτι ήταν σαν ν' ακούς τον Βούδα, ίσως τον μεγαλύτερο δάσκαλο στον κόσμο. Όταν ο Άλντους Χάξλεϊ το έλεγε αυτό, το έλεγε με κάθε σοβαρότητα, γιατί ήταν

ένας πολύ σοβαρός άνθρωπος. Τον είχα συναντήσει αρκετές φορές με τον Κρισναμούρτι στην Καλιφόρνια, όταν ζούσε η πρώτη του σύζυγος, και συχνά μετά στο Λονδίνο και στη Ρώμη. Ήταν ένας εξαιρετικός άνθρωπος. Μπορούσε να μιλάει για μουσική, τη σύγχρονη και την κλασική, μπορούσε να εξηγεί με μεγάλη λεπτομέρεια την επιστήμη και την επίδρασή της στον σύγχρονο πολιτισμό και φυσικά ήταν αρκετά εξοικειωμένος με τις φιλοσοφίες, το Ζεν, τη Βεντάντα και φυσικά τον Βουδισμό. Η βόλτα μαζί του ήταν απόλαυση. Μιλούσε για τα λουλούδια του δρόμου και, αν και δεν μπορούσε να δει καλά, κάθε φορά που προσπερνούσαμε ένα ζώο αρκετά κοντά μας στους λόφους της Καλιφόρνιας, έλεγε ποιο ζώο ήταν και μιλούσε για την καταστροφική φύση του σύγχρονου πολιτισμού και τη βία του. Πηγαίναμε συχνά βόλτες με τον Κρισναμούρτι, που τον βοηθούσε να διασχίσει ένα ρυάκι ή μια λακούβα. Αυτοί οι δύο είχαν μια παράξενη σχέση μεταξύ τους, στοργική, διακριτική και φαινόταν μια μη λεκτική επικοινωνία. Συχνά κάθονταν μαζί χωρίς να λένε λέξη. Κι έτσι όταν μου ζητήθηκε να γράψω κάτι για τον Κρισναμούρτι και να γράψω κριτική για το «*Σημειωματάριο του Κρισναμούρτι*», ήμουν περισσότερο από ευτυχής που το έκανα, γιατί τους σεβόμουν και τους δύο πάρα πολύ.

Όποιος επιθυμεί να γράψει μια κριτική για ένα βιβλίο αυτού του είδους πρέπει να έχει σημαντική γνώση της Ινδουιστικής έκφρασης της πραγματώσης της αλήθειας και να έχει ερευνήσει βαθιά τον Βουδισμό. Ένας από τους μεγάλους δασκάλους του Βουδισμού ήταν ο Ναγκαρτζούνα που δίδαξε την ολική άρνηση. Ο Βουδισμός έχει χωριστεί σε δύο ξεχωριστές σχολές, τη Βόρεια και τη Νότια – Μαχαγιάνα και Χιναγιάνα που είναι η Θεραβάντα. Μου φαίνεται ότι ο Κρισναμούρτι είναι πολύ πιο κοντά στον Βούδα και πιο μακριά απ' τον Ναγκαρτζούνα παρά ίσως από την ινδουιστική έκφραση της αλήθειας. Το «*Σημειωματάριο του Κρισναμούρτι*» μου φαίνεται να πηγαίνει πέρα από τις Ουπανισάδες και τη Βεντάντα. Όταν μιλάει για τη γνώση και το τέλος της, πρόκειται στην ουσία για τη Βεντάντα, που κυριολεκτικά σημαίνει το τέλος της γνώσης. Αλλά οι Βενταντιστές κι οι οπαδοί τους σε διάφορα μέρη του κόσμου διατηρούν πραγματικά τη δομή της γνώσης, ίσως θεωρώντας ότι η γνώση είναι σωτηρία, όπως κάνουν κι οι περισσότεροι επιστήμονες.

Η παράδοση έχει τόσο ισχυρή δύναμη στο μυαλό, που λίγοι φαίνεται να ξεφεύγουν απ' τα πλοκάμια της και νομίζω ότι από δω ξεκινάει ο Κρισναμούρτι. Υποστηρίζει συνεχώς ότι η ελευθερία είναι το πρώτο και το τελευταίο βήμα. Οι παραδοσιακοί υποστηρίζουν ότι ένα εξαιρετικά πειθαρχημένο μυαλό είναι απαραίτητο για την ελευθερία: γίνε πρώτα σκλάβος και μετά θα είσαι ελεύθερος. Για τον Κρισναμούρτι αυτό που φαίνεται το πιο σημαντικό πράγμα, και το είχε επαναλάβει σ' όλες τις ομιλίες και τους διαλόγους του, είναι ότι πρέπει να υπάρχει ελευθερία στην παρατήρηση, όχι κάποια ιδεολογική ελευθερία αλλά ελευθερία απ' την ίδια τη γνώση και την εμπειρία που έχει αποκτηθεί στο χθες. Αυτό οδηγεί σ' ένα τεράστιο πρόβλημα. Αν δεν υπάρχει γνώση πολλών χθες, τότε τι είναι αυτό που είναι ικανό να παρατηρεί; Αν η γνώση δεν είναι η ρίζα της παρατήρησης, τότε τι έχεις για να παρατηρείς; Μπορούν άραγε τα πολλά χθες να ξεχαστούν εντελώς, πράγμα που αποτελεί την ουσία της ελευθερίας; Υποστηρίζει ότι μπορεί. Αυτό είναι δυνατό μόνο όταν το παρελθόν καταλήγει στο παρόν, συναντώντας το πλήρως, κατά μέτωπο. Το παρελθόν, όπως υποστηρίζει, είναι το «εγώ», η δομή του «εγώ» που εμποδίζει την ολική παρατήρηση.

Ένας συνηθισμένος άνθρωπος, που διαβάσει αυτό το βιβλίο -αν το διαβάσει ποτέ- αναπόφευκτα θα φωνάξει λέγοντας: «Για τι πράγμα μιλάτε»; Σ' αυτόν ο Κρισναμούρτι εξηγεί πολύ προσεκτικά και με ποικίλους τρόπους την αναγκαία μνήμη και την ψυχολογική μνήμη. Η γνώση είναι απαραίτητη για να λειτουργήσουμε σε κάθε τομέα της καθημερινής μας ζωής, αλλά η ψυχολογική μνήμη των πληγών, του άγχους, του πόνου και της θλίψης μας είναι ο παράγοντας της διαίρεσης κι ως εκ τούτου υπάρχει σύγκρουση μεταξύ τής απαραίτητης γνώσης που απαιτείται για να οδηγήσουμε ένα αυτοκίνητο και της εμπειρίας ως γνώσης που είναι η όλη κίνηση του ψυχισμού. Επισημαίνει αυτό το γεγονός στη σχέση, στους κατακερματισμένους τρόπους ζωής μας, στο ιδανικό και στο πραγματικό. Έχω διαβάσει αυτό το βιβλίο πολύ προσεκτικά. Είμαι εξοικειωμένος με τις Ουπανισάδες κι έχω εντυπώσει βαθιά στις διδασκαλίες του Βούδα. Είμαι αρκετά εξοικειωμένος με τις ψυχολογικές μελέτες της σύγχρονης εποχής. Όσο μακριά έχω φτάσει στις μελέτες μου, δεν έχω βρει τη φράση «ο παρατηρητής είναι το

παρατηρούμενο», με το πλήρες νόημά του. Ίσως κάποιος αρχαίος στοχαστής να το έχει πει, αλλά ένα από τα πιο σημαντικά πράγματα που έχει βρει ο Κρισναμούρτι είναι αυτή η μεγάλη αλήθεια, η οποία, όταν πραγματικά συμβαίνει, όπως έχει συμβεί κατά καιρούς σε μένα προσωπικά, κυριολεκτικά εξορίζει την κίνηση του χρόνου. Επιτρέψτε μου να προσθέσω εδώ ότι δεν είμαι οπαδός ούτε δέχομαι τον Κρισναμούρτι ως γκουρού μου. Γι' αυτόν, η ιδέα του να γίνει κανείς γκουρού είναι βδέλυγμα. Με την κριτική εξέταση βρίσκω ότι διαβάζοντας αυτό το βιβλίο σε απορροφά απόλυτα, γιατί εκμηδενίζει όλα όσα έχει συγκεντρώσει η σκέψη. Κι είναι συγκλονιστικό όταν το συνειδητοποιεί κανείς αυτό. Είναι ένα πραγματικό σωματικό σοκ.

Άραγε μπορεί ένας άνθρωπος να ζήσει σ' αυτή την κατάσταση απόλυτης ανυπαρξίας, εκτός απ' το καθημερινό ψωμί και τη δουλειά του – στην απόλυτη κενότητα της συνείδησης όπως την ξέρουμε; Όπως επισημαίνει ξανά και ξανά ο Κρισναμούρτι, η συνείδηση είναι η κίνηση κάθε σκέψης. Η σκέψη είναι ύλη, μετρήσιμη, και η σκέψη είναι χρόνος, πράγμα που συνεπάγεται ότι ψυχολογικά δεν υπάρχει αύριο. Αυτό σημαίνει ότι δεν υπάρχει ελπίδα. Αυτό είναι ένα καταστροφικό ψυχολογικό γεγονός κι ο καθημερινός μας όχι μόνο σοκάρεται απ' αυτή τη διαπίστωση, αλλά πιθανότατα θα αρνηθεί και να την εξετάσει προσεκτικά. Είναι ο θάνατος στη στιγμή. Απ' αυτόν τον θάνατο προκύπτει μια εντελώς διαφορετική ποιότητα ενέργειας, διαφορετικής διάστασης, ανεξάντλητη και χωρίς τέλος. Λέει ότι αυτή είναι η απόλυτη ευλογία.

Μέσα απ' όλες τις σελίδες αυτού του βιβλίου αντιλαμβάνομαι μια αίσθηση εξωπραγματικής αγάπης, την οποία οι Θεβητιανοί θα μπορούσαν να ονομάσουν αγάπη ή πάθος τού Μποντισάτβα, αλλά όταν της δώσεις ένα όνομα κι ένα ιδεολογικό σύμβολο θα χάσεις το άρωμά της. Έχει επηρεάσει παράξενα τη ζωή μου. Δεν είμαι χριστιανός ή βουδιστής, δεν ανήκω σε καμία απ' αυτές τις κατηγορίες. Στα νιάτα μου ήμουν κομμουνιστής – όχι με κάρτα – αλλά ήμουν ερωτευμένος με το ότι δεν υπάρχουν κοινωνικές τάξεις, ότι οι κυβερνήσεις εκφυλίζονται και τα λοιπά. Αυτό με γοήτευσε για μερικά χρόνια, αλλά είδα τι πραγματικά συνέβαινε κι απογοητεύτηκα τελείως απ' όλα αυτά. Έτσι, στράφηκα προς την έρευνα της δικής μου δυστυχίας και της δυστυχίας τού άλλου. Ο Χριστιανισμός είχε ελάχιστα να προσφέρει

προς αυτή την κατεύθυνση κι έτσι μετακινήθηκα προς την Ανατολή. Ίσως θυμάστε την ιστορία, όταν κάποιος ήρθε στον Βούδα με δάκρυα στα μάτια λόγω ενός θανάτου. Εκείνος του είπε να βρει ένα μόνο σπίτι όπου δεν είχε υπάρξει θάνατος. Δεν ήταν επειδή υπήρχε θάνατος κοντά μου, αλλά ο θάνατος σήμαινε θλίψη. Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι αναζητούσαν την αθανασία στη διαιώνιση της ύλης. Αυτό μπορεί να είναι ένα επιφανειακό συμπέρασμα, αλλά αναζητούσαν τη συνέχεια της ζωής όπως την ήξεραν. Αυτό το ζήτημα της αθανασίας τελειώνει όταν, όπως επισημαίνει ο Κρισναμούρτι, ο χρόνος σταματά. Όταν αυτό πραγματικά συμβεί, υπάρχει μια κατάσταση, σύμφωνα με τον ίδιο, στην οποία δεν υπάρχει αρχή και τέλος. Κι αυτό ίσως είναι το αθάνατο.

Είναι επίσης περίεργο πώς ασχολείται με τον διαλογισμό. Ο διαλογισμός, σύμφωνα με αυτόν, δεν μπορεί ποτέ να είναι κάτι συνειδητό και μπορεί κανείς να δει το γιατί. Αν κάποιος διαλογίζεται σκόπιμα με μια συνειδητή πρόθεση, τότε η συνειδηση συνεχίζεται με όλο το περιεχόμενό της. Όλα αυτά ακούγονται μάλλον υπερβολικά και μη ρεαλιστικά, αλλά δεν είναι.

Ο Κρισναμούρτι κι εγώ συναντιόμασταν πολύ συχνά πρόσφατα και στο παρελθόν, όταν ο Άλντους Χάξλεϊ ήταν μαζί του. Τα θέτει όλα με πολύ σαφή λόγια, λογικά και ξαφνικά πηδάει μπροστά και πρέπει εσείς να τρέξετε πίσω του, αυτό όμως που λέει είναι πολύ ακριβές και ξεκάθαρο. Κι αν εσύ, ο αναγνώστης, ασχολείσαι πραγματικά με το όλο πρόβλημα της ύπαρξης, θα σου συνιστούσα ανεπιφύλακτα να πάρεις στα χέρια σου αυτό το βιβλίο – και άλλα δικά του επίσης – και ν' αφιερώσεις λίγο απ' τον χρόνο σ' αυτά. Σ' αυτά τα βιβλία έχω βρει όχι μόνο μια αίσθηση αγάπης και μεγάλης ομορφιάς, αλλά και κάτι πολύ πέρα απ' όλα αυτά. Είναι σαν να περνάς λίγο χρόνο με τον εαυτό σου, να παρακολουθείς τις βλακειές μας, τις προσδοκίες μας και τις αποτυχίες μας κι αν τις ακολουθήσεις με βάση την πραγματικότητα, αυτό είναι εντελώς αληθινό και παντοτινό.

J. Krishnamurti
© Krishnamurti Foundation Trust Ltd

Στην είσοδο του Πάιν Κότατζ στο Όχαϊ.

Ευρετήριο Ονομάτων

Βισαβανάθ Αλούρι (Vishwanath Aluri)	pg. 92
Ζιζέλ Μπαλέ (Gisele Balleys)	pg. 6
Ιβάν Μπέρκοβις (Ivan Berkovics)	pg. 24
Άννι Μπέζαντ (Annie Besant)	pg. 25
Έβελιν Μπλάου (Evelyn Blau)	pg. 84
Ντέιβιντ Μπομ (David Bohm)	pg. xi
Ράντα Μπουρνιέ (Radha Burnier)	pg. 27
Μαίρη Καντόγκαν (Mary Cadogan)	pg. xiv
Ασίτ Τσαντιμάλ (Asit Chandmal)	pg. 19
Αχάλγια Τσάρι (Ahalya Chari)	pg. 92
Σκοτ Φορμπς (Scott Forbes)	pg. 39
Ράντικα Χέρτσμπεργκερ (Radhika Herzberger)	pg. 64
Άλαν Χούκερ (Alan Hooker)	pg. 20
Άλντους Χάξλεϊ (Aldous Huxley)	pg. 25
Καμπίρ Τζαϊθίρτα (Kabir Jaithirtha)	pg. 71
Πούπουλ Τζάγιακαρ (Pupul Jayakar)	pg. 56
Παντμαναμπάν Κρίσνα (Padmanabhan Krishna)	pg. 71
Γκοπάλ Κρισναμούρτι (Gopal Krishnamurthy)	pg. 92
Μάικλ Κρόνεν (Michael Krohnen)	pg. 20
Μαρκ Λι (Mark Lee)	pg. 27
Έρνα & Θίο Λιλιφελτ (Erna & Theo Lilliefelt)	pg. 26
Μαίρη Λάτιενς (Mary Lutyens)	pg. 13
Αλόκ Ματούρ (Alok Mathur)	pg. 92
Ναντίνι Μέτα (Nandini Mehta)	pg. 64
Ντέιβιντ Μούντι (David Moody)	pg. 24
Τ. Κ. Παρτσούρ (T. K. Parchure)	pg. 14
Βίκραμ Παρτσούρ (Vikram Parchure)	pg. 69
Ραμάν Πατέλ (Raman Patel)	pg. 38
Πάμα & Σουνάντα Πατβάρταν (Pama & Sunanda Patwardhan)	pg. 64
Μπιλ Κουίν (BillQuinn)	pg. 26
Σαμτόνγκ Ρινπός (Λόμπσανγκ Τενζίν) Samdhong Rinpoche (Lobsang Tenzin)	pg. 71
Τ. Σ. Σάνταναμ (T. S. Santhanam)	pg. 75
Βάντα Σκαραβέλι (Vanda Scaravelli)	pg. 56
Σουπράμπα Σεσάν (Suprabha Seshan)	pg. 18
Σαϊλές Σιράλι (Shailesh Shirali)	pg. 36
Ντόροθι Σίμονς (Dorothy Simmons)	pg. 16
Ντόναλντ Ίνγκραμ Σμιθ (Donald Ingram Smith)	pg. 70
Πάντιτ Τζαγκανάτ Ουπανιάγια (Pandit Jagannath Upadhyaya)	pg. 70
Ρ. Ρ. Ουπασανί (R. R. Upasani)	pg. 72
Ρίτα Ζαμπέζε (Rita Zampese)	pg. 63
Μαίρη Ζίμπαλιστ (Mary Zimbalist)	pg. 8

Βιβλία γραμμένα από τον Τζ. Κρισναμούρτι

ώριμα έργα και
σε διάκριση από τις ομιλίες και τους διαλόγους

- Education and the Significance of Life* – Εκπαίδευση και η σημασία της ζωής ¹
Commentaries on Living – Series I, II, III – Σχόλια για τη ζωή – Σειρά I, II, III ²
Meditations 1969 – Διαλογισμοί 1969 ³
The Only Revolution – Η Μόνη Επανάσταση ⁴
Krishnamurti's Notebook (extended in 2003) – Σημειωματάριο του Κρισναμούρτι ⁵ (επεκτάθηκε το 2003)
Krishnamurti's Journal – Ημερολόγιο του Κρισναμούρτι ⁶
Krishnamurti To Himself – His Last Journal – Ο Κρισναμούρτι στον εαυτό του – Το τελευταίο του ημερολόγιο ⁷
Letters to the Schools / The Whole Movement of Life Is Learning – Γράμματα στα σχολεία / Ολόκληρη η κίνηση της ζωής είναι μάθηση ⁸
Meeting Life (Part 1: Short Pieces) – Συναντώντας τη ζωή (Μέρος 1: Σύντομα κομμάτια)
The World Within – You Are the Story of Humanity – Ο κόσμος μέσα μας – Εσύ είσαι η ιστορία της ανθρωπότητας
Can the Mind Be Quiet? – Μπορεί ο νους να είναι ήσυχος;

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ ΚΡΙΣΝΑΜΟΥΡΤΙ

- 1 Η εκπαίδευση και το νόημα της ζωής, Καστανιώτης 1974 / 2013
- 2 Στοχασμοί πάνω στη ζωή μας Σειρά Α', Β', Γ', Καστανιώτης (Α', Β' 1974 / 2014, Γ' 1979 / 2014)
- 3 Η τέχνη του διαλογισμού, ΣώμαΝους 2000 / 2012
- 4 Η Μόνη Επανάσταση, Στη σιγή του νου, Καστανιώτης 2015
- 5 Σημειώσεις, Καστανιώτης 1996, 2014
- 6 Το ημερολόγιο, Καστανιώτης 1997, 2013
- 7 Εις εαυτόν – Το τελευταίο ημερολόγιό του, Καστανιώτης 1998, 2013
- 8 Γράμματα στα σχολεία, Καστανιώτης 1986 / 2017

Μερικές άλλες “αναμνήσεις από τον Κρισμαμούρτι”

Blau, Evelyne

Krishnamurti: 100 Years

Stewart, Tabori & Chang, New York, 1995

Field, Sidney

Krishnamurti: The Reluctant Messiah

Paragon House, New York, 1989

Forbes, Scott H.

Krishnamurti: Preparing to Leave

SHF Publications, Portland, Oregon, 2018

Holroyd, Stuart

Krishnamurti: The Man, The Mystery & The Message

Element, Shaftesbury & Rockport, 1991

Jayakar, Pupul

Krishnamurti: A Biography

Harper & Row, New York, 1986

Krishna, Padmanabhan

A Jewel on a Silver Platter: Remembering Jiddu Krishnamurti

Peepal Leaves, 2015

Krohnen, Michael

The Kitchen Chronicles: 1001 Lunches with J. Krishnamurti

Edwin House, Ojai, 1997

Lee, R. E. Mark

Knocking at the Open Door: My Years with J. Krishnamurti

Hay House, New Delhi, 2014

Lee, R. E. Mark

World Teacher: The Life and Teachings of J. Krishnamurti

Hay House, New Delhi, 2020

Lutyens, Mary

Krishnamurti: The Years of Awakening

John Murray, London, 1975

- Lutyens, Mary
Krishnamurti: The Years of Fulfilment
John Murray, London, 1983
- Lutyens, Mary
Krishnamurti: The Open Door
John Murray, London, 1988
- Lutyens, Mary
The Life and Death of Krishnamurti*
John Murray, London, 1990
- Mangaldas, Devyani
Walking with Krishnamurti: The Life and Letters of Nandini Mehta
Notion Press, Chennai, 2019
- Moody, David Edmund
The Unconditioned Mind – J. Krishnamurti and the Oak Grove School
Quest Books, Wheaton, Illinois, 2011
- Moody, David Edmund
An Uncommon Collaboration: David Bohm and J. Krishnamurti
Alpha Centauri Press, Ojai, 2017
- Moody, David Edmund
Krishnamurti in America: New Perspectives on the Man and his Message
Alpha Centauri Press, Ojai, 2020
- Narayan, G.
As the River Joins the Ocean – Reflections about J. Krishnamurti
Edwin House, Ojai, 1998
- Patwardhan, Sunanda
A Vision of the Sacred – My Personal Journey with Krishnamurti
Edwin House, Ojai, 1999
- Smith, Ingram
The Transparent Mind – A Journey with Krishnamurti
Edwin House, Ojai, 1999
- Vernon, Roland
Star in the East – Krishnamurti: The Invention of a Messiah
Constable, London, 2000
- Williams, Dr. C. V.
Jiddu Krishnamurti: World Philosopher
Motilal Banarsidass, Delhi, 2004

Zimbalist, Mary (edited by Scott H. Forbes)
In the Presence of Krishnamurti: Mary's Unfinished Book
SHF Publications, Portland, Oregon, 2018

Zimbalist, Mary (edited by Scott H. Forbes)
Online at inthepresenceofk.org

---

* Το βιβλίο κυκλοφορεί και στα Ελληνικά.

Μαίρη Λάτιενς, *Η Ζωή και ο Θάνατος του Κρισναμούρτι*, Εκδόσεις Καστανιώτη 1991

Η διαμόρφωση του ανθρώπου

Να μαθαίνεις απ' τα βιβλία είναι σημαντικό, αλλά αυτό που είναι πολύ πιο σημαντικό είναι να μαθαίνεις απ' το βιβλίο της ιστορίας του εαυτού σου, γιατί εσύ είσαι ολόκληρη η ανθρωπότητα. Το να διαβάζεις αυτό το βιβλίο είναι η τέχνη της μάθησης. Είναι όλα εκεί – οι θεσμοί, η καταπίεσή τους, οι θρησκευτικές επιβολές και τα δόγματα, η σκληρότητά τους και η πίστη τους. Η κοινωνική δομή όλων των κοινωνιών είναι η σχέση ανάμεσα στους ανθρώπους με την απληστία τους, τις φιλοδοξίες τους, με τη βία τους, τις απολαύσεις τους και με τις ανησυχίες τους. Είναι εκεί, αν ξέρεις πώς να κοιτάξεις.

Το βιβλίο δεν είναι κάπου εκεί έξω ή κρυμμένο μέσα σου. Είναι παντού γύρω σου, εσύ είσαι μέρος αυτού του βιβλίου. Το βιβλίο σου λέει την ιστορία του ανθρώπου και πρέπει να το διαβάσεις μέσα στις σχέσεις σου, στις αντιδράσεις σου, στις αντιλήψεις και στις αξίες σου. Το βιβλίο είναι το ίδιο το κέντρο της ύπαρξής σου κι η μάθηση είναι να διαβάζεις αυτό το βιβλίο με εξαιρετική προσοχή. Το βιβλίο σου λέει την ιστορία του παρελθόντος, πώς το παρελθόν διαμορφώνει το μυαλό σου, την καρδιά σου και τις αισθήσεις σου. Το παρελθόν διαμορφώνει το παρόν, τροποποιώντας τον εαυτό του ανάλογα με την πρόκληση της στιγμής. Και σ' αυτή την ατέλειωτη κίνηση του χρόνου οι άνθρωποι παγιδεύονται. Αυτή είναι η διαμόρφωση του ανθρώπου.

Αυτή η διαμόρφωση υπήρξε το ατελείωτο βάρος του ανθρώπου, του εαυτού σου και του αδελφού σου. Οι φιλόσοφοι, οι θεολόγοι, οι άγιοι αποδέχτηκαν αυτή την διαμόρφωση, επέτρεψαν την αποδοχή της – κάνοντας το καλύτερο δυνατό – ή πρόσφεραν διαφυγές σε φαντασιώσεις μυστικιστικών εμπειριών, θεών και ουρανών. Παιδεία είναι η τέχνη να μαθαίνεις αυτή τη διαμόρφωση και πώς να βρεις διέξοδο απ' αυτήν, ν' απαλλαγείς απ' αυτό το βάρος της. Υπάρχει μια διέξοδος, που δεν είναι διαφυγή, που δεν αποδέχεται τα πράγματα έτσι όπως είναι. Δεν είναι η αποφυγή της διαμόρφωσης – δεν είναι η καταστολή της. Είναι η διάλυση της διαμόρφωσης.

Όταν το διαβάζεις αυτό το βιβλίο ή όταν το ακούς, να έχεις επίγνωση του αν ακούς ή διαβάζεις με τη λεκτική ικανότητα του μυαλού ή με τη φροντίδα

της προσοχής. Όταν υπάρχει απόλυτη προσοχή, δεν υπάρχει παρελθόν αλλά μόνο καθαρή παρατήρηση αυτού που πραγματικά συμβαίνει.

The Whole Movement of Life Is Learning
(Ολόκληρη η κίνηση της ζωής είναι μάθηση):
Τζ. Κρισναμούρτι «Γράμματα στα Σχολεία», σελ. 98 – 99.
© 2006 Krishnamurti Foundation Trust Ltd.

Νομίζω ότι οι αναμνήσεις σας αποδίδουν την ανθρώπινη πλευρά του Κ καλύτερα από οτιδήποτε άλλο έχω διαβάσει... Η αίσθηση του χιούμορ, ο αυθορμητισμός, η πρακτική αλλά κι η παρατηρητική του ματιά, όλες αυτές οι πλευρές του χαρακτήρα του... και πόσο χαρισματικός ήταν στη φιλία και στη στοργή... όλα μεταφέρονται στον αναγνώστη και τον καθιστούν λιγότερο τρομακτικό, «απρόσωπο ομιλητή» και περισσότερο άνθρωπο με σάρκα και οστά. Λατρεύω τα ανέκδοτα για τις σχέσεις του Κ με τα ζώα και τα πουλιά - τη μεγάλη και ιδιαίτερη αγάπη του - τα βρίσκω πολύ συγκινητικά. Χαίρομαι που συμπεριλάβατε τα δυο κείμενά του για τα Σχολεία, που είναι τόσο σαφή και εμπνευσμένα.

*Χάρυ Έιρς (Harry Eyres), δημοσιογράφος των
Financial Times στο Λονδίνο*

... όταν έζησα μαζί του, παρατήρησα έντονα ότι η νοημοσύνη του ήταν σαν εργαλείο που το χρησιμοποιούσε εντατικά και μετά το άφηνε στην άκρη στη διάρκεια της κανονικής καθημερινής ζωής. Επίσης, ότι η κανονική του ύπαρξη έμοιαζε μ' αυτήν του παιδιού σε μεγάλη εγρήγορση, έτοιμο ν' ανταποκριθεί σε όλα, γεμάτο θαυμασμό και στοργή. Για το λόγο αυτό θεωρώ ότι ένα βιβλίο σαν το δικό σας είναι εξαιρετικά σημαντικό, καθώς αποτελεί μάρτυρα της εκπληκτικής ανθρωπιάς του Κ, την οποία λίγοι άνθρωποι είχαν το προνόμιο να δουν και που πράγματι αποτελεί παράδειγμα αυτού για το οποίο μιλούσε. Πάντα μου φαινόταν ατυχές το γεγονός ότι η δημόσια προσωπικότητά του ήταν τόσο αυστηρή.

Ο Μπιλ Κουίν (Bill Quinn), που ζούσε στο Όχαϊ και γνώριζε τον Κ από τη δεκαετία του 1940 και μετά

Κατά τη διάρκεια της ζωής του ο Κρισμαμούρτι ρωτούσε συχνά τους ανθρώπους που δούλευαν μαζί του: «Πώς θα μεταφέρετε το άρωμα της διδασκαλίας όταν ο Κ θα έχει φύγει;» ... Μια απ' τις αξίες του «Η Ομορφιά του Βουνού» είναι η απλή μεταφορά αυτού του αρώματος ή της γεύσης. Πρόκειται για μια ανεπιτήδευτη περιγραφή ... κατά διαστήματα συγκινητική και χιουμοριστική – κι ο συγγραφέας καταφέρνει, παρά τη βαθιά του εκτίμηση για τις σπάνιες ιδιότητες του Κρισμαμούρτι, να αποφύγει να τον αναγάγει σε ήρωα ή να δημιουργήσει λατρεία γι' αυτόν.

*Μαίρη Καντόγκαν (Mary Cadogan),
Trustee * του Krishnamurti Foundation Trust Ltd.*

---

* Σημ. Μεταφρ.: Κρίσαντζι: Το επίθεμα -τζι σε κάποιο όνομα, είναι ουδέτερου φύλου. Στην Ινδική κουλτούρα, δηλώνει οικειότητα, αγάπη, εκτίμηση και σεβασμό προς ένα πρόσωπο.

Αυτές οι αναμνήσεις από τον Τζ. Κρισμαμούρτι – ή Κ, όπως μερικές φορές αναφερόταν στον εαυτό του – αφορούν τα τρία τελευταία χρόνια της ζωής του, όταν ήμουν σε τακτική επαφή μαζί του.

Πολλοί άνθρωποι γνωρίζουν τον Κ μέσα από τα βιβλία και τις ηχογραφήσεις του ή έχοντας παρακολουθήσει τις δημόσιες ομιλίες του και πράγματι ο ίδιος συχνά έλεγε για τον εαυτό του ότι δεν είναι το πρόσωπο που έχει σημασία, αλλά αυτό που λέει. Ρωτούσε όμως και τους ανθρώπους που είμαστε κοντά του, αν μπορούσε κανείς από μας να μεταφέρει το άρωμα του πώς ήταν να βρίσκεσαι κοντά του. «Η Ομορφιά του Βουνού» είναι η προσπάθειά μου να το επιχειρήσω αυτό, καθώς κι ένας τόπος να συγκεντρώσω ορισμένες αξιόλογες δηλώσεις του που δεν βρίσκονται γενικά πουθενά αλλού.